A detailed historical woodcut map of Delft, showing a dense urban layout with numerous buildings, streets, and a canal. The map is rendered in a golden-brown color. Several streets are labeled with text such as 'Sijpact', 'Choor', 'De', 'Oeff', and 'Syde'.

DELFLIA BATAVORUM

historisch jaarboek

voor Delft

2003

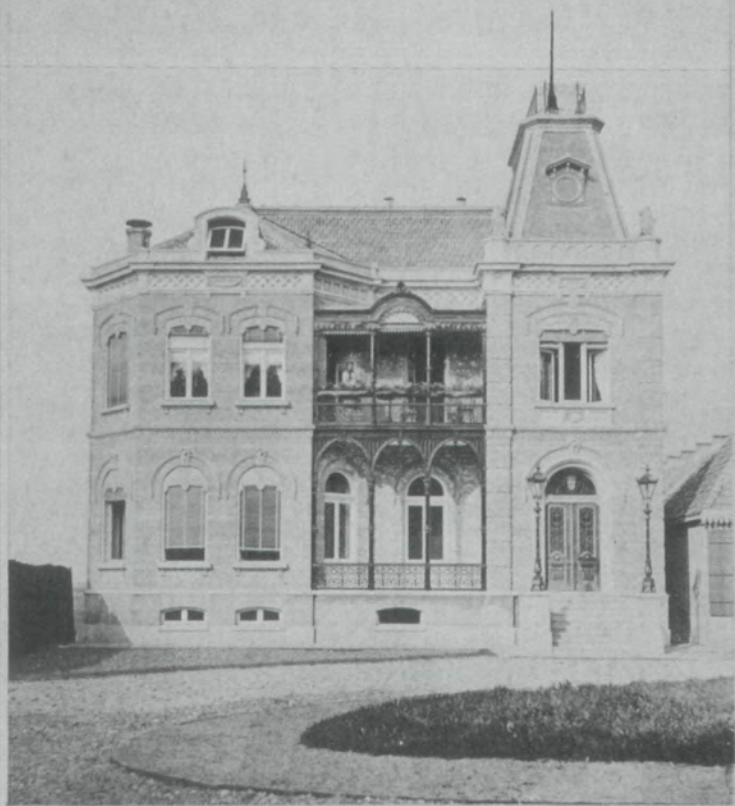

Delfia Batavorum
Dertiende Jaarboek 2003

Dertiende Jaarboek 2003

Historische Vereniging Delfia Batavorum
Delft 2004

6 Schelling ontdekt.

Phot. en Lithogr. v. J. G. van der ...

Raadhuis van Vrijenban.

gesticht door

V. van Weerden

C. van der Eyke

A. van der Driep

L. van Leeuwen. B. Gueneveld

C. Tetteroo

J. N. de Boer

H. B. van der ...

Delfia Batavorum

Dertiende Jaarboek 2003

Historische Vereniging Delfia Batavorum
Delft 2004

De redactiecommissie van de Historische Vereniging Delfia Batavorum draagt dit
jaarboek op aan

Pieter van Koppen

vanwege het feit dat hij zich als grafisch vormgever vele jaren belangeloos heeft
ingezet voor onze Vereniging.

De vorige jaarboeken zijn opgedragen aan:

- H.W. van Leeuwen (1991)
Ir. H.H. Vos† en mw. W.M. Vos-de Koning (1992)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1993)
A.C. Kleyweg (1994)
J. Grakist (1995)
Mr. H.V. van Walsum (1996)
Ir. W.F. Weve (1997)
B.K.P. Griffioen en mw. M.C.M. Griffioen (1998)
Mw. G.T.M. Gerritsma (1999)
Mw. P.C. van der Heijden-Wolfhagen (2000)
Drs. J.L.W. van Leur (2001)
Mw. drs. L. Thijsse (2002)

ISSN 0927-409X

Dit jaarboek is een uitgave van de Historische Vereniging Delfia Batavorum, secr.
Pater Doumenstraat 9, 2286 PP Rijswijk, <http://www.delfia-batavorum.nl>

Redactie:

Hans Houtzager, voorzitter,
Ria van der Meer, secretaris (Buitenwatersloot 336, 2614 GR Delft,
e-mail gab.lansbergen@wanadoo.nl),
Peter van der Krogt, eindredacteur,
Wilma van Giersbergen,
Jos Hilkhuijsen,
Frida de Jong,
Arnold Verschuyf

Druk- en bindwerk: Vis Offset, Alphen aan den Rijn

© 2004 De auteurs en Historische Vereniging Delfia Batavorum

Footootje op omslag: Grensmaal aan de Schieweg (Foto: René van der Krogt).

Frontispies (blz. 2): Raadhuis van de gemeente Vrijenban (Foto: Gemeentearchief Delft).

Inhoud

Redactioneel	7
Historische Vereniging Delfia Batavorum	9
Jaarverslag over 2003	11
<i>A.M. Bergman</i> Kroniek over 2003	23
In memoriam dr.ir. J.J. Raue	52
<i>G. Verhoeven</i> Het Sint-Agathaklooster te Delft: een middeleeuws succesverhaal	57
<i>Daniëlle H.A.C. Lokin</i> Het oordeel van Salomo	81
<i>Drs. M.A. Lindenburg</i> Het huwelijk van Jan Vermeer	93
<i>H.V. van Walsum</i> De gemeentegrenzen van Delft	99
<i>P.C.J. van der Krogt</i> De Jolige Tippelaars: 65 jaar wandelsport in Delft	123
<i>B.K.P. Griffioen</i> Van dolhuis naar GGZ	139
<i>A. Verbraeck</i> Particuliere verbeterhuizen in Delft	155
<i>W.F. Weve</i> De Le Comteprijs 2002	177
<i>M. van Noort</i> Delfiana	183
<i>P.C.J. van der Krogt</i> Nieuwe straatnamen 2003	199

<i>J.A. Meter Hagg</i>	
Publicaties over Delft of door Delftenaren 2003	207
Het gemeentebestuur van Delft in 2003	
De Delftse bevolking	225
Over de auteurs	227
Naamregister	229
Lijst van adverteerders	239

Rectificatie Jaarboek 2002

Afbeelding 15 op blz. 119 vervalt: het is niet de Delftse Doelen. De bijbehorende tekst "Maar een achttiende-eeuwse ... in een koepeltje" op dezelfde bladzijde vervalt daarom ook.

Redactioneel

In dit dertiende jaarboek zal de lezer behalve de vaste rubrieken weer een gevarieerd aanbod aantreffen van artikelen over de geschiedenis van Delft in de meest ruime zin van het woord. Het zijn bijdragen die aandacht vragen voor historische facetten vanaf de Middeleeuwen tot en met de twintigste eeuw.

Zo kunt u zich o.a. verdiepen in de geschiedenis van het 600 jaar oude Sint-Agatha-klooster, de Delftse grenswijzigingen van 1920 en hoe de Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ) zijn oorsprong vindt in het zeventiende-eeuwse Dolhuis met haar bewoners. Verder kunt u de lezen over het reilen en zeilen van particuliere verbeterhuizen in Delft, over de sportieve prestaties van de wandelsportvereniging, en het huwelijk van Johannes Vermeer.

De redactie is de diverse auteurs zeer erkentelijk voor hun waardevolle bijdragen. Zij is fotograaf Fred Nijs erkentelijk voor de verschillende foto's die hij belangeloos afstond om hiermede onder andere de Kroniek te illustreren.

De redactie prijst zich gelukkig dat mevrouw A.M. Bergman, na een periode van ziekte, haar omvangrijke taak weer heeft opgenomen om de Kroniek te verzorgen.

De redactie heeft node afscheid genomen van de heer H.W. van Leeuwen, die vele jaren deel uitmaakte van de redactie. Wij zijn hem veel dank verschuldigd voor het vele werk dat hij voor het jaarboek heeft gedaan. Zijn plaats is ingenomen door mevrouw dr. W.M.J.I. van Giersbergen en de heer drs. J.W.L. Hilkhuisen.

Mede door de zeer gewaardeerde financiële steun van onze adverteerders kunnen wij dit jaarboek aan de leden van onze Vereniging aanbieden.

De redactie wenst u enige aangename uren toe bij het lezen van dit jaarboek.

De redactie

Historische Vereniging
Delfia Batavorum

1935

De nieuwe banner van de vereniging, die voortaan bij alle verenigingsactiviteiten te zien zal zijn. De banner, die dank zij een gift van Notariskantoor Westvest Netwerk Notarissen kon worden aangeschaft, werd op Open Monumentendag 13 september 2003 voor het eerst getoond.

Historische Vereniging Delfia Batavorum

Opgericht 30 oktober 1935

Ereleden

P. Bouwmeester† (1950)
Mr. G.E. van Walsum† en mw. mr. J.M. van Walsum-Quispelt† (1951)
Mr. H.E. Phaff † (1952)
P.C. Visser† (1959)
J. van Oelt† (1969)
Jkvr. dr. C.H. de Jonge† (1970)
C.D. Goudappel† (1976)
A.J.J.M. van Peert† (1977)
G.G. Kunz† (1982)
Mw. J.M. de Wijs-Kamp† (1984)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1985)
Ir. K.J.H.W. Deen (1996)
Dr. M.A. Verschuyt (1997)
Prof. dr. J.J. van Loef (1998)
Ir. J.F. van Heel (2000)

Delfia Batavorumprijs (J.W. Blokpenning)

D. Wijbenga† (1993)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1994)
Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft (1995)
Redactiecommissie Delfia Batavorum (1996)
Projectgroep Delfts Aardewerk (2001)
Midden-Delfland Vereniging (2003)

Le Comteprijs

Dr. F. Spies (1999)
Ir. en mw. J. Koelstra-van der Struif (2000)
J.C. van Dijk (2001)
C. Koreneef (2002)

Bestuur

Drs. W.H.M. Aalbers (1997; voorzitter)
Mevr. drs. G.D. van Walsum-Kieft (2001; 2e voorzitter)
Dr. W.C.M. Zwennis (1995; secretaris en lezingen)
Ir. J.F. van Mierlo (2000; penningmeester; tot mei 2003)
G.J. Augustinus (vanaf mei 2003; penningmeester)
Dr. H.L. Houtzager (1998; namens redactiecommissie)

M. van Noort (2002; excursies)
Ir. W.C.J. Schoeman (2002; namens Commissie Behoud Stadsschoon)
Mevr. drs. A.M.G. Sterringa (1998; commissaris boeken en web-master)

Commissie Behoud Stadsschoon

Ir. W.C.J. Schoeman (voorzitter)
Ir. E.M.C.J. Quanjel (secretaris)
P. van der Eijk
W.A.F.X. de Fraiture
Ir. T. Remmerswaal

Redactiecommissie

Dr. H.L. Houtzager (voorzitter)
Mevr. drs. M.A. van der Meer (secretaris)
Mevr. dr. W.M.J.I. van Giersbergen
Drs. J.W.L. Hilkhuijsen
Mevr. drs. F. de Jong
Dr. P.C.J. van der Krogt
Dr. M.A. Verschuyf

Excursiecommissie

M. van Noort (voorzitter en secretaris)
Ir. J. Koelstra
Mevr. J. Koelstra-van der Struif
Mevr. M. Slotboom

Commissie voor de Le Comteprijs

Ir. W.F. Weve (voorzitter)
Mr. A.P.A. van Daalen (secretaris)
Ing. W.A.G. van Leeuwen

Publiciteit

Mevr. A.M. Bergman
P.A. van Koppen

Vertegenwoordigingen van de voorzitter namens Delfia Batavorum.

Lid van het Comité van aanbeveling voor de restauratie van de Koornbeurs.

Lid van het Comité van aanbeveling voor het restauratiefonds Maria van Jessekerk.

Jurylid van de A.J. Prins 100 Cultuurprijs.

Voorts is de voorzitter betrokken bij de Initiatiefgroep Stichting Vermeer in Delft, i.o. Namens de vereniging is de secretaris lid van de Commissie voor de organisatie van de Open Monumentendag.

Leden van de Commissie Behoud Stadsschoon maken deel uit van het Platform Spoor en van het Binnenstadsforum.

Jaarverslag over 2003

Bestuur

Mevrouw A.M. Bergman was door ernstige ziekte genoodzaakt het grootste deel van haar activiteiten voor de vereniging te beëindigen. Het bestuur was zeer gelukkig dat zij wel bereid was de publiciteit met betrekking tot de lezingen en excursies te blijven verzorgen.

Het voltallige bestuur vergaderde dit jaar negen keer. Naast deze reguliere, vaak langdurige bijeenkomsten was er ook regelmatig onderling overleg tussen enkele bestuursleden over lopende zaken.

Dit jaar waren drie leden van het bestuur statutair aftredend. De heer dr. H.L. Houtzager en mevrouw drs. A.M.G. Sterringa hadden zich herkiesbaar gesteld. Tijdens de algemene ledenvergadering werden beiden unaniem herkozen. Ir. J.F. van Mierlo was niet voor een nieuwe termijn beschikbaar. In zijn plaats werd gekozen de heer G.J. Augustinus.

Bestuursleden vertegenwoordigden de vereniging bij verschillende gebeurtenissen. Genoemd worden de uitreiking van de Pluim 2003 voor vrijwilligerswerk door de gemeente Delft en van de Prins 100 Cultuurprijs. Verder gaven bestuursleden acte de présence bij lezingen en activiteiten van zusterverenigingen en bij de opening van tentoonstellingen. Ook waren bestuursleden aanwezig bij de aanbidding van het eerste exemplaar van het boek 'De hand in eigen boezem' over de geschiedenis van het Hoogheemraadschap van Delfland in de twintigste eeuw.

Voor de uitgave van *Emilie Fijnje-Luzac: Mijn beslommerde Boedel: Brieven in ballingschap 1787-1788* ontving de schrijver dr. J.J.M. Baartmans een bijdrage uit het Delfia Batavorumfonds. Voor de aanvang van de lezing op 20 november overhandigde hij het eerste exemplaar van zijn boek aan onze voorzitter.

Op Open Monumentendag op 13 september was het bestuur, geholpen door enkele vrijwilligers, met een stand aanwezig in de Burgerzaal van het Stadhuis. De 'banner' die dank zij een gift van Notariskantoor Westvest Netwerk Notarissen kon worden aangeschaft en een power-point presentatie, verzorgd door mevrouw G. Schoeman, waarmee de activiteiten van onze vereniging op fraaie wijze werden getoond, trokken veel belangstelling. Er werd informatie verstrekt en ongeveer tien nieuwe leden konden worden ingeschreven.

In november werd voor de tweede keer een bijeenkomst gehouden van tien historische verenigingen; dit keer in Dordrecht. Er werd gesproken over gemeenschappelijke problemen en vraagstukken. Namens Delfia Batavorum

waren aanwezig de voorzitter, de tweede voorzitter en de voorzitter van de Commissie Behoud Stadsschoon.

Het bestuur heeft een lustrumcommissie ingesteld die het 14e lustrum in 2005 zal organiseren. Leden zijn de heren G.J. Augustinus (penningmeester), K.M. van der Laan, J.A. Touw, en W.C.M. Zwennis (secretaris).

Algemene Ledenvergadering

De 68ste jaarlijkse Algemene Ledenvergadering werd gehouden op 20 mei. Er waren ongeveer 80 leden aanwezig. Na de opening feliciteerde de voorzitter de vier leden van Delfia Batavorum die ter gelegenheid van de verjaardag van de koningin een koninklijke onderscheiding hadden ontvangen.

Verder memoreerde hij dat de NV Koninklijke Porceleyne Fles Anno 1653 dit jaar 350 jaar bestaat. De vereniging heeft plannen om aan dit unieke jubileum aandacht te geven (zie bij de lezingen).

Het verslag van de ALV van 20 mei 2002 werd goedgekeurd. Na een toelichting door de penningmeester op enkele vragen over de financiële jaarstukken verklaarde de voorzitter van de kascommissie dat de financiële verslagen in orde waren bevonden. Hij complimenteerde tevens de penningmeester met de verzorgde wijze waarop deze een en ander had gepresenteerd. Onder applaus van de aanwezigen werd hierna het bestuur gedechargeerd. Als opvolger van het aftredende lid van de kascommissie, de heer A.W. Brouwer, werd gekozen de heer P. Bender. De commissie bestaat thans uit de heren ing. W.A.G. van Leeuwen (voorzitter) J. van Dalen en P. Bender.

Gezien de steeds stijgende kosten en de toename van de activiteiten stelde het bestuur voor de contributie te verhogen van 14 euro naar 19 euro per jaar. Voor een tweede persoon op hetzelfde adres bleef de contributie gehandhaafd op 4 euro. Dit voorstel werd aangenomen waarbij door een der aanwezigen werd gevraagd of de verhoging niet te klein was.

Het Jaarboek en overige publikaties

Dr. H.L. Houtzager, voorzitter van de redactiecommissie, gaf in de algemene ledenvergadering een overzicht van de inhoud van het *Jaarboek 2002*. Hij dankte de auteurs voor hun bijdragen waardoor het mogelijk was een interessant jaarboek samen te stellen. Verder was hij de adverteerders erkentelijk; de uitgave van het jaarboek was mede mogelijk door hun financiële bijdragen. Ook dankte hij de heer H.W. van Leeuwen die dit jaar de redactiecommissie heeft verlaten. De heer Van Leeuwen heeft met zijn encyclopedische kennis van de geschiedenis van Delft gedurende een groot aantal jaren een belangrijke bijdrage geleverd aan de publikaties van de vereniging. De commissie betreurt, maar respecteert zijn vertrek, aldus de heer Houtzager. In de plaats van de heer van Leeuwen trad mevrouw

dr. W.M.J.I. van Giersbergen toe tot de redactiecommissie, evenals de heer drs. J.W.L. Hilkhuijsen.

De redactiecommissie had besloten het *Jaarboek 2002* op te dragen aan mevrouw drs. L. Thijsse 'vanwege haar grote inzet voor het beheren en toegankelijk maken van het erfgoed van de schilder Paul Tetar van Elven in het naar hem genoemde museum te Delft'.

Het convocaat werd verzorgd door de secretaris en verscheen drie keer. De publicatie van de mededelingen van de vereniging in het elk kwartaal verschijnende *Cultuurhistorisch Bulletin Delft* is een succes, zoals blijkt uit ontvangen reacties.

Le Comteprijs

Ir. W.F. Weve, voorzitter van de Commissie voor de Le Comteprijs, gaf in de Algemene Ledenvergadering een toelichting op de achttien 'verfraaiingen van het stadsbeeld' die in het jaar 2003 door de Commissie voor de Le Comteprijs werden geïnventariseerd en beoordeeld. Hij benadrukte dat het, gezien de kwaliteit van de meeste objecten, voor de commissie bijzonder moeilijk was een keuze van drie genomineerden te maken. Uiteindelijk waren dat in willekeurige volgorde: 1) Oosteinde 17, reconstructie van hardstenen stoep en achttiende-eeuwse ijzeren stoephek; 2) Oude Delft 132, restauratie van achttiende-eeuwse stoep met bordes en hek; 3) Hippolytusbuurt 43/43a, restauratie van winkelpui uit circa 1935.

Door het bestuur werd de eigenaar van Hippolytusbuurt 43, de heer C. Koreneef uit Nootdorp, aangewezen als winnaar van de Le Comteprijs 2002. Tijdens de Algemene Ledenvergadering ontvingen de genomineerden uit handen van de voorzitter een oorkonde en bloemen. De heer Koreneef ontving tevens een door de Koninklijke Porceleyne Fles speciaal voor hem vervaardigd Delfts blauw herinneringsbord.

Jaarvergadering: de voorzitter reikt de Le Comteprijs 2002 uit aan C. Koreneef (Foto: Peter van der Krogt).

Jaarvergadering: uitreiking van de Delfia Batavorumprijs (Foto: Peter van der Krogt).

Delfia Batavorumprijs (J.W. Blokpenning)

De Midden-Delfland Vereniging werd opgericht in 1978 en vierde dit jaar haar 25-jarig jubileum. Deze gebeurtenis was voor het bestuur aanleiding de Delfia Batavorumprijs aan de vereniging toe te kennen voor haar jarenlange inzet voor het behoud van het cultureel zeer belangrijke Midden-Delfland en voor haar inspanning om de belangstelling voor dit gebied te vergroten.

De legpenning en een oorkonde werden in de algemene ledenvergadering uitgereikt aan ir. G. van Oord, voorzitter van de Midden-Delfland Vereniging.

Lezingen

Dit jaar werden elf lezingen georganiseerd. Het bestuur was redelijk tevreden over de belangstelling: er waren tussen 45 en 175 personen aanwezig.

- De eerste lezing van het jaar werd gegeven door dr. H.L. Houtzager. Naar aanleiding van de tentoonstelling *De snijkunst verbeeld* in Museum Het Prinsenhof en de verschijning van het gelijknamige boek sprak hij op 14 januari over de medische geschiedenis van de zeventiende en achttiende eeuw.

- Op 6 februari werden twee lezingen gegeven. Voor de pauze besprak de heer H. Tetteroo enkele aspecten van het Delftse dialect, zoals dat is te vinden in zeventiende-eeuwse kluchten. Na de pauze toonde de heer H.M.

Hazeveld dia's van tegeltableaus die ter gelegenheid van de renovatie van de Wippolder door jonge en oudere bewoners zijn gemaakt en aldaar zijn geplaatst. De keramist, de heer B. Hosman, onder wiens leiding het tegelproject werd uitgevoerd, voorzag het geheel van commentaar.

- 'Verbeterhuizen in Delft' was het onderwerp van de lezing op 12 maart door de heer A. Verbraeck. In deze deels 'particuliere' gevangenissen in de zeventiende en achttiende eeuw lieten families hun zwarte schapen tegen betaling opsluiten. (Zie ook het artikel in dit jaarboek).

- Professor dr. J.J. van Loef sprak op 16 april over 'Honderd jaar Nobelprijzen, een tweede gouden eeuw in Nederland'. Tussen 1901 en 1915 ontvingen vijf Nederlanders de Nobelprijs. Spreker was van mening dat met name de introductie van de Hogere Burgerschool en de kwaliteit van het onderwijs aan dit schooltype, in belangrijke mate hebben bijgedragen aan dit succes.

- Na de Algemene Ledenvergadering op 20 mei gaf de heer G. van Oord, voorzitter van de Midden-Delfland Vereniging een overzicht van de activiteiten van de vereniging en liet het bestuurslid de heer F. van Ooststroom door middel van dia's het fraaie landschap van Midden-Delfland tot leven komen.

Twee geïnteresseerde leden bestuderen het zojuist verworven jaarboek (Foto: Peter van der Krogt).

- De Botanische Tuin van de Technische Universiteit Delft was het onderwerp van de lezing die drs. ing. B. Ursem gaf op 17 juni. De verschillende onderzoeksprogramma's passeerden de revue.

- Het lezingenprogramma na de zomervakantie werd op 11 september geopend door mevrouw P. Notenboom. Zij besprak de levensgeschiedenis van Emma Kirchner, een fotografe die in de negentiende eeuw in Delft werkzaam was.

- Op 9 oktober gaf mevrouw ir. E.I. Bijleveld-van der Hoeven een kijkje in de keuken van het Delftse tunnelproject. De gemeente is klaar om te beginnen met de aanleg; het wachten is op een deel van de financiering.

- In 2003 was het 350 jaar geleden dat de Porceleyne Fles werd opgericht. Voor het bestuur van Delfia Batavorum was deze belangrijke gebeurtenis aanleiding om in nauwe samenwerking met de Gemeente Musea van Delft, de Vereniging Vrienden van het Prinsenhof en de Delftse Kring een mid-dagsymposium te organiseren. Op 4 november belichtten verschillende deskundige sprekers de geschiedenis en toekomst van de Porceleyne Fles en zijn producten.

De heer L. Schledorn sprak over 'Technische vernieuwing bij de vroege Fles'. De titel van de voordracht van mevrouw M. van Aken-Fehmers was 'Schand om met porceleyn van Delft te pronken'. Hierna sprak mevrouw C. Smits over 'Vernieuwing bij de Porceleyne Fles in de negentiende en twintigste eeuw'. 'De Porceleyne Fles nu en in de toekomst' was het onderwerp van mevrouw I. van Haaren. Voor deze bijeenkomst was veel belangstelling. Ongeveer 300 personen woonden de lezingen bij. Na afloop van de zeer geslaagde bijeenkomst hadden de aanwezigen gelegenheid de tentoonstelling 'Delfts blauw in alle kleuren. Het verhaal van een nationaal symbool' te bezichtigen. Door Fonds 1818 en door de Van der Mandele Stichting werden twee activiteiten die in het kader van 350 jaar Porceleyne Fles werden uitgevoerd, gesubsidieerd.

- Op 20 november maakte dr. C. van Leeuwen zijn toehoorders vertrouwd met de poëzie van Stalpaert van der Wiele. Spreker, die in 2001 promoveerde op de heiligenliederen van Stalpaert, bracht ook een van diens liederen ten gehore.

- De Anders Rozemondlezing werd dit jaar voor de tweede keer gegeven. Het bestuur was zeer gelukkig dat dr. G. Verhoeven, de opvolger van drs. A.J.H. Rozemond, bereid was de lezing te houden. Hij sprak op 11 december in de Van der Mandelezaal van Museum Het Prinsenhof over 'Zeshonderd jaar Sint-Agathaklooster'. Voor de aanvang ontving mevr. J. Rozemond-Adriaanse bloemen. Het bestuur was de directeur van het museum, mevrouw drs. D. Lokin, bijzonder erkentelijk voor het beschikbaar stellen van de zaal. Na afloop van de lezing was er gelegenheid de tentoonstelling over de geschiedenis van het klooster te bezichtigen.

Excursies

De excursiecommissie organiseerde dit jaar, behalve een dagexcursie, ook enkele kleine excursies en wandelingen op zondagmorgen.

- Op 7 februari werd een bezoek gebracht aan het Vredespaleis in Den Haag. Onder leiding van een gids werd een aantal zalen van het prachtige gebouw bezichtigd. De excursie werd afgesloten met een hapje en drankje in het Kurhaus te Scheveningen.

- Als vervolg op een artikel over historische winkelpuien in Delft werd op 6 april een wandeling langs Delftse winkelpuien gehouden.

- De lezing op 17 juni over de Botanische Tuin van de TU Delft werd afgesloten met een rondwandeling door de tuin onder deskundige leiding.

- Een vaartocht door het Westland was het doel van de excursie op 5 juli. Twee boten met circa 80 belangstellenden voeren enkele uren tussen en langs de kassen. Vanaf het water krijgt men een totaal ander beeld van het landschap dan gewoonlijk.

- De jaarlijkse dagexcursie vond dit jaar plaats op 27 september. Een volle bus met ongeveer 60 personen ging die dag naar het Zouavenmuseum en de basiliek van Oudenbosch en vervolgens naar Breda waar onder meer een wandeling door de historische binnenstad werd gemaakt.

- De huizen en standbeelden van (eertijds) beroemde Delftse vrouwen waren het doel van de zondagmorgenwandeling op 23 november. Na afloop was er gelegenheid om koffie te drinken in huize Koelstra.

Excursie naar Oudenbosch (Foto: Jan Koelstra).

De vaartocht door het Westland.

Ledenbestand

Het aantal leden bleef dit jaar nagenoeg gelijk. Er werden 65 nieuwe leden en/of gezinsleden ingeschreven. Door overlijden, verhuizing, wanbetaling of om andere redenen moesten 67 leden worden uitgeschreven. Het jaar werd afgesloten met een ledental van 1279, een afname van twee. Hoewel verreweg het grootste deel van de leden kort na ontvangst van de acceptgirokaart de contributie stortte, was er, evenals vorige jaren, een klein aantal dat pas na herhaaldelijk verzoek het verschuldigde bedrag betaalde.

W.C.M. Zwennis, secretaris

Jaarverslag van de Commissie Behoud Stadsschoon

De Commissie werd dit jaar uitgebreid met mevrouw Wil Steffen. Jammer genoeg heeft zij slechts enkele maanden de Commissie kunnen ondersteunen, een interessante baan in de cultuursector was uiteindelijk aanleiding tijd en inzet anders te gaan verdelen. Dit betekent dat er opnieuw gezocht wordt naar een enthousiaste teamgenoot, desalniettemin trok de 'karavaan' gewoon verder.

Daarbij was/is onze insteek sinds enkele jaren aan het veranderen; van meer reactief reagerend op ontwikkelingen, meestal losse projecten in 'het veld', naar een pro-actieve houding waarbij de Commissie vooraf de belangrijke onderwerpen bepaalt en bespreekt, stelling neemt, om vervolgens positief kritisch met de betrokken instanties invloed op de inhoud van het onderwerp uit te oefenen. De Commissie heeft een vaste vertegenwoordiging in het Platform Spoor en het Binnenstadsforum en is zo in staat de ontwikkelingen in de binnenstad goed te volgen en er zondig op te reageren. De belangrijkste onderwerpen worden hier kort toegelicht.

- *Inrichtingsplan openbare ruimte*. Dit traject was weliswaar gekenmerkt door veel beschikbare informatie en inspraak doch bij de eerste uitwerking hiervan bleek weinig relatie te bestaan met het voortraject. Met name het gebruik van nieuwe en duidelijk andere kwaliteit stenen rond historische gebouwen baarde de Commissie grote zorg. Het traject was echter al in volle gang.

De Commissie besloot tot een tweesporentraject: enerzijds het inhoudelijk reageren, door middel van goed onderbouwde schriftelijke argumentatie, met positief kritische aanbevelingen vanuit het gezichtsveld van Delfia Batavorum. Anderzijds het zoeken naar persoonlijke discussie met de betrokken bewindslieden, waaronder de wethouders Grashoff en Baljé. De kritiek betrof een ontkenning van de waarde van de verschillende zones/plekken in het openbare gebied, deels historisch, deels praktisch. Hierdoor komt de historische bebouwing te veel als 'losse elementen' op een abstract maaiveld (met de verkeerde) stenen te staan. Andere aspecten als onderdeel hiervan waren hergebruik stoepen, positie en gebruik van lantaarns, banken, paaltjes, etc. Voorts zijn er door de Commissie aanbevelingen gedaan tot meer

hergebruik van oude stenen in historisch kwetsbare/waardevolle omgevingen in volgende fases, meer aandacht voor de zoneringen in de straatprofielen (langzaam en snelverkeer, parkeren, andere activiteiten, gebruik soorten paaltjes, lantaarns, enzovoorts). Zeer positief is de afspraak met beide wethouders te komen tot betere informatieoverdracht voor de belangrijkste onderwerpen vooraf, gekoppeld aan een vaste projectleider/contactpersoon (de heer Smolders).

- *Bestemmingsplan Centrum*. Genoemde afspraak heeft er toe geleid dat we aangaande het bestemmingsplan zeer tijdig over de goede informatie beschikten. De reactie bestond uit een uitgebreide brief waarin met name nadrukkelijk aandacht voor de openbare ruimte werd gevraagd, in navolging van het traject met betrekking tot het inrichtingsplan. Verder ingezoomd op detailniveau werd gevraagd om een duidelijker zonering/kwalificatie van de verschillende grachten, grachtprofielen en binnengebieden. Op verzoek van de Commissie is een hoofdstuk groenvoorzieningen toegevoegd, behoud waardevolle bomen en groengebieden, aanleg en onderhoud van nieuwe groengebieden. Toegevoegde vraag aan de gemeente was hoe om te gaan met de overgangperiode tussen huidig en goedgekeurd nieuw bestemmingsplan, mede in het kader van de inventarisatie.

- *Markt*. Na afstemming hierover met de gemeente is de aandacht vooral gericht op een goede zonering van het plein en de omliggende wanden (verhouding, uitstraling, bruikbaarheid verschillende manifestaties). Op detailniveau is er aandacht voor de verdere inrichting van het plein: positie/soort bomen, positie Hugo, positie/soort verlichting, positie/soort fietstalling, vuilverwerking. Met grote nauwkeurigheid wordt voorts gekeken naar de materialisatie: soort/patroon stenen, etc.

- *Spoorzone*. In een uitgebreide schriftelijke reactie is door de Commissie een uitspraak gedaan over de voorkeur (lange variant) en aspecten/aandachtspunten die een duidelijke relatie hebben met de historische binnenstad. Naast het behoud of herstel van historische elementen bij het nieuwe plan voor de spoorzone op een historisch verantwoorde stedenbouwkundige (situatie) en architectonische (opbouw en materialisatie) wijze zijn de volgende aspecten in samenhang met zowel de historische als ook de nieuwe planelementen voor de Commissie van belang. De stedenbouwkundige ruimte en routing van en naar het historisch centrum in relatie met de stedenbouwkundige planvorming; dwars- en langsprofielen; zinvolle gebruiksfuncties voor de bestaande historische elementen binnen de stad. Subtiel diversiteit en variëteit/verhoudingen van functies; overgangen openbare/privéruimten en materialisatie/ detaillering. Voorts komen aan de orde: zoveel mogelijk hergebruik van waardevolle historische elementen en inventarisatie en beheer van het bodemarchief.

De laatste ontwikkelingen omtrent de spoorzone zijn voor de Commissie aanleiding geweest in een brief aan het Ministerie van Verkeer en Waterstaat om de waarde van voortgang van dit project voor het historisch centrum van Delft met klem te onderschrijven.

Voor het komende jaar blijven deze onderwerpen natuurlijk van belang, evenals de andere aandachtspunten. Daarbij wil de Commissie meer aandacht gaan schenken aan goede relaties met de verschillende overheden (zowel beleidsmatig, uitvoerend als controlerend), belangenorganisaties en vergelijkbare organisaties in andere steden. Bovendien proberen wij ook ons steentje bij te dragen tot een brede bekendheid en kennisdeling van/over Delfia Batavorum, voorbeeld hiervan is het meedenken over de huisstijl en de nieuwe website. Kortom, met een actieve en positieve houding gaat de Commissie het jaar 2004 in.

Emile Quanjel (secretaris)

Als de tijd dringt... drukwerk is onze specialiteit!

Van ontwerp tot eindproduct

Wij leveren o.a.: briefpapier, enveloppen,
visitekaartjes, brochures, jaarverslagen,
periodieken, catalogi, flyers, mailings
van zwart-wit tot full color.

Drukkerij Vis Offset
A. Einsteinweg 25a
2408 AP Alphen a/d Rijn
T: 0172-444667
F: 0172-440209
E: info@drukkerij-vis.nl

BENDER

sedert 1820

opMERKelijk goed voor tafel, keuken en cadeau

- SFEERVOL TAFELN
- CADEAUX
- CULINAIRE LIJNEN
- LISTE DE MARIAGE
- INTERIEURDECORATIES
- LUXE SERVIEZEN EN COUVERTS

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

Binnenwatersloot 10
2611 BK Delft

tel. (015) 212 59 75
fax (015) 214 40 39

Geopend di. t/m vr.: Delft 9.30-18.00,
Voorburg 10.00-17.30, za.: 10.00-17.00,
vr.-avond: Delft 19.00-21.00

Talens

• FOTO • VIDEO •

foto,
video,
digitaal,
Talens
heeft het
allemaal!!!

JVC

SONY

Canon

OLYMPUS

PENTAX

MINOLTA

FUJI

- Delft: Markt 36, (015) 212 31 55
- Delft: Winkelcentrum "In de Hoven", Troelstralaan 25, (015) 261 38 92
- Delft: Markt 19-21, (015) 212 28 52
- Gouda: Westhaven 1, (0182) 51 24 90
- Capelle a/d IJssel: Winkelcentrum "De Terp", Amsteldiep 41a, (010) 450 14 73
- Rijswijk: Winkelcentrum "In de Bogaard", Pr. Joh. Friso Promenade 11, (070) 394 46 42
- Schiedam: Hoogstraat 5, (010) 273 29 88
- Rotterdam: Lijnbaan 117, (010) 413 60 16
- Zoetermeer: Winkelcentrum "Stadshart", Promenade 27, (079) 341 36 26
- Leidschendam: Winkelcentrum "Leidsenhage", Liguster 23, (070) 320 70 77

Kroniek over 2003

samengesteld door mw. A.M. Bergman

Januari

- 1 Een slecht begin van 2003 voor de zeventien medewerkers van de VVV Delft. Deze instelling sluit op 1 januari voorgoed haar deuren.
- 1 Eneco draagt het beheer van het drinkwaterleidingnet over aan Waterbedrijf Europort.
- 2 Drukte in het stadhuis, waar burgemeester en wethouders hun nieuwjaarsreceptie houden. Burgemeester H. van Oorschot staat tijdens zijn toespraak uitvoerig stil bij het onderwerp 'veiligheid' en de hieromtrent te nemen maatregelen. 'Negativisme mag niet de overhand krijgen', aldus Van Oorschot.
- 5/6 Op 5 januari vallen de eerste sneeuwbuien. De volgende dag zorgt ijsel voor gladde stoepen en fietspaden met als gevolg topdrukte in de gipskamer van het Reinier de Graaf Gasthuis, waar zo'n honderd patiënten geholpen moeten worden, de meesten vanwege polsbreuken.
- 7 EHBO-vereniging Sint Bernardus viert haar 75-jarig bestaan.
- 10 Emeritus-hoogleraar ir. B. Vogelesang ontvangt tijdens de dies natalis van de TU Delft een koninklijke onderscheiding; hij wordt benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.
- 11 De laatste dag dat er geschaatst kan worden op de kunstijsbaan op de Beestenmarkt. Na vijf weken ijspret wordt de balans opgemaakt en blijkt dat ongeveer 10.000 schaatsers deze baan hebben bereiden.
- 13 Tijdens een feestelijke bijeenkomst in het stadhuis overhandigt wethouder M.P. Oosten de sleutel van het Meisjeshuis (Oude Delft 116) aan de voorzitter van de Stichting Het Meisjeshuis, C.W. van der Wal, waarmee de verkoop van dit gebouw een feit is geworden. Hoofdhuurder van het pand is Erfgoedhuis Zuid-Holland, daarnaast de Stichting Delft Kennisstad. Na een forse verbouwing verwacht men dat zij zich hier in 2004 kunnen vestigen, tezamen met een kennissociëteit.
- 14 Op 92-jarige leeftijd overlijdt de heer N.C. Notenboom, die gedurende 32 jaar lid was van de gemeenteraad van Delft voor de CPN en drager van de gouden erepenning van Delft.

- 15 *De Delfse Post* bericht dat de Westerpop-lokaal-bokaal voor talentrijke bands uit de Delftse regio voortaan de Peter Tetteroo-bokaal zal worden genoemd. Dit als eerbetoon aan de voormalige zanger van Tee-Set, die in september 2002 overleed.
- 17 Tijdens een bijeenkomst in de Maria van Jessekerk opent kunsthistoricus Kees Kaldenbach zijn website met daarop het digitale huis van Johannes Vermeer. Tijdens deze videopresentatie wordt een virtuele wandeling gemaakt door het voormalige woonhuis.
- 20 Demissionair Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen mevrouw M.J.A. van der Hoeven, verricht de officiële opening van het nieuwe gebouw van Hogeschool InHolland aan de Kalfjeslaan. Deze hogeschool is het kenniscentrum voor hoger agrarisch onderwijs in het westen van Nederland en op 1 januari 2002 ontstaan uit de fusie tussen Hogeschool Alkmaar, Hogeschool Haarlem, Hogeschool Holland en Ichthus Hogeschool / Hogeschool Delft.
- 22 Om 22.40 uur is de Delftse uitslag bekend van de Tweede-Kamerverkiezingen. De opkomst is 81,1 procent.
- 23 Negen maanden heeft het geduurd voor de heer en mevrouw J. Aarts hun verplaatste en gerenoveerde machinistenwoning aan de Ezelsveldlaan nr. 57 weer kunnen betrekken. Met koffie en gebak ontvangen zij wethouder R. Grashoff, die hen bedankt voor hun geduld (zie Jaarboek 2002, blz. 25).
- 23 Tijdens de uitreiking van de Zuid-Hollandse Museumprijs door de Vereniging van Musea in Zuid-Holland krijgt het Museum Paul Tetar van Elven een eervolle vermelding. De prijs ging naar het Openluchtmuseum De Duinhuisjes in Rockanje.
- 27 Om half negen 's avonds ontstaat op het dak van een flat aan het Dirk Costerplein een grote brand. De bewoners van zestien appartementen moeten tijdelijk hun woning verlaten. Er vallen geen gewonden. De schade bedraagt een half miljoen euro.
- 28 Op 76-jarige leeftijd overlijdt Jan Harro Renaud, in de jaren 1955-1969 bestuurslid van Delfia Batavorum.

Februari

- 1 'Kapitein van Nachtwacht hangt in Delfts stadhuis', zo staat vandaag te lezen in de *Delftsche Courant*. De twee portretten in de trouwzaal blijken niet, zoals men jarenlang heeft gedacht, het Delfts echtpaar Elias voor te stellen, maar Frans Banninck Cocq (de kapitein op de Nacht-

wacht van Rembrandt) en zijn vrouw Maria Overlander. Deze ontdekking is gedaan door de historicus S.A.C. Dudok van Heel.

- 1 Gezellige drukte op de Markt en in het stadhuis, waar de start van het nieuwe Delftpasjaar wordt gevierd.
- 1 Aan de Lodewijk van Deijsselhof opent burgemeester H. van Oorschot het nieuwe kinderdagverblijf De Beukenboom.
- 4 Bij de TU Delft vindt de 4000ste promotie plaats. Ir. David G. Lindeijer, promovendus bij de Nederlandse onderzoekschool voor Transport, Infrastructuur en Logistiek (TRAIL), verdedigt zijn proefschrift *Controlling Automated Traffic Agents*. Bij de overhandiging van de bul verrast rector magnificus prof.dr.ir. J.T. Fokkema, de promovendus en zijn promotor, prof.dr.ir. G. Lodewijks, met bloemen en een aandenken. De eerste promotie was in 1906.
- 8 Maria Scali, directeur van de Stichting Vrouwenopvang Ricardis, ontvangt de Delftse Roos, een prijs bedoeld voor vrouwen die zich inzetten voor de Delftse gemeenschap. Ze is ingesteld door de Delftse Partij van de Arbeid.
- 11 Een zeldzaam altaarstuk met kruisiginggroep, omstreeks 1700 vervaardigd door de Delftse plateelbakkerij De Witte Ster, behoort tot de pronkstukken van de vandaag geopende tentoonstelling van de jongste aanwinsten van het Stedelijk Museum Het Prinsenhof.
- 13 Uit handen van Peter van der Arend (voorzitter van de Stichting VOC 2002), ontvangt stadsarchivaris Gerrit Verhoeven een cheque ter waarde van € 4889,74. De bedoeling is dat het geld wordt besteed aan de internetsite VOC, als onderdeel van het Delftse (digitale) cultureel erfgoed.
- 14 Onder toezien oog van een veertigtal belangstellenden wordt aan de Schieweg een 22.000 kg wegend brugdeel van een ponton op een dieplader geplaatst. De volgende dag, zaterdag, wordt dit 14 meter lange en 6 meter brede gevaarte via de Kruithuisweg, A4, Woudseweg en Rijksstraatweg naar de plaats gereden waar de brug de Gaag gaat overspannen als onderdeel van de busroute in de verlengde Reinier de Graafweg.
- 18 Op de Voldersgracht vindt een schietpartij plaats, waarbij een 43-jarige Delftenaar in beide benen wordt geraakt. Van de negen door de politie gearresteerde personen worden er acht na verhoor vrijgelaten. Het slachtoffer wordt overgebracht naar het Penitentiair Ziekenhuis.

- 18 De wethouders J.P. Torenstra en J.D. Rensen maken door middel van het slaan van de eerste paal een start van de verbouw en aanvullende nieuwbouw van de voormalige Paulusmavo aan de Raam. Op deze locatie komt de Openbare Montessorischool Jan Vermeer, die zijn huidige gebouw aan de Voldersgracht moet verlaten (zie ook 29 mei).
- 21/22 De Koninck Bluesfestival: twee avonden lang is de binnenstad blueshoofdstad der Lage Landen.

De Koninck Bluesfestival (Foto: Delftse Post/Aad van der Drift).

- 24 René Steijger van de Stichting Westerpop ontvangt uit handen van Stadsprins Fred de Eerste (Fred Nijs) de Kabbelaar, de hoogste onderscheiding die in Kabbelgat (Delft tijdens de carnaval) wordt uitgereikt.
- 25 Jacobus Q.G. (Koos) de Vette, oprichter en eigenaar-directeur van Bouwbedrijf Van Oosten en De Vette te Delft, overlijdt op 82-jarige leeftijd.
- 27 In Museum Huis Lambert van Meerten vindt de presentatie plaats van twee nieuwe websites. Op www.delft.nl/archeologie zijn vondsten te zien van keramiek tot glaswerk en worden tentoonstellingen, publicaties en nieuwsfeiten vermeld. Via www.gemeente-musea-delft.nl krijgt men informatie over de permanente en tijdelijke tentoonstellingen in de musea.

Maart

- 1 Drs. Gert H. Groenendijk wordt algemeen directeur van het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Generaal Hoefler'. Zijn voorganger Jan Buijse was in september 2002 met pensioen gegaan.
- 5 Hans Ridder ontvangt uit handen van demissionair staatssecretaris van Financiën S. van Eijck het 6000ste Certificaat voor Erkend Hypotheekadviseur.
- 6 In opdracht van de *Delftsche Courant* vervaardigde de Delftse kunstenaar Dirk van Dien vorig jaar ter gelegenheid van de begrafenis van Z.K.H. Prins Claus een kunstwerk getiteld *De Uitvaart*. Een afbeelding hiervan verscheen paginagroot in de krant. Rob Steijger maakte hiervan 30 zeefdrukken die hij tijdens een bijeenkomst in het Stadskoffyhuus te koop aanbiedt.
- 7 Ontmoetingscentrum De Wipmolen aan de Prof. Krausstraat 71B viert zijn 25-jarig bestaan. De Stichting Ouderen Werk verzorgde in al die jaren vele activiteiten voor 55-plussers.
- 7 Wethouder C.L. Baljé reikt aan zes stadstoezichthouders een vakdiploma uit.
- 8 In Museum Boijmans van Beuningen vindt de presentatie plaats van de schelmenroman *Het Bedrog*, geschreven door de Delftenaar Frederik Kreuger. Het boek bevat een fantasieverhaal over het leven van Han van Meegeren, de schilder van *Emmausgangers*, een schilderij dat lange tijd voor een Vermeer werd aangezien en als zodanig door het museum werd aangekocht.
- 8 Internationale Vrouwendag: op de Markt staat een levensgrote matroesjka, waarmee Amnesty International aandacht vraagt voor de rechten van vrouwen in Rusland.
- 10 In verband met de heersende vogelpest haalt de beheerder van de Kinderboerderij Delftse Hout alle kippen, pauwen en duiven naar binnen.
- 13/14 Vierentwintig uur aaneen rijdt Bertus Klarenbeek, kok in verzorgingshuis Delfshove, rondjes in sportcentrum De Uithof in Den Haag. De bijna zeshonderd kilometer die hij hiermee aflegt, brengt tweeduidend euro op aan sponsorgeld. Dit bedrag is bestemd voor de Faria Clowns.
- 16 Een brandmelding van DSM Gist. Het treinverkeer tussen Den Haag en Rotterdam wordt stilgelegd. Echter, het bleek loos alarm. Een werkne-

mer, die dienst deed in het ketelhuis had zijn maaltijd iets te lang in de oven staan, waardoor de automatische brandmelder in werking trad.

- 17 De Nieuwe Kerk blijft gesloten. Onder de metalen plaatjes van de voetenbankjes is asbest geconstateerd. De plaatjes zijn een paar dagen later vakkundig verwijderd.
- 17 In het kader van de Boekenweek draagt Ronald Giphart (schrijver van het boekenweekgeschenk van dit jaar) in de Openbare Bibliotheek voor uit eigen werk.
- 17 De *Delftsche Courant* schenkt aandacht aan het Huis Portugal, Oude Delft 75 (hoek Poppesteeg), dat thans gereed is gekomen voor de huisvesting van buitenlandse professoren. Het pand kent een rijke historie en is eigendom van de TU Delft.
- 18 Een meerderheid in de Delftse raad gaat akkoord met het slopen van de negentiende-eeuwse huizen aan de Van Leeuwenhoeksingel en panden aan de Houttuinen. Ook kiest de raad voor een lange oostelijke ondergrondse spoorvariant voor het huidige station langs en een toekomstig station bij de binnenstad. Voorlopig blijft het onzeker of aan deze voorkeur gehoor zal worden gegeven.
- 23 Burgemeester H. van Oorschoot richt zich met een open brief in de Stadskrant tot alle Delftenaren. Refererend aan de oorlog in Irak en onze multiculturele samenleving spreekt hij zijn vertrouwen uit, dat men in Delft juist in de komende tijd respectvol met elkaar zal blijven omgaan en elkaar zal steunen.
- 28 Het is 350 jaar geleden dat de Koninklijke Porceleyne Fles is opgericht door David Anthonisz. van der Piet. Ter ere daarvan opent de burgemeester een overzichtstentoonstelling. Met een druk op de knop komt de nieuwe collectie Jubilee 350 uit de oven. Meesterschilder Marinus Krieger, die al 47 jaar in dienst is bij deze aardewerfabriek, vervaardigde het decorontwerp voor dit jubileumstuk.
- 29 In de Vierhovenkerk geeft het 70-jarige Excelsior het traditionele voorjaarsconcert.
- 31 Eén miljoen euro heeft de bijzetting van prins Claus de gemeente Delft gekost. Dit blijkt uit een brief die burgemeester H. van Oorschoot heeft gezonden aan demissionair Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties J. Remkes. De burgemeester verzoekt dit bedrag te vergoeden, aldus de *Delftsche Courant* van vandaag.

April

- 1 Na 22 jaar sluit antroposofisch huisarts Frederike C. Moeke haar praktijk aan de Van der Brugghenstraat 6.
- 2 In opdracht van woningcorporatie Vesta wordt een begin gemaakt met de sloop van zestien arbeiderswoningen uit 1918 aan de De Genestetstraat.
- 3 In een uitverkocht Theater de Veste vindt het derde Voorschotfestival plaats.
- 4 Na een dienstverband van dertig jaar neemt longarts Jos Nijhuis-Heddes afscheid van de Reinier de Graafgroep.
- 4 De *Delftse Post* schenkt in een artikel aandacht aan bakker Bruggeman van de Diamanten Ring, Choorstraat 9, die boven het winkelgedeelte mooie panelen heeft aangebracht, waarop de geschiedenis van dit pand wordt weergegeven.
- 4 Trainer/coach Hans Heemskerck van de Korfbalvereniging Fortuna ontvangt uit handen van wethouder Jan Torenstra de bronzen Stadspenning. Twee weken eerder werd Fortuna Nederlands kampioen in de zaalcompetitie.
- 10 In Theater De Veste worden onder luid applaus de 'Delftse Kleeden' overhandigd aan de gemeente. Ruim driehonderd vrouwen uit 28 verschillende culturen hebben hieraan ongeveer vijf maanden gewerkt.
- 12/13 Museumweekend: het prachtige weer zorgt voor volle terrassen, maar minder bezoekers in de musea dan in voorgaande jaren.
- 14 In de dertiende-eeuwse toren van het stadhuis is een bedrijf bezig met het doden van bonte knaagkevers, die zich hebben genesteld in de eeuwenoude eikenhouten delen van de historische gevangenis.

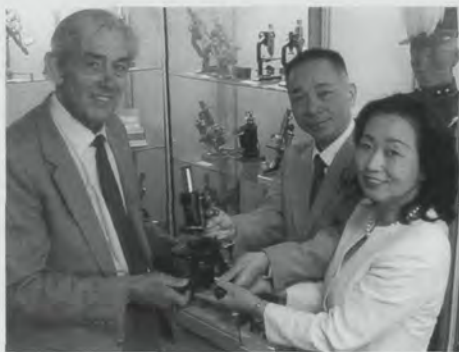
4 april (Foto: Delftse Post/Aad van der Drift)

- 16 Op de Beestenmarkt onthult wethouder J.D. Rensen een nieuw, uit zes delen bestaand, geëmailleerd bord, waarop de ontstaansgeschiedenis van dit plein staat weergegeven.
- 19 Ze staan er weer, de rommel- en antiekkraampjes langs de Hippolytusbuurt en Voldersgracht.
- 20/21 Eerste en Tweede Paasdag: op de Markt verzamelen zich bijna duizend Delftenaren voor de Paasjubel. Gedurende het Paasweekend bezoeken meer toeristen dan vorig jaar onze stad. Vooral van de rondwandelingen wordt, mede dankzij het mooie weer, dankbaar gebruik gemaakt.
- 23 In de *Delftse Post* verschijnt een verslag over de vorderingen van de opknapbeurt aan de Poelbrug. Er wordt een volledig nieuwe overkapping en een nieuwe kademuur aangebracht. Er blijft echter nog wel iets te zien van de oude brug. Voor de bogen worden afwisselend oude en nieuwe brokken natuursteen gebruikt. Dit omdat sommige oude blokken spontaan in twee stukken waren gebroken en niet meer konden worden gebruikt.
- 29 Lintjesregen: zeven Delftenaren ontvangen een koninklijke onderscheiding. Tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau werden benoemd: drs. J.P.P.M. Vlek, mr. J.A.R. Rigters, de heer P. Lander en mevrouw W. Steffen-Hoogendoorn. Officier in de Orde van Oranje Nassau werd prof.dr.ir. J. de Swaan en de onderscheiding Lid in de Orde van Oranje Nassau ontvingen drs. H. Muller en G.J. van Willigen.
- 30 Koninginnedag: ondanks de regen heerst er een gezellige drukte. Overall in de binnenstad wordt muziek gemaakt en daar tussendoor bieden mensen de meest uiteenlopende waren aan.
- 30 Precies 600 jaar geleden viel het besluit het Sint-Agathaklooster te stichten.

Mei

- 4 Dodenherdenking: zo'n honderd oudstrijders verzamelen zich 's middags met familieleden en belangstellenden op de begraafplaats Jaffa voor de kranslegging bij het oorlogsmonument. 's Avonds trekt een lange stoet vanaf de Markt naar het monument aan de Nieuwe Plantage, voorafgegaan door vier tamboers met omfloerste trom van het Showkorps Excelsior. Net als op Jaffa wordt ook hier namens de gemeente door burgemeester H. van Oorschot een krans gelegd. Na de twee minuten stilte volgt het defilé langs het monument.

- 4 De actie van Loes Kühn in *Delft op Zondag* voor het behoud van de beeldbepalende treurwilg bij de Oostpoort, die gekapt zou worden in verband met de herschikking van de woonboten in de Zuidergracht, is succesvol gebleken. Dankzij de vele steunbetuigingen van de Delftse bevolking is de kapvergunning voorlopig van de baan.
- 6 In de Lindenhof (Agneta park) vindt de laatste draaidag plaats voor de opnamen van de film *Pietje Bell*. In juni volgen elders nog enkele draaidagen.
- 6 De firma Van der Leeuw Optiek ontdekt in de kelder van het gestripte pand aan de Oude Langendijk 2 oude Delfts-blauwe tegeltjes. Deze leuke ontdekking heeft echter nauwelijks archeologische waarde.
- 9 Tussen de Elisabeth van Zuilenlaan en de Machteld van Meterenlaan zijn resten van het klooster Koningsveld (1252) gevonden, aldus bericht vandaag de *Delftse Post*. Behalve zestiende-eeuws aardewerk zijn er skeletten gevonden, die in de grafkelder liggen waar zich ooit de kapel van het klooster bevond. Onderzoek hiervan zal mogelijk nieuw inzicht geven in de leefomstandigheden van Delftenaren in de dertiende eeuw.
- 10 De toerenteller van molen De Roos (anno 1679) geeft op deze Nationale Molendag de tweemiljoenste wenteling aan. Om dit te vieren ontvangt de molenaar om klokslag twaalf uur vier nieuwe zeilen. De teller is sinds tien jaar in gebruik.
- 14 De 88-jarige Yadaka Shinohara, die in 1942 een Carl Zeiss-microscop van een Nederlandse arts in Belawan op Sumatra in beslag nam, kreeg spijt van deze daad en wilde de microscoop teruggeven. Omdat de oorspronkelijke eigenaar een medisch instituut was, werd besloten de microscoop aan het Medisch Farmaceutisch Museum te Delft te schenken. Shinohara, die wegens zijn hoge leeftijd niet zelf kon komen, vaardigde zijn zoon Hiroluh af, die de microscoop aan dr. B.K.P. Griffioen van dat museum overhandigt. Begin december is Yadaka Shinohara overleden.

14 mei: overhandiging van de microscoop door Hiroluh Shinohara en zijn vrouw aan Bob Griffioen.

- 16 Louis de Wit sluit voorgoed de deuren van het familiebedrijf De Wit Bandenservice aan de Beestenmarkt, dat in 1938 door zijn vader Aad de Wit was opgericht. Het bedrijf breidde zich in de loop der jaren uit met de aankoop van verschillende panden, onder andere het weeghuisje, waar tot 1965 het vee van de Beestenmarkt werd gewogen. Bordjes aan de gevel herinneren aan die tijd.
- 20 Vrienden van Theater De Veste schenken twee vlaggenmasten met bannieren, waarop een Japanse slagwerker staat afgebeeld. Hiermee wordt de ingang van het theater duidelijk aangegeven. Door de werkzaamheden in het Zuidpoortgebied is de ingang van het theater steeds moeilijker te vinden.
- 22 Bij haar afscheid van de gemeenteraad ontvangt Manita Koop uit handen van burgemeester H. van Oorschot de gemeentepenning Delft.
- 24 Het is Annie M.G. Schmidtdag, ter gelegenheid van de 50ste verjaardag van Jip en Janneke. Zowel in de Centrale Bibliotheek aan de Kruisstraat, als in de vestiging in Tanthof is het een drukte van jewelste. Het enthousiasme van de kinderen voor de vele activiteiten is groot.
- 24 In de Vrije Akademie openen kinderen van de cursus 2x8 met veel muziek hun eigen expositie. De cursus is speciaal bedoeld voor kinderen met een verstandelijke handicap. In acht lessen leren zij verschillende muziekinstrumenten te bespelen, krijgen ze zangles en kunnen zij hun eigen kunstwerken maken.
- 26 De heer en mevrouw Van der Kaden-Schalkers zijn 65 jaar getrouwd. Mevrouw Van Oorschot komt hen hiermee feliciteren.
- 26 Voor de derde maal in een halfjaar tijd is er sprake van een ammoniaklekkage bij DSM Gist. Niemand raakte hierbij gewond.
- 29 Wethouder C.L. Baljé maakt bekend dat Delft een Vermeercentrum krijgt. Het centrum komt aan de Voldersgracht, waar de Jan Vermeerschool afgebroken wordt. De voorgevel van het centrum wordt een getrouwe kopie van die van het Lucasgildehuis, dat op deze plaats gestaan heeft. Het Vermeercentrum, dat in 2005 gereed moet zijn, wordt voor toeristen een beginpunt om Delft te bezichtigen (zie ook 18 februari).

Juni

- 1 Een medewerker van Reptielenhuis Serpo vangt in een flat aan de César Franckstraat een gifslang van anderhalve meter. 'In vier dagen tijd hebben we al vier van die rattenslangen gevangen', aldus de eigenaar van Serpo, de heer Walter Getreuer. Slechte terraria blijken de oorzaak.
 - 3 Op uitnodiging van de projectontwikkelaar laat het college van B en W zich rondleiden door de voormalige TU-bibliotheek aan de Doelenstraat, waarin nu 104 appartementen tot stand zijn gebracht. Aan de voorwaarde, dat de buitengevels in tact moesten blijven, is geheel voldaan, en ook in de hal zijn de mooie plafonds behouden.
 - 4 Bij het 100-jarig bestaan van de firma Prins in de Choorstraat besloten de gebroeders Prins de A.J. Prins Cultuurprijs in te stellen, bestemd voor een stichting of een persoon die zich verdienstelijk heeft gemaakt voor de cultuur of kunst in Delft. De winnaar is vandaag bekend gemaakt. Het is Paula van Kouwenhoven, directeur van de Stichting World Art Delft, die de prijs, bestaande uit een oorkonde en 500 euro, in ontvangst mag nemen.
- 13/15 Mooi Weer Spelen: Van vrijdagavond tot en met zondag bruist Delft van de vele activiteiten. Het publiek komt ogen tekort. Tussen alle drukte door bewegen zich gigantische insecten, torenhoge rode giraffen en andere vreemdsoortige wezens.

Mooi Weer Spelen: Rode giraffen op de Beestenmarkt (Foto: Riet Jutte-van der Krogt).

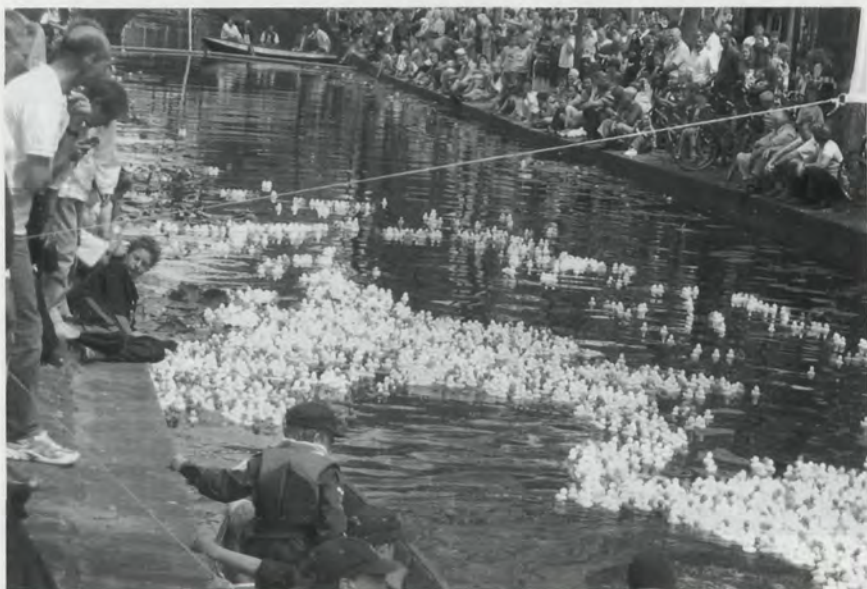
Het standbeeld van Willem van Oranje in de Prinsenhof-tuin (Foto: René van der Krogt).

- 18 Koningin Beatrix onthult in de tuin van Het Prinsenhof een standbeeld van Willem van Oranje, gemaakt door beeldhouwer Auke Hetteema in opdracht van de Willem de Eerste Herinneringsstichting.
- 20/22 Schepenweekend in Delft tijdens de Zuid-Hollandse Hardzeildagen: vanuit Overschie kwamen oude zeilschepen aanvaren, die aanmeerden in de Zuidkolk. Het publiek, opgesteld aan de Scheepmakerij en Hooikade, waant zich in oude tijden, vooral bij het zien van een unieke pakschuit en een beurtscheepje. Om vijf uur klinkt na de officiële opening door gedeputeerde Lenie Dwarshuis het gezang van het Westlands Mannenkoor. Het hele weekend is er veel te genieten. Zo kan men met een veerdienst vanaf de Hooikade naar Uit de Kunst aan de Oude Delft varen waar een expositie wordt gehouden. Ook kan men het geres-taureerde binnenschip *Karin* bezichtigen; een klipper-kraak, die honderd jaar geleden onder de naam *Nooitgedacht* werd gebouwd door de Delftse Scheepswerf Boot.

20-22 juni: Schepenweekend (Foto: Riet Jutte-van der Krogt)

- 21 Ondernemers en winkeliers aan de Voorstraat en Oude Kerkstraat vieren met diverse voordeelacties feest vanwege het feit dat de Poelbrug na een renovatie weer begaanbaar is.
- 21 Op de Beestenmarkt start het Delftse Damfestival met een openluchttoernooi sneldammen.
- 27 De Openbare Montessorischool Jan Vermeer aan de Voldersgracht neemt afscheid van onderwijzeres Grietje Biesmeijer-Hoekstra. Van de veertig jaar, die zij in het onderwijs heeft gezeten, bracht zij er vijftig door op deze school. Een afscheidscadeau wilde zij niet, wel geld om aan Unicef te schenken. De leerlingen hebben, om haar te verrassen, allemaal een tegeltableau geschilderd, dat werd verkocht voor het goede doel. Daarnaast werd er een sponsorloop georganiseerd. De totale opbrengst was € 5.434.-
- 27 Op een dekschuit aan het Vrouw Juttenland geven The Caledonians onder ideale weersomstandigheden een zeer geslaagd grachtenconcert.
- 28 Maar liefst drieduizend genummerde rubberen badeendjes dobberen in de gracht van de Molslaan. Een geluidsinstallatie zorgt voor een bijpassend gekwaak. Aan het eind van de gracht is de finish, bestaande uit een smalle opening tussen twee palen. De nummers zijn verbonden

28 juni (Foto: Peter van der Krogt)

aan loten die verkocht zijn door de Lions Club Delft. De opbrengst wordt besteed aan een goed doel. De hoofdprijs is een reis naar Disneyland Parijs.

- 28 De eerste editie van 'Delft presenteert...' is gewijd aan België. Vrijwilligersorganisaties tonen in een kraam aan de Oude Delft hun activiteiten, sportclubs presenteren zich, op de Markt wordt een Belgisch biermerk gepromoot en op de Beestenmarkt vindt de ronde van Vlaanderen op stilstaande fietsen plaats. De vele Belgische vlaggen geven een extra accent aan dit bijzonder geslaagde evenement.

Juli

- 3 Op 82-jarige leeftijd overlijdt Piet van Amstel. Ruim 43 jaar was hij organist van het Bätz-Witte orgel in de Oude Kerk.
- 3 Bewoners van het Heilige Land voeren actie tegen de aangekondigde sloopplannen van hun huizen.
- 5 Begin van de viering van het 31ste lustrum van het Delftsch Studenten Corps. De viering zal twee weken duren.

12 Wie is de sterkste man van Delft? In het kader van zijn 31ste lustrum, schreef het Delftsch Studenten Corps hiervoor een wedstrijd uit, die in een zinderende hitte op de Markt plaatsvindt. Winnaar werd Eduard Leflancy uit Vlaardingen.

16 De bijna tropische temperaturen zorgen voor topdrukte aan de Grote Plas van de Delftse Hout. Dagelijks bivakkeren hier enkele duizenden Delftenaren, aldus de *Delftse Post*.

12 juli (Foto: Peter van der Krogt).

20 In het studentenhuis Solheim aan de Ruys de Beerenbrouckstraat (de zogenaamde villa Van Leeuwen) gaan de opnames voor de nieuwe Nederlandse bioscoopfilm 'Feestje' van start.

21 In de Historische Zaal van het Stedelijk Museum Het Prinsenhof begint het eerste van een serie van acht zondagsconcerten. De muziek is uit de tijd van Johannes Vermeer en Willem van Oranje. Initiatiefnemer is de Delftse clavecinist en barokspecialist Karel Smagge.

26 In café De Oude Jan aan het Heilige Geestkerkhof vindt de eerste wijnproeverij plaats. Een twintigtal liefhebbers keuren de diverse soorten. Gastheer Vincent Quack en de firma Van Dorp geven uitleg over de vele soorten rosé en de landen van herkomst.

29 Jeroen Beelen, de nieuwe manager van Delft Marketing, neemt op feestelijke wijze een informatiezuil in gebruik. De zuil staat op de hoek van de Oude Langendijk, tegenover het Blauwe Hart, en is voorzien van toeristische tips.

Augustus

2 Na een grondige renovatie, die twee jaar heeft geduurd, opent de synagoge aan de Koornmarkt vandaag haar deuren en kan het publiek het resultaat bewonderen.

3 augustus: Een van de versierde boten beeldde Klein Duimpje uit (Foto: Peter van der Krogt)

- 3 'Sprankelende Sprookjes' is dit jaar het thema van het Varend Corso en sprookjesachtig zijn ze, de schitterend door middel van fruit, groenten en bloemen uitgebeelde sprookjesfiguren. Langs de gehele vaarroute bekijkt het Delftse publiek met enthousiasme dit mooie schouwspel.
- 4 Tussen de 3500 en 4000 liefhebbers bezoeken dit weekend het DHC-stadion, waar dit jaar voor de twintigste maal het African Festival plaatsvindt.
- 9 Oosterse Markt: het is er weer allemaal. De snuisterijen, de kruiden, de hapjes, de zang, dans en muziek. Boven dit alles de geuren, die je te samen met de hoge temperatuur werkelijk in de tropen doen wanen. In het Volkenkundig Museum Nusantara kan men de tentoonstelling *Borneo, een spectaculaire erfenis* bezoeken en luisteren naar de gamelangroep Marsudi Raras.
- 10 De laatste dag van het jaarlijkse Chamber Music Festival, waar in de Van der Mandelezaal van het Stedelijk Museum Het Prinsenhof, de musici dit jaar te maken kregen met tropische temperaturen. Ruim 5000 bezoekers bezochten de zestien concerten.

- 13 In De Bieslandhof overlijdt op 93-jarige leeftijd de heer W. Peterse, bij veel oude Delftenaren bekend als meester Peterse van de Hippolytus-school aan de Raam. Peterse was een verzamelaar van alles wat met de geschiedenis van Delft te maken heeft. In het vorige jaarboek publiceerden we een deel van zijn jeugdherinneringen. Voor een levensbeschrijving, zie *Jaarboek 2002*, blz. 258.
- 14 Een zonnebloem met maar liefst twintig bloemen verdient een foto op de voorpagina van de *Delftsche Courant*. In de Hovenierstraat valt deze plant te bezichtigen. Volgens deskundigen is dit een unicum.
- 16 Het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Generaal Hoefer' viert zijn 90ste verjaardag. Bezoekers kunnen gratis naar binnen en deelnemen aan een tocht van de Middeleeuwen naar de Tweede Wereldoorlog en weer terug. Vooral de Middeleeuwse zwaardvechters, gekleed in een zwaar harnas, maken grote indruk.
- 18 Ondanks het regenachtige weer trekt de Owee-(ontvangstweek) informatiemarkt veel aankomende studenten. De verschillende studentenverenigingen doen hun uiterste best nieuwe leden te winnen. De vele activiteiten, de kramen met etenswaren en de muziek zorgen voor een bont geheel.
- 22 Het negentiende Delfts Jazz & Blues Festival gaat van start. Voor zijn grote inbreng in plaatselijke jazzkringen ontvangt onze stadgenoot Jerry Steijger de Delftse Jazzprijs 2003.
- 22 In de Oude Kerk vindt een speciale herdenkingsbijeenkomst plaats ter nagedachtenis aan de 350ste sterfdag van Maarten Harpertsz. Tromp, wiens graftombe zich in deze kerk bevindt.
- 23 Op feestelijke wijze gaat in het Techniek Museum Delft de nieuwe stoomworkshop van start. Kinderen van acht tot veertien jaar krijgen demonstraties over de bijzondere eigenschappen van stoom en gaan ook zelf aan de slag.
- 25 De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) maakt bekend wie dit jaar de Spinozaprijs, een hoge Nederlandse onderscheiding in de wetenschap ontvangen. Een van de laureaten is prof.dr. C. Dekker, hoogleraar moleculaire biofysica aan de TU Delft. De andere prijswinnaars zijn de econoom prof.dr. A.L. Bovenberg, de economisch historicus prof.dr. J.L. van Zanden en de natuurkundige prof.dr. R.H. Dijkgraaf.
- 27 In de Marcushof wordt mevrouw M. van Zweden-Bonte door mevrouw Van Oorschoot-Warwick gefeliciteerd met haar 101ste verjaardag.

- 27 Werd de de klok van de Oude Kerk eerder deze maand gedurende het Chamber Musical Festival stil gezet, vandaag meldt de *Delftsche Courant*, dat de torenklok van de Nieuwe Kerk tot april 2004 op twaalf uur zal blijven staan in verband met de restauratie van de 109 meter hoge toren.
- 28 Café Diner Vlaanderen aan de Beestenmarkt ontvangt de *Delftsche Courant* terrassentrofee 2003. Voor deze trofee worden de terrassen door publieksjury en een vakjury beoordeeld, waarbij onder andere gekeken wordt naar bediening, gastvrijheid, netheid en prijs. Na de eerste voorronde van 2003 bleven er vijf bedrijven over: Stadsloffyhuis, Vlaanderen, Leonidas, Kobus Kuch en Boterhuis. In de tweede ronde haalde Vlaanderen uiteindelijk de meeste punten.
- 29/30 Gedurende twee dagen wordt het sportterrein van het Grotius College aan de Frank van Borselenstraat in beslag genomen door Westpop. Winnaar van de Peter Tetteroo-bokaal is de band Artefact.

September

- 1 Hoogleraar bioprocestechnologie dr.ir. J.J. Heijnen is verkozen tot Leermeester TU Delft 2003. Uit handen van de rector magnificus prof.dr.ir. J.T. Fokkema ontvangt hij deze prijs.
- 1 Burgemeester H. van Oorschoot wordt officieel beëdigd voor zijn tweede ambtstermijn van zes jaar.
- 1 Hugo de Groot verdwijnt definitief van zijn oude vertrouwde locatie midden op de markt. In april 2004 wordt dit negentiende-eeuwse beeld geplaatst in het verlengde van de Oude Manhuissteeg, ruim voor de vier bomen, die voor de Nieuwe Kerk komen. Moest voorheen dit standbeeld voor evenementen, zoals de Taptoe, steeds verplaatst worden, op deze nieuwe plek zal 'Hugie' niets en niemand meer in de weg staan.
- 3 Met een indrukwekkende drumsolo start burgemeester H. van Oorschoot in Studio 52° in het R.O.B.-gebouw aan de Rotterdamseweg 139b de nieuwste Delftse talentenjacht Talent For Sale.
- 5/6 Voor de vierde maal vindt op de Markt de Burger Taptoe plaats. Ook dit jaar is het een groot succes. Tienduizenden genieten van een schitterend schouwspel en muzikale hoogtepunten
- 6 Tijdens een symposium dat ter gelegenheid van zijn afscheid wordt gehouden, ontvangt prof.dr.ir. H. van Dam in de Senaatszaal van de Aula van de TU Delft uit handen van de burgemeester van Pijnacker-Noot-

dorp, R. Buddenberg een koninklijke onderscheiding waarmee hij wordt benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

- 7 De Koninklijke Harmoniekapel Delft organiseert aansluitend op de Taptoe het Harmoniefestival. De commissaris van de koningin J. Franssen neemt in zijn functie als beschermheer van deze vereniging plaats achter de grote trom en mist geen slag van de speciaal voor hem geschreven mars *The Commissioner*.
- 13 Open Monumentendag: Het thema is dit jaar boerenbouw. Behalve dat in het kader hiervan vijf in de gemeente Delft gelegen boerderijen hun deuren openzetten, wordt door het Delfts Toneelgezelschap op de Boterbrug een oud-Hollandse komedie van Bredero, getiteld *De Klucht van de Koe* opgevoerd. Aan het eind van de dag bepaalt een telling dat 22.000 mensen de vele monumenten in onze stad hebben bezocht.
- 15 Wereldnieuws is het niet, maar voor Delft wel iets heel speciaals: een geopende Oostpoortbrug. Dit om drie woonboten uit de Zuidergracht te verwijderen. Op 7 oktober ging de brug voor de tweede maal open.
- 17 'Verbijstering na schrappen spoortunnel,' aldus luidt een krantenkop in de *Delftsche Courant* van vandaag. Niet alleen verbijsterd maar ook woedend, zo blijkt uit het bijbehorende artikel, is de Delftse politiek over het kabinetsbesluit om de Delftse viersporige spoortunnel tot 2030 te schrappen.
- 18 Burgemeester H. van Oorschot verricht de officiële opening van de synagoge aan de Koornmarkt, die na een verbouwing van tweeënhalf jaar voldoet aan de hedendaagse bouwweisen.

De Oostpoortbrug open op 15 september en 7 oktober (Foto: Riet Jutte-van der Krogt).

De SkateJam op 21 september (Foto: René van der Krogt).

- 21 Ongeveer vierduizend bezoekers kijken ademloos naar de capriolen van de meer dan 150 deelnemers van SkateJam Delft in en rond het skatepark De Middenberm. Zij kunnen genieten van skatewedstrijden, inline en BMX, *street soccer*, graffiti, *breakdance-battles* en hiphopmuziek. De Provincialeweg is afgesloten voor de BMX-*flatland*-wedstrijd. Met dit festijn wil organisator Dave Vanderheijden het één jaar oude skatepark positief in het nieuws brengen.
- 22 Op 76-jarige leeftijd overlijdt de heer J. Zuiderwijk, oud-voorzitter van de kascommissie van Delfia Batavorum.
- 26 Hoog bezoek voor Stedelijk Museum Het Prinsenhof. De prinsen Johan Friso en Constantijn wonen hier als ere-voorzitters van het Prins Claus Fonds de oprichting bij van een nieuw ontwikkelingsfonds voor culturele noodhulp.
- 27/28 Voor de achtste maal vindt dit weekend de Delftse Atelierroute plaats. Meer dan dertig kunstenaars hebben hun deuren opengezet. De belangstelling is groot, ook dragen vele bezoekers hun steentje bij om het langste schilderij van Europa tot stand te brengen. Hiervoor is een doek gespannen vanaf de hoek Voldersgracht/Vrouw Juttenland tot het Doelenplein.

27 september: Atelierroute aan de Dertienhuizen (Foto: Peter van der Krogt)

- 30 Tijdens zijn vakantie in Spanje overlijdt op 49-jarige leeftijd Lykele van der Werf. Een bekend Delftenaar, die onder andere in de carnavalswereld verschillende functies heeft bekleed, zoals die van Stadsprins en Grootvorst.

Oktober

- 1 Onder het motto 'Stoep op Stoep af' start de gemeente Delft haar deelname aan het Europese jaar van mensen met een handicap. Aan de Zuiderstraat verlaagt wethouder J.D. Rensen, bijgestaan door een professional, de stoeprand bij de bushalte.
- 3 Na twintig jaar raadslidmaatschap neemt Wil Steffen-Hoogendoorn afscheid van de raad. Zij zat sedert 1982 voor de VVD in de raad van Delft, waarvan lange tijd als fractievoorzitter.
- 5 Driehonderdenvijftig jaar is Delft een keramiekstad. In het kader daarvan is deze zondag uitgeroepen tot keramiekdag. In Stedelijk Museum Het Prinsenhof is de tentoonstelling *Delftsblauw in alle kleuren* te bezichtigen en in de fabriek aan de Rotterdamseweg de tentoonstelling *350 jaar Porceleyne Fles*.
- 6 Om de Wateringseweg geschikt te maken voor busverkeer wordt be-

gonnen met de sloop van de Kolenhavenbrug. Een nieuwe beweegbare brug moet deze brug, bij de meeste Delftenaren beter bekend als het Calvébruggetje, gaan vervangen.

- 9 Conservator Pim Westerkamp van het Volkenkundig Museum Nusantara ontvangt mevrouw Rudiati, directeur van het textielmuseum in Jakarta en mevrouw Hyriani, directeur van het Wajangmuseum in Jakarta. Zij komen met het museum kennismaken, ideeën uitwisselen, onder andere over samenwerkingsmogelijkheden en bezoeken de presentatie en het wajang- en textieldepot.
- 10 Precies op de dag dat zijn vakbond het CNV honderd jaar bestaat, viert de heer P. van der Ploeg zijn honderdste verjaardag. Reden voor Paul Koeslag, voorzitter van het CNV, om samen met het jongste CNV-lid, de 17-jarige Gea Riemersma de jarige persoonlijk te komen feliciteren. De heer Van der Ploeg heeft jarenlang gewerkt als administrateur van het Oude- en Nieuwe Gasthuis.
- 11 Op de Beestenmarkt rijdt een 'vikingschip'. Onder leiding van kunstenaar Olaf Mooij hebben Delftse jongeren gedurende twee maanden hard gewerkt om van verbouwde oude auto's nieuwe creaties te maken. Twee groepen van centrum De Viking en De Border werkten mee aan deze kunstobjecten, getiteld 'Mobiël Extravaganza'. Initiatiefnemer voor dit alles is het Kunstgebouw aan de Broekmolenweg in Rijswijk.
- 11 Publiekstrekkers zijn er vandaag ook bij het Bureau Delft van Politie Haaglanden, waar open dag wordt gehouden. Kinderen genieten ervan dat zij zelf de zwaailichten en sirenes mogen bedienen.
- 14 Bij het NS-station blijven tot tien uur de deuren gesloten. Het NS-personeel voert een protestactie. Tot tien uur geen treinen, maar wel gratis koffie. 'Met recht een bakkie troost', grinnikt het publiek.
- 16 Dankzij historicus Ronald Prud'homme van Reine en gemeentearchivaris Gerrit Verhoeven is thans het bewijs geleverd, dat Piet Hein, zij het voor korte tijd, aan het Oude Delft heeft gewoond. Het huis moet hebben gestaan op het huidige OD 171, aldus een artikel in de *Delftsche Courant* van vandaag.
- 16 Bij het DUWO-kantoor aan de Marlotlaan presenteert directeur J. Benschop twee demonstratiemodellen van de spaceboxen, die woonruimten gaan bieden aan buitenlandse studenten.
- 17 Drie generaties Tegelaar hebben de afgelopen jaren de straten van Delft voorzien van draaiorgelmuziek. Het was Barend Tegelaar die in

De familie Tegelaar en hun draaiorgel (Foto: Delftse Post/Aad van der Drift).

1923 begon als orgeldraaier, aldus valt vandaag te lezen in de *Delftse Post*. Nu 80 jaar later hoopt de familie op een rol tijdens de vele Delftse evenementen.

- 18 In verband met de aanstaande Wetenschapsdag wordt een F 16 binnengebracht in de hal van de faculteit Luchtvaart- en Ruimtevaarttechniek.
- 18 In de Isaac da Costaflat overhandigt wethouder M. Oosten het eerste exemplaar van het door de bewoners samengestelde kookboek. Hiervoor heeft de helft van de bewoners een traditioneel of alledaags recept ingeleverd. Van Hollandse stampot tot Turkse pasta met yoghurt, het is allemaal in dit boek te vinden. Het kunstenaarsduo Marjet van Hartskamp en Veerle van Tongeren fungeerden als projectleiders.
- 19 Wetenschapsdag: Een recordaantal bezoekers neemt een kijkje in onder meer het Waterloopkundig Laboratorium, de faculteit Luchtvaart- en Ruimtevaarttechniek, het Techniek Museum Delft en de Botanische Tuin.
- 22 Om ongeveer half negen 's morgens (Nederlandse tijd) finisht het Nuon Solar Team met de Nuna II op het Victoriaplein in Adelaide, Australië.

Hiermee wint het Delft-Rotterdamse team voor de tweede achtereenvolgende keer de zonne-race, de World Solar Challenge, een race van 3010 km dwars door Australië van Darwin naar Adelaide. Behalve het snelheidsrecord brak deze op zonne-energie rijdende wagen ook het afstandsrecord (zie ook 25 november).

- 25 In Theater De Veste doet het Big Band Festival de oude tijden van Glenn Miller en Count Basie herleven.
- 24^e 'Porceleynse Fles in andere handen', aldus een krantenkop in de *Delftsche Courant*. De Investeringsmaatschappij Boron van John Fentener van Vlissingen koopt 51 procent van de aandelen van Wolsden BV.
- 28 In sportzaak Maltha aan de Oude Langendijk 23 breekt vroeg in de morgen brand uit. De uitslaande brand breidt zich uit naar het Chinese restaurant Yeung Chow, en de kledingzaak van Woudwijk. De historische panden, die zeer waarschijnlijk uit 1540 stammen, worden grotendeels verwoest. Alleen de voorgevels zijn blijven staan.
- 30 In Londen vindt de première plaats van *Girl with a Pearl Earring*, een film naar het gelijknamige boek van Tracy Chevalier, die hiervoor werd geïnspireerd door een doek van Vermeer. De film toont fraaie beelden van Delft getransformeerd naar de zeventiende eeuw.

November

- 3 Rector magnificus prof.dr.ir. J.T. Fokkema opent de nieuwe sociëteit Confide van de christelijke studentenvereniging CSR.
- 3 Eigenaar/chef-kok Eric Ketel van restaurant Les Copains in Delft ontvangt de Gouden Pollepel, de prijs voor het beste restaurant in de regio, jaarlijks uitgelooft door de *Haagsche Courant*.
- 4 De synagoge krijgt bescherming van de politie. Het sinds kort geres-taureerde gebouw is de laatste weken doelwit van vandalen.
- 4 Het actie-comité Spoortunnel overhandigt op het Binnenhof in Den Haag aan de voorzitter van de vaste kamercommissie voor Verkeer en Waterstaat een petitie met 9.000 handtekeningen.
- 7 Het winnende ontwerp voor het nieuwe glas-in-loodraam in de Nieuwe Kerk is van de hand van glaskunstenares Annemiek Punt. De prijsvraag werd in 2001 uitgeschreven door de kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente Delft, dit op verzoek van mevrouw Scheepmaker-Pruissers die hiervoor een geldbedrag naliet. Voorwaarde was, dat het raam de opwekking van de dochter van Jairus zou uitbeelden.

Het nieuwe glas-in-lood-
raam voor de Nieuwe Kerk
(Foto: Elats Publiciteit).

- 8 Ter gelegenheid van de presentatie van de scheurkalender *In Holland staat een flat* vindt er in de Lisztflat een buurtfeest plaats. De kalender, samengesteld door de kunstenaars Norman Beirelee en Hester Keijser, bevat een scala aan internationale informatie. De verkoopopbrengst van de kalenders gaat naar de flatbewoners om zo de leefbaarheid van de componistenbuurt te vergroten.
- 8 Opening van de tentoonstelling *Van Klooster tot Prinsenhof, het Sint-Agathaklooster 1403-1572* in het Stedelijk Museum Het Prinsenhof. De tentoonstelling blijft open tot februari 2004.
- 10 Een druk bezochte wijkmarkt wordt gehouden bij Combiwerk aan de Buitenwatersloot. Verschillende thema's staan centraal: samenleven, kinderen en jongeren, buurtvoorzieningen, natuur en milieu en openbare ruimte.
- 12 Tijdens een druk bezochte bijeenkomst in de Kamer van Charitate

wordt het net verschenen fotoboek *Gezicht op Delft* gepresenteerd. De foto's zijn gemaakt door Thijs Tuurenhout en Roel de Oude. De tekst is geschreven door gemeentearchivaris Gerrit Verhoeven. Initiatiefnemer voor dit boek was Herman Weyers van het Evenementenbureau. Scriptum uitgevers uit Schiedam maakten dit project mogelijk.

- 14 Vanwege haar 100-jarig bestaan mag uitgeverij Wegener voortaan het predikaat Koninklijk voor haar naam zetten. Wegener is de grootste uitgever in ons land van huis-aan-huisbladen, waaronder ook de *Delftse Post*.
- 15 In een afgeladen sporthal De Buitenhof wordt de nieuwe stadsprijs Ruud de Eerste, Kabbelaar de 28ste gepresenteerd (in het dagelijks leven Ruud Flier).
- 17 Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Scheepsbouwkundig Gezelschap 'William Froude' ontvangt het bestuur uit handen van wethouder Grashoff een koninklijke erepenning.
- 20 Onder een goed glas Beaujolais wordt door ondernemend Delft heel wat afgepraat in het paviljoen naast het hoofdgebouw van Van Marken Drukkers aan de Frederik Matthesstraat 30. Ook dit jaar had deze drukkerij uit het personeel het Beaujolais Comité samengesteld, dat de jaarlijkse bijeenkomst van de zakelijke relaties van de drukkerij verzorgt.
- 20 In het Legermuseum wordt de Kalasnikov tentoonstelling geopend door niemand minder dan de thans 84-jarige Russische generaal b.d. M.T. Kalasnikov zelve, de uitvinder van dit bekendste automatische vuurwapen ter wereld. Vijftig Kalasnikovs zijn in het museum te bezichtigen.
- 22 Ze hadden lang staan wachten de vaders, moeders en hun kinderen, maar daar kwam dan eindelijk de boot met Sint Nicolaas. Helaas echter met zo'n snelheid, dat niet alleen de kinderen, maar ook de Zwarte Pieten, die zich bij hem zouden voegen, het nakijken hadden. Maar tijdens zijn rondrit te paard door de binnenstad konden honderden kinderen de goedheiligman gelukkig van dichtbij bewonderen en toezingen. Later zou blijken, dat er sprake was van een communicatiestoornis.
- 25 Op de plaats waar het standbeeld van Hugo de Groot heeft gestaan, prijkt de zonnewagen Nuna II, waarmee dertien studenten van de TU Delft en de Erasmus Universiteit Rotterdam in oktober het wereldkampioenschap wonnen van op zonne-energie rijdende auto's. De voorbereidingen voor deze race stonden onder leiding van professor Wubbo

Ockels, die hiervoor vanmiddag de erepenning van de gemeente Delft ontving. De studenten ontvingen een boek over Delft en flessen drank. In navolging van zijn Rotterdamse collega burgemeester Opstelten gaat ook burgemeester Van Oorschoot even liggen in de nauwe bestuurdersruimte (zie ook 22 oktober).

26/27 Het Legermuseum is voor deze nacht omgedoopt in Zweinstein Hogeschool voor Hekserij en Hocus-Pocus. Honderden kinderen varen met rondvaartboten van de Wijnhaven (voor de gelegenheid perron 9 3/4) naar 'Zweinstein', waar om klokslag 12 uur het boek *Harry Potter en de orde van de Feniks* gepresenteerd wordt. De nachtelijke griezeltocht was georganiseerd door Trude Gerritsma van boekhandel De Omslag.

29 De Jan Vermeerschool aan de Voldersgracht organiseert een reünie, waar de familie Lispet met maar liefst zeven kinderen aanwezig is. In de kelder van deze school heeft men opmerkelijke vondsten gedaan van oud lesmateriaal, dat nu een plaatsje heeft gekregen in vitrinekasten.

December

- 1 Tijdens het jaardiner van de Delftse afdeling van Koninklijke Horeca Nederland krijgt Jeroen Verwaal van café Kobus Kuch door bierbrouwer Heineken een zwaar verzilverde bierpul uitgereikt. Dit vanwege het feit dat deze zaak aan de Beestenmarkt is opgenomen in de Top 40 van de beste Nederlandse kroegen.
- 2 De *Delftsche Courant* bericht dat het Gezicht op Delft van de Haagse landschapschilder Lodewijk Johannes Kleijn in het Zwolse Veilinghuis Hessink, 22.600 euro heeft opgebracht.
- 2 Teleurstelling voor burgemeester Van Oorschoot, die tijdens een gesprek met minister K. Peijs van Verkeer en Waterstaat, te horen kreeg dat zij niets ziet in de alternatieve plannen van de gemeente Delft voor de financiering van de treintunnel.
- 5 Aan de ingepakte toren van de Nieuwe Kerk hebben actievoerders drie spandoeken gehangen met de tekst: 'Spoortunnel Delft Nu.'
- 8-13 De hele week is er gelegenheid in het stadhuis het felicitatieregister te tekenen, dat zal worden gezonden naar kroonprins Willem-Alexander en prinses Máxima, om hen geluk te wensen met de geboorte van hun dochter prinses Catherina-Amalia.
- 11 In de *Delftsche Courant* van vandaag: Rob van der Heijde van de Vrije

5 december (Foto: Fred Nijs).

Universiteit Amsterdam en Frederik van Asbeck van de TU Delft hebben een universele bril ontworpen, waarmee miljoenen mensen in de derde wereld geholpen kunnen worden bij hun oogklachten. Deze bril kan op zeer eenvoudige wijze op elke gewenste sterkte worden afgesteld.

- 12 Op feestelijke wijze wordt op het Doelenplein de schaatsbaan geopend.
- 14 Vooruitlopend op de Delftse Lichtjesavond vieren de bewoners van de Harmenkokslaan hun eigen lichtjesavond. Straatburgemeester Roeland Heuff verklaart met het plaatsen van de piek in de boom, de Harmenkokslaan tot Harmenkerstlaan. De straatkerstboom wordt ontstoken, en in café Flannegans wordt getrakteerd op glühwein en warme chocolademelk. Er heerst al met al een gezellige ouderwetse sfeer.
- 16 Lichtjesavond: duizenden mensen hebben zich verzameld op de donkere Markt en wachten op het moment dat de verlichting in de reusachtige kerstboom wordt aangestoken. Burgemeester Van Oorschoot houdt een toespraak waarna onder begeleiding van de Koninklijke

Harmoniekapel Delft een ouderwetse samenzang volgt. Daarna stroomt de mensenmassa langs de vele kraampjes in de binnenstad. Her en der zorgen vuurbakken voor wat warmte. Ook zijn er verschillende optredens en een demonstratie hoe ijssculpturen worden gemaakt.

- 19 Stedelijk kerstconcert in de Maria van Jessekerk aan de Burgwal met diverse koren. Het jeugdkoor Cantarella was de eerste, omdat de zangertjes eerder weg moesten. Daarna traden het Gemengd Koor Ars Vocalis, het Gemengd Koor Tanthof, het Prinsenstad Mannenkoor, het Wippolderkoor, het Gemengd Kamerkoor Mikrofoon en natuurlijk het 'eigen' koor van de kerk, Deo Sacrum, op. Organiste Petra Veenswijk zorgde onder meer voor de instrumentale begeleiding op een klein orgel. Het grote Maarschalkerweerdorgel was wegens de restauratie niet beschikbaar.
- 22 Burgemeester H. van Oorschoot deelt de gemeenteraad mee, dat hij per 1 mei 2004 in dienst treedt bij de Universiteit van Tilburg als voorzitter van het College van Bestuur.
- 23 Een traditie herleeft in de Maria van Jessekerk aan de Burgwal: volkszangdag. Dirigent Pierre van Hauwe leidde de samenzang van kerstliederen. In de jaren vijftig was de kerstvolkszang een begrip in Delft.
- 24 Kerstavond: in een stampvolle Nieuwe Kerk zingt traditiegetrouw het toegestroomde publiek onder begeleiding van organist Bas de Vroome de oude, bekende kerstliederen. De dienst wordt voorgegaan door dominee L. den Breejen. Het Koperensemble Soli Deo Gloria en The Credo singers uit Rotterdam geven de sfeer een extra tintje.
- 28 In zijn woning in Frankrijk overlijdt op bijna 80-jarige leeftijd Jan Raue. Zie het in memoriam op blz. 52-53 van dit jaarboek.
- 30 Op de Markt dreigt de kerstboom in vlammen op te gaan. Vandalen hebben onder de boom een aantal kranten aangestoken. De brandweer weet de boom op tijd te redden. Helaas wil de verlichting niet meer branden.
- 31 Wethouder Rik Grashoff wordt door de lezers van *Delft op Zondag* gekozen tot de Bekendste Delftenaar van 2003. Binnenkort krijgt hij de daarbij behorende trofee: de 'Delftse Hugo', het bronzen beeldje van de beeldend kunstenaar Loes van der Holst.
- 31 Twaalf uur 's nachts. Het vuurwerk barst los, echter in mindere mate dan voorgaande jaren. 2004 is begonnen.

In memoriam dr. ir. J.J. Raue

Op 28 december 2003, twee dagen voor zijn tachtigste verjaardag, overleed Jan Raue. Hij werd begraven op het kerkhofje van Pezuls in het departement Dordogne in Frankrijk.

Johannes Jacobus Raue werd op 30 december 1923 te Brielle geboren. Hij begon, nadat hij de HBS aldaar had doorlopen, gevolgd door een onderduikperiode in de oorlog, in 1945 met zijn studie bouwkunde aan de TH Delft. In 1954 studeerde hij af met als studierichting architectuur.

Zijn belangstelling ging al vroeg uit naar restauratie van gebouwen. Tijdens zijn studie was hij lid van het Delftsch Bouwkundig Studenten Gezelschap 'Oud Stylos' met studiegenoten als de latere hoogleraren J.C. Visser, R. Meischke en J.J. Terwen. Jan speelde voorts een belangrijke rol bij de oprichting van de werkgroep restauratie aan de TH. Het initiatief kwam voort uit de studentenwereld.

Met ir. J.H. Kooreman vormde hij sinds 1956 het architectenbureau Kooreman & Raue te Delft; hij bleef verbonden aan de TH als wetenschappelijk medewerker. Na 1967 is zijn werk speciaal gericht op de restauratie van bouwwerken in een historisch gegroeide omgeving. Welke inwoner van Delft kent niet de prachtige, mede onder zijn leiding gerestaureerde panden Markt 2 (de Kaerskorf) en 4 (de Halve Maen) en het huis In den beslagen Bijbel op de hoek van de Markt en de Bijbelbrug. De panden aan de Koornmarkt 77-83 en aan de Oude Delft 92-98 werden schitterend gerestaureerd ten behoeve van Studenten Huisvesting.

In de periode 1976-1982 had hij zitting in het bestuur van het (toen nog zo geheten) Historisch Genootschap Delfia Batavorum. Vele malen hielp hij met de voorbereidingen van de jaarlijkse excursie voor de leden, dan kon

gebruik worden gemaakt van zijn grote expertise op het gebied van de historische binnensteden en van zijn kennis van en zijn belangstelling voor de archeologie.

Zijn jarenlange onderzoek naar de structuur van de oudste Delftse stadskern, in samenhang met onderzoek naar de ligging in het omringende gebied, leidde in 1982 tot zijn promotie tot doctor in de technische wetenschappen aan de TH Delft. De titel van het proefschrift luidde: *De stad Delft: vorming en ruimtelijke ontwikkeling in de late middeleeuwen*, met als ondertitel: 'Interpretatie van 25 jaar binnenstadsonderzoek'. Bij het begrip 'vorming' kwam hij tot een voor Hollandse steden gewaagde hypothese over een vanuit Zuid-Frankrijk overgenomen vorm van stadsstichting. Het feit dat hij zich in dit onderdeel als 'Delftse technicus' begaf op het vakterrein van historici heeft tot zijn teleurstelling geleid tot felle kritiek van gespecialiseerde mediëvisten. Zijn tientallen jaren baanbrekende onderzoek naar de 'ruimtelijke ontwikkeling' in Delft zelf – de hoofdmoot van zijn boek – bleef daardoor helaas onderbelicht.

Als jaarlijkse begeleider van de 'schets-excursies' naar Noord-Frankrijk heeft hij inspirerend gewerkt voor veel jonge bouwkundestudenten. Tijdens zijn werkzaamheden aan de TH heeft hij veel studenten kennis en belangstelling kunnen bijbrengen op het gebied van onderzoek en restauratie van gebouwen en een aantal van hen kunnen begeleiden bij afstudeerprojecten. Zij konden dan op hun beurt, door het geven van lezingen en/of het schrijven van artikelen, deze kennis weer overdragen aan leden van Delfia Batavorum.

Jan is ook actief geweest in het bestuur van de Stichting Altena en in de Coördinatiecommissie voor Archeologisch Bodemonderzoek. Tevens was hij van 1979-1984 adviseur van de Commissie Behoud Stadsschoon van Delfia Batavorum.

Naast zijn werkzaamheden in en voor Delft was hij ondermeer actief in Zaltbommel, Leiden en 's-Hertogenbosch, in welke laatste twee steden hij jarenlang zitting heeft gehad in de Gemeentelijke Monumenten Commissie.

Frankrijk werd voor Jan geleidelijk aan zijn tweede vaderland, hij heeft er na zijn pensionering tot aan zijn overlijden gewoond in Pezuls. Diegenen onder ons die hem meer van nabij hebben gekend weten dat Jan een aimabel, bescheiden mens was, tevreden met zijn leven als alleenwonende man.

De laatste jaren zijn niet gemakkelijk voor hem geweest; van april 2003 af verbleef hij afwisselend in het ziekenhuis te Bergerac en het verpleeghuis te Cadouin, waarbij hij meerdere operaties heeft ondergaan. Zijn vitaliteit nam geleidelijk af, maar hij bleef tot het einde toe berusten in zijn omstandigheden.

De Historische Vereniging Delfia Batavorum zal Jan Raue blijvend dankbaar zijn. Zijn inzet voor de doelstellingen van onze vereniging is groot geweest.

Dr. M.A.Verschuyf, oud-voorzitter Delfia Batavorum

Hoogheemraadschap van Delfland

Het hoogheemraadschap van Delfland werd in 1289 gesticht door graaf Floris V. Het gebied wordt in het westen tussen Hoek van Holland en 's-Gravenhage begrensd door de Noordzee, in het noorden tussen 's-Gravenhage en Zoetermeer door de landscheiding met het hoogheemraadschap van Rijnland en in het oosten resp. zuid-oosten door de landscheiding met het hoogheemraadschap van Schieland en de Schie en in het zuiden door de Nieuwe Waterweg en het Scheur. Vanouds heeft het schap de zorg voor de buitenwaterkering, sinds 1977 ook voor de binnenwaterkeringen en de zorg voor het waterbeheer in de boezem. In het laatste kwart van de 20^e eeuw is aan deze taken nog de waterzuivering toegevoegd.

Archief

Bij het archief van het hoogheemraadschap worden de archieven van het hoogheemraadschap en zijn rechtsvoorgangers, de polders, bewaard. In deze archieven treft u naast informatie over waterstaatswerken ook geografische- en genealogische gegevens aan. Aangezien het hoogheemraadschap tot de overheid behoort, is op deze archieven de archiefwetgeving van toepassing waardoor zij grotendeels openbaar zijn en kosteloos door belangstellenden kunnen worden geraadpleegd. Een bijzonder onderdeel van de archieven vormen de kaarten en tekeningen. Naast 16^e eeuwse kaarten kunt u ook kaarten uit het laatste kwart van de 20^e eeuw raadplegen.

Hoogheemraadschap van Delfland

Bibliotheek en foto's

De bibliotheek bevat circa 7000 titels. Onderwerpen zijn het beheersgebied en de geschiedenis van Delfland en de waterstaat in het algemeen. Naast 17^e eeuwse werken kunt u hier ook recent materiaal aantreffen. De catalogus van de bibliotheek is met behulp van een computer te raadplegen. Tevens beschikt het hoogheemraadschap over een collectie van c. 3000 foto's betreffende onderdelen van de taakuitoefening, uiteenlopend van personen tot gemalen.

Waar en wanneer

De ingang van het hoogheemraadschap is te vinden aan de Phoenixstraat 32. Het archief is geopend van maandag tot en met vrijdag. De openingstijden zijn 9.30 tot 12.15 en van 13.30 tot 16.30 uur. Bezoek bij voorkeur na voorafgaande afspraak. Op diensten, zoals het laten verrichten van onderzoek en het verstrekken van kopieën zijn de geldende tarieven van de Legesverordening van Delfland van toepassing.

Hoogheemraadschap van Delfland

Vroeg of laat ontdek je het...

Logement Stads Koffyhuis

De student die hier vroeger kwam, komt nu een lekker broodje eten met zijn gezin, opa komt pannenkoeken eten met zijn kleinkinderen en een verliefd stelletje heeft zijn eerste afspraakje . . .

Iedere eerste dinsdag in de maand wordt er een seniorenochtend gehouden in onze ouderwetse gezellige "opkamer".

De gevel van "nu"

Kortom, de deur van Kleyweg's Stadskoffyhuis staat voor iedereen open.

In 1966 aan de stamtafel . . .

. . . die er, nog steeds staat

Nog steeds hangt er iedere maand een andere expositie aan de muur, maar er is ook nog steeds die gezellige huiskamer, waar je aan de stamtafel rustig een krantje kunt lezen onder het genot van een heerlijk kopje koffie, cappuccino, koffie verkeerd, delftse leut . . .

Kleyweg's Stads Koffyhuis

Oude Delft 133

2611 EE Delft

tel. 015-2124625

www.stads-koffyhuis.nl

Het Sint-Agathaklooster te Delft: een middeleeuws succesverhaal

Gerrit Verhoeven

In 1380 ging een aantal vrouwen in Delft bij elkaar wonen om een religieus leven te leiden. Binnen honderd jaar groeide deze informeel begonnen gemeenschap uit tot het grootste klooster van Delft. Volgens een anonieme kroniek uit het midden van de vijftiende eeuw was het succes te danken aan de vroomheid van de zusters en vooral aan Gods genade. De archiefbronnen tonen een andere kant: zij laten zien hoeveel aardse zaken er geregeld moesten worden om de positie van een klooster veilig te stellen.¹

De tweede helft van de veertiende eeuw was een woelige tijd. Pestepidemieën en oorlogen teisterden Europa. Beide plagen eisten talloze slachtoffers en veroorzaakten stromen vluchtelingen. Niemand was zijn bestaan zeker, en zoals zo vaak in tijden van nood was religie voor veel mensen een laatste toevluchtsoord. In die omstandigheden vonden boetepredikers een willig oor. Een bekend Delfts voorbeeld was broeder Simon, die de inwoners aanspoorde hun leven te beteren. In 1351 kreeg hij op het Marktveld een visioen van een kerk gewijd aan Maria. Dit werd opgevat als een teken van hogerhand en resulteerde in 1381 in de stichting van de Nieuwe Kerk.²

1. De kroniek van het Sint-Agathaklooster. (Gemeentearchief Delft, Handschrift 37 A 30).

Omstreeks datzelfde jaar 1381 was een andere, veel breder bekende prediker actief: Geert Grote (1340-1384). Hij was afkomstig uit de IJsselstreek en pleitte op zijn reizen door de Nederlanden voor nieuw religieus elan. Hij stelde de verstarring en de zelfverrijking binnen de katholieke kerk aan de kaak. In plaats daarvan moesten de soberheid en de oprechtheid van het vroege Christendom weer de boventoon gaan voeren. Niet de macht van pausen en bisschoppen of de rijkdom van kerken en kloosters was de kern van de godsdienst, maar de innerlijke geloofsbeleving van het gewone volk. De door hem geïnitieerde beweging staat bekend als de Moderne Devotie. Overal waar hij kwam wekte hij enthousiasme en ontstond een breed gedragen verlangen naar verandering. Het bleef niet bij goede voornemens: mensen lieten hun familie en hun bezittingen in de steek om zich in afzondering en armoede te wijden aan meditatie en gebed. Vooral vrouwen voelden zich door deze beweging aangetrokken. In de katholieke kerk stonden ze immers vanouds aan de zijlijn: ze konden geen priester worden en de meeste toen bestaande kloosters stonden alleen open voor mannen. En als ze al vrouwen opnamen, gold dat meestal uitsluitend voor leden van de elite, met name de adel. Zo'n klooster stond er ook bij Delft: Koningsveld, waar zo'n twintig adellijke vrouwen verbleven. Maar nu ontstond er een geweldige democratiseringsbeweging: het volk kreeg een stem in de kerk.

Binnen enkele decennia was de religieuze infrastructuur totaal veranderd, vooral door de stichting van allerlei instellingen waarin gewone mensen gingen samenleven om vorm te geven aan hun godsdienstige behoeften.³ De nieuwe gemeenschappen waren zeer divers van aard: van tamelijk informele huizen van broeders en zusters des gemenen levens, tot conventen waar werd geleefd volgens meer of minder strenge regels, of zelfs volledig van de buitenwereld afgesloten kloosters van allerlei orden. De omvangrijkste groep werd gevormd door conventen van de derde orde van Sint-Franciscus. De leden van deze orde noemen wij naar het Latijnse woord voor 'derde' ('tertius') ook wel tertiariissen, met de klemtoon op de a. Een andere naam is de orde van penitentie, van boetedoening. Deze derde orde was een stuk minder streng dan de eerste, die werd gevolgd door de franciscanen of minderbroeders, en de tweede, gevolgd door de franciscanessen of clarissen. Alleen al in het graafschap Holland hebben in de middeleeuwen bijna honderd tertiariissenconventen bestaan. De meeste waren aangesloten bij het zogeheten Kapittel van Utrecht, een koepelorganisatie die meer dan 160 instellingen in de Noordelijke Nederlanden in zich verenigde; liefst 148 daarvan werden bewoond door vrouwen.⁴ In Delft werden niet minder dan zes vrouwenconventen gesticht die korter of langer tot de derde orde van Sint-Franciscus hebben behoord. De twee eerste waren Sint-Agatha en Sint-Barbara.⁵ Juist over de ontstaansgeschiedenis van deze beide instellingen zijn wij goed geïnformeerd, omdat die is vastgelegd in kronieken. Deze bronnen zijn heel bijzonder, want hoeveel ahang de derde orde van Sint-Franciscus ook had in de Noordelijke Neder-

lander, er zijn toch niet meer dan vijf conventskronieken overgeleverd, plus enkele fragmenten van een zesde. Zij betreffen de huizen van Sint-Agnes in Amersfoort, Sint-Agnes in Gorinchem, Sint-Nicolaas en Sint-Caecilia in Utrecht en zoals gezegd Sint-Agatha en Sint-Barbara in Delft.⁶

Het enige bewaard gebleven handschrift van de kroniek van Sint-Agatha berust in het Gemeentearchief Delft.⁷ Het eenvoudige manuscript valt eigenlijk alleen op door zijn bescheiden formaat: het meet slechts 10 bij 8½ centimeter. Het is geschreven op papier in de Nederlandse taal. Het boekje heeft geen titelblad, maar boven de eerste bladzijde van de tekst lezen we het opschrift: 'Dit is van dat eerste begin van desen huse'. We volgen nu eerst de geschiedenis van Sint-Agatha aan de hand van deze kroniek, om daarna te bezien wat de archiefbronnen ons te vertellen hebben.

Eerste fase: heer Jacob Jan

De kroniek bestaat uit drie ongeveer even grote onderdelen. De eerste dertig bladzijden staan in het teken van de vorming van de vrouwengemeenschap en het zoeken naar een geschikte locatie; de hier beschreven gebeurtenissen bestrijken de periode 1380-1390. De onbetwiste hoofdpersoon is de priester Jacob Jan, vice-cureit (plaatsvervangend pastoor) van de Oude Kerk, die wordt voorgesteld als inspirator en initiator. Hij verzamelde omstreeks 1380 een groep vrouwen om zich heen die hun leven gezamenlijk in armoede wilder wijden aan God. Ze gingen naar een eenvoudig huis tegenover de Geerweg, dus aan de huidige Kantoorsgracht. Jacob Jan had als geestelijke de taak om hen te scholen en om te voorkomen dat zij in ketterij vervielen. De eerste leidsvrouwe, ook wel 'maerte' genoemd, was een zekere Lodewijk Jansdochter. Zij was een weduwe uit Vlaanderen, die haar vaderland was ontvlucht omdat zij onder druk werd gezet om tegen haar wil te hertrouwen. Dwars door gebieden die werden geteisterd door oorlogsgeweld reisde zij naar het noorden, om zich in Delft aan te sluiten bij de sober levende gemeenschap van heer Jacob Jan. De vrouwen, die in de kroniek vanaf het begin worden aangeduid als 'zusters', probeerden met allerlei arbeid wat geld te verdienen en als dat niet lukte gingen ze bedelend langs de huizen. Tamelijk breed wordt uitgesponnen hoe arm ze het hadden en vooral hoe sober het eten was.⁸ Ondanks het harde bestaan was de toeloop zo groot, dat ze al snel moesten verhuizen naar een groter pand aan de Geerweg, dat door de Delftenaren het Heilige Huis werd genoemd. In het jubeljaar 1390 vertrok Jacob Jan met vijf gezellen op bedevaart naar Rome. De terugtocht werd een drama: aan boord van het schip dat de pelgrims zou vervoeren van Rome naar 'Geroenen', overleden twee van de zes reisgenoten. Zij werden op een plank gebonden en overboord gezet. In hun keding werd een gouden penning genaaid; als hun lijk dan ergens aanspoelde, kon daarmee hun begrafenis worden betaald. Kort daarop overleed heer Jacob Jan zelf. De schipper wilde ook hem overboord zetten, maar de medereizigers verzochten om uitstel, in de hoop dat ze gauw

Vado ad inducendum sorores tertiij ordinis
beati francisci de penitencia.

In primis platus inducitur sacerdotalib⁹ usq^{ue} ad
consula ad mensis aeris. ibi ad locū clausure
ad ministrantib⁹ r^o clau^o Et eis reductis. recedendo ad
chorū incipiat officiū missæ Spūs dñi usq^{ue} ad
offitior^o / Et tūc fiat professio regule modo quo
supra in precedenti libello / Et p^o agnus rōmū
nicet et sicut discalnat^o **C**uncta nulla genu
a fleret an^o altare r^o q^ontur q^o e^o penitio v^oq^o et si
velit scilicet / q^o b^o cūcētib⁹ incipiat^o genua flexerū a

Venite spm̄ cui et
arabūt^o Et renouabis
Veni sancte spiritus facie terre Collecta
Deus qui corda fidelium scilicet spūs illustra
dione donasti. da nobis in corde spū
recta sapie^o r^o semp^o de eius consolacōe gaude^o p^o
culis^o Sequitur benedictio vestimentorum

Quoties nūm in nomine dñi q^o fecit celū et
terā Sic nome^o dñi bñdctm̄ Ex hoc nūc r^o vly^o

Dne ihesu xpe q^o regnā^o Coll^o i^o scdm̄
Dne immortalitatis induit dignitatis es
obseruam^o diuersā aut largitans habūdā
nā. ut hoc genus vestimenti qd^o scilicet p^oes ad
innocencie r^o huilitatis indicū. abrenūciā
tib⁹ scilicet ferre saurerūt bene^o dñe dignitatis

2. en 3. Bladzijden uit de liturgie voor de besluiting van zusters in een klooster van de derde orde van Sint-Franciscus, afkomstig uit het Sint-Agathaklooster. (Gemeentearchief Delft, Handschrift 38 A 27).

seruicordie dei nri. in quibus uisitauit nos ori
cus ex alto **I**lluminare hys qui in tenebris
et in umbra mortis sedent: ad dirigendos pedes
nros in uiam pacis **G**la ptri et filio **S**icut au

• • • • •

Omnne qd dat michi pater ad me ueniet: et au

• • • • •

qui uenit ad me non eam foras.

Pater ur. Et ne nos **I**n memoria eua erit

uisti. Ab audicione mala non timebunt. **C**redo in

tere bona diu. **I**n tua uiuentia. **D**ns uobiscu.

Deus qui uisus supli. **O**rem. **C**olle

ra comibus semp prelo es: quicq pia uo

ta dignans intueri. da famulabos tuos cum

sanctis atqz fidelibus tuis beati iunneis por

aqueu p dnu. **B**enedictio dei patris & filij.

et spitus **S**ancti descendat sup nos et maneat
semp amen. **T**e deu laudamus

• • • • •

Cuer in re pharus de domo et uiduus aligat
ea aqua bndca p qd ipe intret. et dicat has oces

• • • • •

Pinet quetu looz dom? sic Agathe in deli

aan land zouden komen en de dode zelf passend konden begraven. De volgende dag bereikten zij een dorp dat in de kroniek 'Molijnge' wordt genoemd, gelegen 'in den lande van Gerenen', waarschijnlijk gelegen aan de Noord-Italiaanse kust.⁹ Begeleid door de uitgelopen bevolking en een aantal priesters werd heer Jacob Jan naar de plaatselijke parochiekerk gedragen, waar hij na een plechtige mis werd bijgezet. Minstens zo intrigerend in het verhaal is de bijzondere ontmoeting die de drie overblijvende pelgrims hadden tijdens het vervolg van hun terugreis. Midden op het meer van Luzern kwamen zij tot hun verrassing Lodewijk Jansdochter tegen, de 'maerte' van de Delftse vrouwen; kennelijk was zij op eigen houtje onderweg naar Rome. Of zij ooit is teruggekeerd, vermeldt de geschiedenis niet.

Tweede fase: Aleid

Heer Jacob Jan had op zijn sterfbed aan boord van het schip de zorg over de vrouwengemeenschap overgedragen aan zijn neef Maarten Gijsbrechtszoon, een priester die ook mee op bedevaart was. Toen deze terugkwam in Delft, waren de vrouwen inmiddels verhuisd naar een huis 'achter de toren', vlakbij de Oude Kerk, zodat ze gemakkelijker de diensten aldaar konden bezoeken; wellicht moeten we dit huis zoeken in de Oude Kerkstraat. Het tweede deel van de kroniek bestrijkt de periode van 1390 tot 1409, waarin de informele gemeenschap zich ontwikkelde tot een officieel klooster. Bovendien verschuift de aandacht van de mannen naar de vrouwen. Centraal staat nu Aleid Willem Busers weduwe, een welgestelde Delftse vrouw die geleidelijk in de invloedssfeer van de zusters verzeild raakte. Eerst kwam zij slechts af en toe bij hen op bezoek, naar verluidt aanvankelijk alleen op aandringen van hun leidsman Maarten Gijsbrechtszoon, maar later uit eigen beweging. Na verloop van tijd haalde zij de zusters naar het huis waar Klaas de Hoyer woonde; het is niet duidelijk of dit het pand aan de Koornmarkt is dat zij volgens de kroniek later verkocht. Aleid ging niet met de zusters samenwonen, maar betrok met haar dochter Agatha het turfhuys op het achtererf en vertoefde alleen overdag met hen. Maar op een dag kwam zij, slechts gekleed in een onderrok en met een crucifix voor haar borst, bij de zusters binnen, viel op haar knieën en smeekte of zij met hen Jezus mocht volgen. De zusters schreeuwden van blijdschap om deze bekering - als zodanig kan deze dramatische episode wel worden gekarakteriseerd. Overigens was hun vreugde niet geheel belangeloos: de auteur komt er rond voor uit dat zij hoopten in Aleid eindelijk een kapitaalkrachtige medestandster te hebben gevonden die hun armoede enigszins kon verlichten.

Kort daarop kregen de vrouwen bezoek van Wermhoud van Boskoop uit Utrecht, een van de voorlieden van de snel groeiende tertiariësbeweging.¹⁰ Samen met hun eigen biechtvader Maarten Gijsbrechtszoon haalde hij hen over om de derde regel van Sint-Franciscus aan te nemen, de nodige geloften af te leggen en over te gaan tot de keuze van een 'moeder',

de term die in de kroniek wordt gebruikt voor de officiële naam ministerse. Zo geschiedde: de zusters togen naar Utrecht en daar werden zij op Sint-Dominicusdag (5 augustus) van het jaar 1400 ingekleed en geprofest, dat wil zeggen dat zij hun habijt ontvingen en de geloften aflegden.¹¹ Deze plechtigheid vond waarschijnlijk plaats in het Sint-Ceciliaconvent, waar Wermhoud biechtvader was en dat beschouwd mag worden als de hoofdzetel van het Kapittel van Utrecht.¹² Aleid werd gekozen tot ministerse, en hoewel zij uiteraard uit deemoed tegensputterde, nam zij uit gehoorzaamheid de leiding van de zusters op zich. Er was inmiddels een huis gekocht tegenover de Oude Kerk, waar het convent tot grote bloei kwam, zowel geestelijk als materieel. Aleid zorgde ervoor dat het convent al tijdens haar ambtsperiode nagenoeg uit de schulden was. Vooral tijdens de ziekte die haar het leven zou kosten, was zij voor de zusters een stichtelijk voorbeeld.

Derde fase: Agatha en Margriet

Aleid overleed in maart van het jaar 1409. Het derde deel van de kroniek is gewijd aan haar twee opvolgsters, als eerste haar dochter Agatha. Terwijl Aleid uitblonk in 'oetmoedicheit ende armoede', zo onderscheidde Agatha zich in 'gracie der devocien ende der innicheit'. Dit wijst erop dat in de visie van de auteur een nieuwe fase in de ontwikkeling van het convent was aangebroken, waarin de nadruk niet zozeer lag op de uiterlijke versterving, als wel op de spirituele verinnerlijking. Over het bestuur en beheer door Agatha wordt dan ook nauwelijks uitgeweid, maar des te meer aandacht is er voor haar meditatieve kwaliteiten. Zelfs beschikte Agatha volgens de kroniek over de gave om in contact te treden 'mitten zielen die uter tijt ghevaren waren', dus met de doden. Een van deze ontmoetingen wordt vrij uitvoerig verhaald. Een overleden zuster, Aleid Woutersdochter, verscheen aan Agatha en vertelde dat zij veertien dagen in het vagevuur had moeten boeten voor haar eigenwijsheid en haar ongehoorzaamheid aan haar oversten. Agatha maakte van de gelegenheid gebruik om haar te vragen hoe Christus dacht over de levenswijze van de zusters. Aleid antwoordde dat Hij liever zou nederdalen uit de hemel om zich opnieuw te laten kruisigen, dan dergelijke devoten verloren te laten gaan. In deze episode worden twee dingen duidelijk gemaakt. Ten eerste wordt het leiderschap van de oversten (we moeten dan denken aan de ministerse en aan de biechtvader) verdedigd tegenover de zusters. Hen wordt ingeprent dat ongehoorzaamheid het zielenheil in gevaar kan brengen. Ten tweede lijkt Sint-Agatha zich hier te profileren tegenover de buitenwereld, die kennelijk vraagtekens zette bij het bestaansrecht van deze leefgemeenschap van devote vrouwen, of misschien zelfs bij de tertiarissenbeweging in het algemeen.

Tegen het einde van haar leven kreeg Agatha bij haar ziekbed bezoek van Willem Clinckaert, toentertijd minister-generaal van het Kapittel van Utrecht, die met haar overlegde over de opvolging. Zij sprak een duidelijke voorkeur uit voor Margriet Klaasdochter, een oudgediende zuster. In maart 1417

overleed Agatha. Na een overdenking over haar verdiensten en over haar voortdurende zorgen om het welzijn van de zusters beschrijft de auteur van de kroniek omstandig de verkiezing van de opvolgster. Die vond plaats onder leiding van Willem Clinckaert en twee vertegenwoordigsters van tertiariissenconventen van het Kapittel van Utrecht, te weten Aleid Cluten van het Sint-Ceciliaconvent te Utrecht en Katrijn Woutersdochter van Sint-Margaretha te Leiden. Zij meldden eerst op wie de keuze van de overleden Agatha was gevallen; vervolgens vroegen zij de zusters om in gebed te gaan en daarna hun keuze kenbaar te maken. De uitslag was duidelijk: Margriet Klaasdochter nam de fakkel over. Zij bestuurde het convent 24 jaar. Hoe zij dat deed, wordt in de kroniek amper verhaald. Vermeldenswaard acht de auteur slechts op welke wijze zij aan haar einde kwam: na een lange, slopende ziekte, die zij met grote wilskracht verdroeg. Het sterven was voor Margriet een verlossing, niet alleen in fysieke, maar ook in spirituele zin. Het verlaten van het aardse leven betekende immers tevens de vereniging met de 'hemelse bruidegom' oftewel Christus. Margriet overleed op 15 oktober 1441. Na een korte epilooog besluit de kroniek met de woorden 'Deo Gracias'.

Datering en auteur

Voor de beantwoording van de vraag wanneer de kroniek is geschreven, kunnen wij een drietal karakteristieken van het handschrift analyseren: de inhoud, het schrift en het papier. Wat de inhoud betreft ligt het eenvoudig: de tekst bestrijkt de periode vanaf de eerste plannen voor de stichting van een religieuze vrouwengemeenschap omstreeks 1380, tot het overlijden van de derde ministerse Margriet Klaasdochter in 1441. Haar dood is het laatste vermelde dateerbare feit. De tekst is door één hand geschreven, in een weinig specifiek, gedurende de hele vijftiende eeuw gebruikt boek-schrift. Het beste dateringsmiddel is het papier. Het watermerk komt overeen met het type dat is aangetroffen in gedateerde bronnen uit de periode 1449-1455.¹³ Alles wijst er dus op dat de kroniek van Sint-Agatha is geschreven in het midden van de vijftiende eeuw.

Dit brengt ons bij de vraag door wie de kroniek geschreven is. Zoals gezegd: de tekst is anoniem. Ons staan dus slechts inhoudelijke criteria ten dienste bij onze zoektocht. Eén ding is duidelijk: de auteur maakte deel uit van de conventsgemeenschap. Het opschrift 'Dit is van dat eerste begin van desen huse' en de vele vermeldingen van 'onse susteren', 'onse vader' en 'onse moeder' spreken boekdelen. Deze aanduidingen doen wat wonderlijk aan uit de mond of pen van een man en doen dus vermoeden dat de auteur van het vrouwelijk geslacht was. Dat maakt het overigens niet gemakkelijker: het convent telde in het midden van de vijftiende eeuw vele tientallen zusters, zoals later zal blijken. Het is moeilijk te zeggen hoever van hen de schrijfkunst machtig waren. De sociale achtergrond van de vrouwen moet sinds de beginfase flink zijn gestegen, want in de loop van

de vijftiende eeuw komen wij steeds meer dochters uit vooraanstaande families in het convent tegen. Zeker onder hen mag je een behoorlijk intellectueel niveau of in elk geval enige scholing veronderstellen. Dit geldt in het bijzonder voor de zusters die een ambt in het convent vervulden, voorop natuurlijk de ministerse. Juist aan iemand met autoriteit moet worden gedacht, omdat de auteur zich herhaaldelijk tot de zusters richt vanuit een duidelijk gezaghebbende positie.

De eerstvolgende ministerse die wij kennen na de in 1441 overleden Margriet Klaasdochter, met wie de kroniek besluit, is Aleid Agatha, ook genoemd Maria, die wordt vermeld in een oorkonde uit 1447.¹⁴ Maria was een dochter van Jacob Ofhuis, een man die meermalen schepen van Delft was en uit twee huwelijken ten minste acht kinderen had. Zijn dochter Catharina trad in het Sint-Ursulaconvent te Schiedam in en bracht het daar tot ministerse.¹⁵ Een andere dochter, Zuwe genaamd, was begijn te Delft. Van haar zijn enkele eigenhandig geschreven documenten bewaard, namelijk een testament, een herziene versie daarvan met omstandig gemotiveerde wijzigingen en een notitie met familie-aantekeningen.¹⁶ Maria stamde dus uit een milieu waar een dochter scholing genoot en carrière kon maken in een convent. Zij lijkt een voorname kandidate voor het auteurschap van de kroniek. Het bewijs is vooralsnog niet te leveren, of het moest een bewijs uit het ongerijmde zijn. Als deze Maria de directe opvolgster van Margriet Klaasdochter was, moet de kroniek onder haar bewind zijn geschreven. Het valt op dat het overlijden van haar voorgangster het laatst vermelde feit is en dat de verkiezing van Maria niet meer wordt behandeld. Als zij zelf de auteur was, kan die omissie zijn ingegeven door de deemoed die paste bij een religieuze: zij kon en wilde zich uiteraard niet beroemen op haar eigen daden of haar status als ministerse. Juist voor een andere auteur zal er echter weinig reden zijn geweest om de verkiezing van de fungerende ministerse achterwege te laten.

Als Maria Ofhuis de auteur was, kan zij niet de gehele geschiedenis van Sint-Agatha uit eigen herinnering hebben opgetekend; volgens de aangehaalde familie-aantekeningen van Zuwe Ofhuis moet zij namelijk zijn geboren omstreeks 1414-1418.¹⁷ Zusters van haar generatie en zelfs iets oudere bewoonsters van het convent moeten hebben beschikt over andere bronnen dan hun eigen geheugen, met name ten aanzien van de vroegste geschiedenis. Er wordt nergens verwezen naar een oudere kroniek en het conventsarchief lijkt niet te zijn geraadpleegd. Alle informatie lijkt dus geput uit mondelinge overlevering. Eén van de informanten was Boekel Janszoon de Blote, een van de metgezellen van heer Jacob Jan op de reis naar Rome¹⁸, maar ook zusters leverden stof. Herhaaldelijk wordt vermeld dat oudere bewoonsters van het convent zich bepaalde feiten nog herinneren.

Doel en publiek

De tekst van de kroniek van Sint-Agatha levert enkele aanwijzingen aan-

gaande het beoogde publiek. Wij hebben gezien dat hij is geschreven door iemand binnen de conventsgemeenschap. In de aanhef geeft de auteur aan wat de bedoeling is van het op schrift stellen van de geschiedenis: 'Opdat onse nacomende susteren moghen weten dat beghinsel ons huus ende den oirspronc, ende oec dat wi alle tesamen Onsen Heer Gode te danckbarigher moghen wesen van der onbegripeliker ghenaden die ons ende onse huus ghesciet is'. De kroniek was dus bestemd voor intern gebruik en diende om de lezeressen of toehoorders historische kennis bij te brengen en hen te stichten. Vooral de armoede uit de beginfase wordt de zusters vaak voorgehouden, enerzijds als contrast met hun latere relatieve overvloed, anderzijds als nastrevenswaardig voorbeeld. Hieruit spreekt gepaste trots over wat bereikt is, maar tegelijkertijd ook een vermaning om deemoedig te blijven. Steeds wordt benadrukt dat niet de eigen verdienste, maar de goddelijke genade het convent heeft gemaakt tot wat het is.

De wijze waarop het kroniekie in de praktijk is gebruikt, blijkt impliciet uit de plaats waar het overgeleverde handschrift volgens een aantekening op het schutblad werd bewaard: de ziekenkamer. Het is verleidelijk om hierin een verklaring te zien voor het minuscule formaat van het bandje: zelfs één zwakke, misschien wel van de koorts bibberende hand moest het kunnen vasthouden. Maar ook inhoudelijk was het boekje zeer geschikt om in de ziekenkamer te worden gelezen. De ruime aandacht voor de vrome vastberadenheid waarmee zieken en stervenden hun lijden verdroegen, maakte de stof bij uitstek bruikbaar als stichtelijke literatuur. De lezer werd erdoor herinnerd aan de vergankelijkheid van het aardse leven en aan de afhankelijkheid van de goddelijke genade, verkregen door het lijden van Christus.

De eerste decennia volgens het archief

De kroniek is een buitengewoon waardevolle bron voor onze kennis over de beginfase van het Sint-Agathaklooster. We komen zaken aan de weet die nergens anders zijn opgetekend. Vooral het inkijkje in de spiritualiteit van de zusters is tamelijk uniek: dergelijke gegevens vind je niet in de archivalische bronnen. Hetzelfde geldt voor de informatie over de periode 1380-1400, dus de voorgeschiedenis van de eigenlijke stichting. Maar de kroniek heeft ook haar beperkingen. We zagen al dat het doel voornamelijk van stichtelijke aard was. De auteur pretendeert geenszins een volledig verslag van de ontstaansgeschiedenis te bieden. Niet de instelling als zodanig, maar het wel en wee van de vroegere bewoonsters staat voorop, voor zover dat leerzaam kan zijn voor degenen die na hen komen. Het is dus zinvol om het verhaal van de kroniek te confronteren met de harde feiten uit de oorkonden in de archieven. Daarin komen we de formele documenten tegen die Sint-Agatha maakten tot wat het in het midden van de vijftiende eeuw was: het grootste klooster van Delft.

Het archief van het Sint-Agathaklooster ligt niet in het Gemeentearchief Delft, maar in het Nationaal Archief in Den Haag. Dat heeft te maken met

de gang van zaken in 1572, toen Delft zich aansloot bij de opstand van de Nederlanden tegen Spanje. Dit leidde binnen een jaar tot de inbezitting van de parochiekerken door de protestanten en de opheffing van de kloosters. De landerijen van de kloosters werden in beheer genomen door de Staten van Holland, die de uitvoering overlieten aan de Rekenkamer. Om de goederen te kunnen beheren en op termijn te verkopen, had de Rekenkamer natuurlijk de administratie nodig. Vandaar dat de archieven van de kloosters terecht zijn gekomen in de bestuursarchieven van het gewest Holland, die nu in Den Haag berusten. De hoofdmoot wordt gevormd door eigendomsbewijzen: enkele honderden charters, perkamenten aktes die ter bekrachtiging zijn bezegeld. Gelukkig zijn er ook documenten bewaard die iets zeggen over de stichting en de rechten en plichten van het klooster ten opzichte van de wereldlijke overheid, om precies te zijn het stadsbestuur en het graafschap Holland, en de kerkelijke autoriteiten, te weten de pastoor, de bisschop en de paus.

Het oudste archiefdocument waarin de zusters worden vermeld, dateert van 26 september 1401, dus ongeveer een jaar nadat ze zich hadden aangesloten bij de derde orde van Sint-Franciscus. Dit stuk is helaas niet in het kloosterarchief overgeleverd, maar alleen als afschrift in het archief van de graven van Holland.¹⁹ In deze oorkonde neemt hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, 'die vrouwen personen, maechden ende weduwen die genoemt siin die zusteren van penitencien' in bescherming en verleent hij hen enkele privileges. Tevens bevestigt hij de voorrechten die zij al hebben ontvangen van de stad Delft, maar die zijn helaas niet bewaard. Als de zusters met hulp van goede lieden een altaar of een bedehuis verkrijgen, mogen zij een zogenaamde kapelanie stichten en bovendien zelf bepalen welke priester de daaraan verbonden missen gaat celebreren. Het lijkt of zij op dit moment nog niet beschikken over een kapel, maar waarschijnlijker is dat de hertog niet op de hoogte is van de actuele stand van zaken. Want amper een jaar later, op 4 december 1402, schenkt Margriet Klaas Odsierszoonsochters, de latere ministerse, aan de zusters van penitentie met wie zij samenwoont, drie morgen land in Wateringen om hun huis en kapel in stand te houden.²⁰

Ruim een week daarna, op 12 december 1402, oorkonden schout, schepenen en raadslieden van Delft dat zij de zusters van penitentie op hun verzoek toestemming verlenen om zich te laten 'besluiten'. Het gaat hier om een cruciale stap: de juridische en fysieke omvorming van de gemeenschap tot een echt klooster.²¹ Op het eerste gezicht is het opmerkelijk dat dit feit niet in de kroniek wordt vermeld, maar we zagen al dat de aandacht van de auteur niet zozeer uitgaat naar de institutionele geschiedenis als wel naar het stichten van de zusters. Het woord 'klooster' is afgeleid van het Latijnse 'claustrum', dat 'afgesloten ruimte' betekent. Als een gemeenschap wordt 'besloten', worden de contacten met de buitenwereld tot het uiterste minimum beperkt. Eerste voorwaarde voor besluiting is dus de beschikking over een eigen kapel, zodat de vrouwen niet meer over straat naar de pa-

rochierkerk hoeven te gaan. De enige man die zij vervolgens nog te zien krijgen, is de priester die zij kiezen als biechtvader. Hij heeft de geestelijke leiding, neemt hen de biecht af, draagt de missen in de kapel op en dient hun ook de andere sacramenten toe. Zo kunnen de zusters al hun aandacht richten op religieuze taken als bidden en mediteren, en op de noodzakelijke huishoudelijke werkzaamheden. Niets mag hen op zondige gedachten brengen of afleiden van hun vrome overpeinzingen. Op 30 april 1403 stemt Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, in met deze stap. Hij geeft opdracht aan Herman van Lokhorst, een van de machtigste geestelijken van het bisdom, om de besluiting te verrichten.²² Een andere hooggeplaatste figuur uit het Utrechtse, Gerard van Bronkhorst, is volgens deze oorkonde een belangrijke initiatiefnemer en begunstiger van de nieuwe stichting. Dit wordt bevestigd door zijn testament van 1 september 1403, waarin hij Sint-Agatha expliciet noemt onder een hele reeks gemeenschappen die in het kader van de Moderne Devotie tot stand zijn gekomen.²³ In de oorkonde van de bisschop wordt ook voor het eerst de patroonheilige van de instelling genoemd, al is de gebruikte formulering wat dubbelzinnig. Hij maakt namelijk een besloten convent van het huis en de kapel ter ere van Maria en Johannes Evangelist, onder de titel van Sint-Agatha. Was er nu al een kapel, gewijd aan Maria en Johannes, of geschiedt de besluiting te hunner ere? We weten niet precies wanneer de besluitingsplechtigheid plaatsvindt, maar dat zal niet lang daarna gebeuren. Wel is bekend hoe zo'n plechtigheid in zijn werk gaat. In de bibliotheek van het Gemeentearchief berust een handschrift, afkomstig uit het Sint-Agathaklooster, met de liturgie voor het opnemen van één of meer zusters in het kloosterslot.²⁴

Het stadsbestuur bemoeit zich op 15 maart 1404 nogmaals met de inmiddels tot klooster omgevormde gemeenschap.²⁵ De zusters krijgen nu toestemming om jaarlijks drie poorters te kiezen als bewaarders om hun financiën te beheren en in rechte voor hen op te treden, net zoals kerkmeesters dat doen voor de beide parochiekerken en heilige-geestmeesters voor de armenzorg. Het is een wat tweeslachtig privilege. Enerzijds krijgen de zusters hiermee bekwame vertegenwoordigers in de buitenwereld, anderzijds heeft het stadsbestuur op deze wijze een vinger in de pap. De balans lijkt door te slaan naar het laatste als we zien dat ook het aantal kloosterlingen wordt gelimiteerd tot maximaal dertig besloten en zeven onbesloten zusters. Maar daar staat weer tegenover dat deze bepaling ook kan voortkomen uit oprechte zorg dat de kloosterbevolking niet groter wordt dan de financiële middelen toelaten. Een gezonde economische basis voorkomt dat de zusters aan de bedelstaf raken en anderen tot last zijn.

Een aantal jaren later, op 4 mei 1411, richt bisschop Frederik zich opnieuw tot de zusters van Sint-Agatha, nu in een wel heel bijzondere oorkonde. Hierin schrijft hij de zusters van Sint-Agatha voor hoe hun kleding eruit moet zien: zo sober mogelijk, wit noch zwart, dus grijs. Wel mogen zij een soort kraag of schoudermanteltje dragen van grof linnen, geweven zonder

4. Oorkonde van de bisschop van Utrecht uit 1411, met staaltje stof. (Den Haag, Nationaal Archief, Sint-Agathaklooster, inv.nr 2).

naad; om helemaal duidelijk te maken wat hij bedoelt, kondigt hij aan dat hij een staaltje van de bewuste stof zal meesturen. En zo gebeurt: het lapje prijkt na bijna zes eeuwen nog altijd aan de zegelstaart van de oorkonde.²⁶ Op 31 maart 1414 wordt een prestigieus privilege verworven van paus Johannes XXIII. Deze bevestigt de stichting van Sint-Agatha en alle daaraan inmiddels door anderen verleende rechten.²⁷ Aan dit op het eerste gezicht prachtige document kleeft slechts één smet: het is uitgevaardigd tijdens het Westers Schisma, toen er meerdere pausen tegelijkertijd waren. En deze Johannes is een zogenaamde 'tegenpaus', die niet resideert in Rome maar in Bologna. Bovendien vervult hij het pontificaat niet bepaald uit roeping en laat hij zich voor elke gunst die hij verleent riant betalen. Desondanks is een dergelijk privilege met het pauselijk zegel niet helemaal zonder betekenis en kan Sint-Agatha er in voorkomende gevallen profijt van hebben.

Zo was het klooster van Sint-Agatha institutioneel opgezet en ingekaderd in de wereldlijke en kerkelijke omgeving, dankzij privileges van graaf, stad, bisschop en paus. Er ontbreekt er nog één: de pastoor. In de oorkonden van de bisschop en de paus wordt steeds gesteld dat Sint-Agatha het recht heeft op een eigen kapel en een priester mag kiezen die de zielzorg be-

hartigt, maar telkens wordt ook bepaald dat de pastoor zijn rechten behoudt. Deze lijdt immers financieel nadeel, omdat een aantal vrouwen niet meer bij hem kerkt en dus niet meer bijdraagt aan zijn collectes. Bovendien mogen de zusters zich laten begraven in hun eigen kapel, waardoor hij ook de uitvaartpenningen misloopt. En als dan ook nog eens familieleden van de zusters of andere parochianen de diensten in de kloosterkapel gaan bijwonen of zich daar laten begraven, raakt hij nog meer inkomsten kwijt.²⁸ Vandaar dat de stichting van een kapel altijd gepaard moet gaan met afspraken met de plaatselijke pastoor. Die zullen ook al vroeg door de zusters van Sint-Agatha zijn gemaakt, maar we vernemen er pas van in een oorkonde van pastoor Gijsbert Heerman van 30 juli 1442.²⁹ Het is dan ook vooral een bevestiging van de bestaande situatie. Zo vergunt hij hun dat ze zelf een geschikte priester mogen kiezen als biechtvader. Deze mag de sacramenten toedienen aan de zusters en hun gasten. Bovendien mag er in de kapel worden begraven en gepreikt. Verder bevestigt de pastoor alle voorrechten die aan het klooster zijn verleend door de paus, de bisschop en vroegere pastoors. Tenslotte bedingt hij voor deze gunsten een zogenaamde kanonieke portie, een soort afkoopsom, van twee oude Franse schilden per jaar, plus een bedrag voor elke begrafenis: twee lood zilver als het gaat om een van zijn parochianen en één lood als het een zuster, een gast van het klooster of een ander is.³⁰

Groei en bloei

We zijn inmiddels aangeland in de periode waarin de kroniek is geschreven. Zoals daaruit al bleek, groeit de kleine, straatarme en informele vrouwengemeenschap uit tot een groot en welvarend klooster. Dat komt ook tot uitdrukking in het gebouw. Dit omvat aanvankelijk slechts één huis, maar geleidelijk worden steeds meer panden tegenover de Oude Kerk verworven. In 1406 wordt van Jan van Ysselstein het zuidelijke buurperceel gekocht, dat zich uitstrekt van de Oude Delft tot de stadsvest, en waarop behalve een huis ook een hooiberg en andere opstallen staan. Het lijkt erop dat de zusters onder het motto 'je buurman kun je maar één keer kopen' een voorschot op toekomstige ruimtebehoefte nemen, want uit een oorkonde van 28 januari 1419 blijkt dat het huis wordt bewoond door Lijsbeth van Cranenburch, weduwe van Jan Willem Moerszoon. Hij heeft het klooster vele diensten bewezen en komt in tal van oorkonden voor als zaakwaarnemer; misschien is huisvesting een van de tegenprestaties van de zusters geweest. In het document van 1419 erkent Lijsbeth dat de zusters het huis hebben betaald en dat het na haar dood ook volledig aan hen zal toevallen, maar nu al staat zij hun toe een groot deel van het erf en de opstallen in gebruik te nemen. Zij zal zelf voortaan alleen het voorhuis bewonen, en als ze het wil verhuren, krijgen de zusters voorrang. De kamer bij de stal mogen beide partijen gebruiken om er gedurende één of twee maanden gasten in te huisvesten, tenzij haar dochter deze ruimte nodig

5. Het terrein van het voormalige Sint-Agathaklooster, gefotografeerd vanaf de toren van de Oude Kerk in 1918. (Gemeentearchief Delft).

heeft. Bovendien mogen de zusters de stal en de hooiberg met het achtererf tot aan de vest gebruiken voor hun beesten. Het is een regeling met een lange adem, want nog in 1439 herhaalt Lijsbeth van Cranenburch haar toezegging dat de zusters na haar dood het hele huis in bezit kunnen nemen.³¹

Maar inmiddels hebben de zusters ook aan de andere kant ruimte gevonden om uit te breiden. In 1407 kopen zij het achtererf van een huis ten noorden van hun kapel van het karmelietenconvent in Haarlem.³² De karmelieten zijn een bedelorde, die in tal van steden een zogenaamd termijnhuis bezit, van waaruit een broeder rondtrekt om vrome giften in te zamelen.³³ In 1415 krijgt de in Delft residerende broeder toestemming om ook het huis zelf te verkopen aan Sint-Agatha.³⁴ In 1423 tenslotte wordt nog een buurperceel aangekocht, waarschijnlijk aan de noordzijde van het klooster; verkoper is Laurens Dammaszoon.³⁵

Niet alleen het gebouw waarin de zusters wonen, groeit gestaag, ook het grondbezit neemt fors toe. Dat is waarschijnlijk vooral te danken aan de intrede van vrouwen uit bemiddelde families, die hun erfdeel inbrengen. In heel Delfland, maar ook in Rijnland en op de Zuid-Hollandse eilanden liggen landerijen en huizen waarvan het klooster eigenaar is of waar het rente uit trekt, zo blijkt uit het rijke archief. Dat moet ook wel, gezien het grote aantal monden dat gevoed moet worden. Op het kloosterterrein worden

kruiden verbouwd en wat dieren gehouden, in tuinen en boomgaarden net buiten de stad worden groenten en fruit gekweekt en van de kloosterboerderijen worden granen, zuivelproducten en vlees aangevoerd. De verder weg liggende landerijen worden verpacht. Sint-Agatha is in 1428 zelfs al zo welvarend, dat het royaal hulp kan bieden aan het afgebrande tertiariessenconvent in Schiedam. Tot 1432 wordt het kapitale bedrag van 1.200 wilhelmusschilden geleend, waar later nog sommen bijkomen van 100 engelse nobels, 500 pieters en 240 bourgondische schilden. In 1468 wordt geconstateerd dat de totale schuld is opgelopen tot 2.400 philipsschilden en dat Sint-Ursula niet meer kan terugbetalen dan 6 gouden rijns gulden per jaar.³⁶ De rest, in hedendaags geld ettelijke tonnen, is het Sint-Agathaklooster gewoon kwijt. Maar het kan kennelijk lijden; het staat dan nog altijd te boek als een van de rijkste religieuze instellingen van het graafschap Holland.

Hoogtepunt en keerpunt

De wereldlijke overheid ziet langzamerhand met zorg aan hoeveel land en renten in de 'dode hand' geraken. Kloosters erven wel in, maar niet uit, zo heet het. Mannen en vrouwen die in een klooster intreden, nemen immers hun erfdeel mee zonder dat het ooit weer terugkeert in de familie. Tot 1464 is privé-bezit in instellingen onder het Kapittel van Utrecht weliswaar in principe toegestaan, maar in de praktijk zullen de medegaven definitief in het kloosterbezit zijn opgegaan.³⁷ Het onttrekken van kapitaal aan de markt wordt ook meer en meer gezien als een risico voor een gezonde economie. Bovendien hoeven religieuze instellingen over hun onroerend goed doorgaans geen belasting te betalen. De steden en dorpen waarin hun bezittingen gelegen zijn, zien met lede ogen aan hoe steeds grotere bedragen moeten worden opgebracht door steeds minder belastingbetalers. En tot overmaat van ergernis bakken kloosterlingen hun eigen brood en brouwen ze hun eigen bier, zodat ze geen accijns betalen, om nog maar te zwijgen van de concurrentie die ze de plaatselijke nijverheid aandoen door de fabricage en verkoop van laken en andere artikelen.³⁸ Al vanaf 1439 vaardigt de landsoverheid ordonnanties uit die paal en perk moeten stellen aan de vrijstellingen van kloosters en conventen, maar zonder veel resultaat.³⁹ Ook het Delftse stadsbestuur, dat in de beginfase zo'n stimulerende rol speelde, probeert nu de groei van religieuze instellingen in te tomen. Op 18 oktober 1466 krijgt Delft van hertog Philips de toezegging dat binnen de stad en een halve mijl daaromheen geen nieuwe kloosters mogen worden gesticht zonder toestemming van de stedelijke overheid; alleen de hertog zelf en zijn opvolgers als landsheren mogen nog stichtingen verrichten.⁴⁰

Zelfs – of misschien juist – het Sint-Agathaklooster komt onder vuur te liggen. Enerzijds is het een prestigieuze instelling, waar tal van aanzienlijke families hun dochters in onderbrengen en waar het stadsbestuur graag zijn

hoge gasten wil laten logeren in het logement aan de Oude Delft. Anderzijds baart juist het ruimtebeslag van kloosters binnen de muren de stedelijke overheid steeds meer zorgen. Sint-Agatha omvat inmiddels het hele gebied tussen de Oude Delft, de Schoolstraat, de stadsvest, en een lijn achterlangs het tegenwoordige Museum Nusantara naar Oude Delft 171 en nog lijkt de ruimtehonger niet gestild. Het lijkt erop dat er omstreeks 1460 binnen het klooster plannen zijn om te verhuizen en wellicht zelfs over te gaan naar een andere orde. Beide ontwikkelingen zijn het stadsbestuur, maar ook het Kapittel van Utrecht, onwelgevallig. Onder sterke druk beloven de zusters het stadsbestuur in 1463 dergelijke stappen niet te zullen zetten zonder uitdrukkelijke toestemming. De bisschop bevestigt deze afspraak pas vier jaar later, op 5 augustus 1467.⁴¹ Kennelijk is er in de tussentijd onderhandeld over compensatie om de ruimte nood op te lossen. Op exact dezelfde dag geeft hij de zusters namelijk toestemming om hun kapel af te breken en een nieuwe, betere en grotere te bouwen. Zij mogen de beide bestaande altaren daarheen overbrengen en een derde toevoegen, en bovendien het kerkhof uitbreiden of deels overbouwen.⁴² Op 20 april 1471 is de bouw voltooid, want dan stelt de bisschop vast op welke dagen de wijding van de kerk en de altaren moet worden gevierd.⁴³ Uit dit document blijkt dat er zelfs drie altaren zijn naast het hoofdaltaar, gewijd aan Sint-Agatha, Sint-Barbara en de Heilige Maria.

De nieuwbouw mag gezien worden als een hoogtepunt in de geschiedenis van het Sint-Agathaklooster, maar het keerpunt is niet veraf. Kort daarna breken namelijk zware tijden aan. De Bourgondische hertogen, die het bewind voeren over de Nederlanden, verkeren in permanente geldnood wegens de vele oorlogen die zij voeren. Dat de vaak zeer welvarende kerkelijke en religieuze instellingen en personen vrijstelling van belastingen genieten, komt hen en de andere belastingbetalers bijzonder slecht uit. Zij voeren de druk op om een eind aan deze privileges te maken, en vinden uiteraard de stadsbesturen aan hun zijde. In 1474 eist Karel de Stoute een schriftelijke opgave van alle goederen die de laatste zestig jaar in de dode hand zijn geraakt. Uiteraard voelen de betrokkenen er weinig voor om hieraan mee te werken, omdat de gevolgen zich laten raden. Er wordt beroep aangetekend bij de Grote Raad van Mechelen, het hoogste rechtsorgaan in de Nederlanden. Nog voor er uitspraak wordt gedaan, verschijnt op 20 november 1475 raadsheer Jan de Leeuw in het Sint-Agathaklooster om persoonlijk de administratie op te eisen. Op de weigering van de ministerse om mee te werken, rukt hij de sleutels van haar gordel en haalt zelf de gewenste registers uit de archiefkist. Ook elders gaat het er niet zachtzinnig aan toe en uiteindelijk moeten vrijwel alle aangeslagen instellingen en personen buigen voor de wereldlijke overheid. Van 96 kloosters is bekend dat ze samen ruim 5.000 pond betalen; hiervan is 28% afkomstig van zeven instellingen in en rond Delft. Het niet voor niets zo tegenstribbelende Sint-Agatha is in zijn eentje goed voor 12,5% oftewel 626 pond!⁴⁴

Geen wonder dat dit kennelijk steenrijke klooster een van de weinige in-

stellingen is die ingaat op de mogelijkheid tot amortisatie. Dat houdt in dat tegen een eenmalige afkoop som definitief vrijstelling van belasting wordt verkregen voor een afgesproken hoeveelheid land en renten. Op 20 maart 1479 verlenen keizer Maximiliaan en Maria van Bourgondië het Sint-Agathaklooster belastingvrijstelling over 80 morgen land in Delfland en rente-inkomsten van 1.500 gouden rijnguldens per jaar. Dit privilege kost het klooster een afkoop som van 400 pond, plus de toezegging om jaarlijks een aantal missen voor het zielenheil van de vorsten op te dragen. Hiermee is een belangrijk deel van de rijkdom van het klooster veiliggesteld, en dat moet ook wel, gezien het grote aantal inwonsters. In dezelfde oorkonde lezen we namelijk dat er honderd geprofeste zusters mogen verblijven plus 25 ongeprofeste, die zich onderscheiden door hun grijze kleed.⁴⁵

Balans

We volgden het ontstaan en de geschiedenis van het Sint-Agathaklooster tot 1479, eerst aan de hand van de anonieme kroniek uit het midden van de vijftiende eeuw en daarna in de archiefbronnen. Laten we eens proberen de balans op te maken. Rond 1380 was er sprake van nieuw religieus elan; alleen al in Holland werden in korte tijd vele tientallen kloosters gesticht. Voornamelijk vrouwen gingen samenwonen om in armoede een godsdienstig leven te leiden; zij kregen en grepen de kans om ook een rol in de kerk te gaan spelen. Uit recent onderzoek is gebleken dat de initiator bijna overal een priester was; zo ook in Delft: heer Jacob Jan. Hij kan worden gezien als de eigenlijke grondlegger: degene die de mensen bezielde en bij elkaar bracht. Maar om zo'n religieuze gemeenschap tot bloei te brengen en in stand te houden, was meer nodig. Namelijk een passend onderkomen en voldoende financiële middelen. Dat laatste moet niet worden onderschat. Er moest worden voorzien in het levensonderhoud van een flink aantal zusters. Hoe sober ze ook leefden: ze hadden behoefte aan eten, drinken, kleding en schoeisel. En bovendien moesten ze hun woonverblijven onderhouden, een kapel bouwen en inrichten, de priester betalen voor zijn diensten, enzovoorts. Vooral in het begin werd er bittere armoede geleden, want het waren niet de rijkste vrouwen die toetraden – denk maar aan de berooide Vlaamse weduwe die de eerste 'maerte' was. De basis voor een financieel gezonde instelling werd pas gelegd door de kapitaalkrachtige Aleid Busers. In de ontstaansgeschiedenis van bijna alle kloosters is zo'n weldoener of weldoenster aan te wijzen die het verschil maakt tussen mislukking en succes; die wordt daarom wel aangeduid als de 'tweede stichter'. Modern gezegd: het begint met een ideaal, maar vervolgens moet er wel geld op tafel om het te realiseren.

De kerkelijke overheid was niet onverdeeld gelukkig met het enthousiasme dat die lastige Geert Grote overal losmaakte. Leken, en dan ook nog voornamelijk vrouwen, die zomaar bij elkaar gingen wonen en pretendeerden dat zij een religieuze gemeenschap vormden, ondermijnden het gezag van

de kerk in het algemeen en van de plaatselijke parochie in het bijzonder. Maar bovendien stelden zij hun eigen zielenheil in de waagschaal, doordat zij zonder deskundige begeleiding gemakkelijk konden vervallen tot ketterij. De kerk stelde daarom alles in het werk om deze beweging onder controle te krijgen. We zagen al hoe in 1400 een hoge geestelijke uit Utrecht druk uitoefende op de vrouwen van het latere Sint-Agathaklooster om de door de kerk goedgekeurde derde regel van Sint-Franciscus te gaan volgen. En nog liever zag men dat zij zich lieten besluiten, zodat zij helemaal binnen de kerkelijke kaders waren opgenomen. Overal in het bisdom Utrecht vond dit proces van 'verkloostering' plaats, soms omdat de religieuzen zelf kozen voor een strengere leefregel en grotere afzondering, maar ook wel na de nodige pressie van hun omgeving. Het was overigens ook om niet-religieuze redenen in hun eigen belang, want 'ongeregeld' levende gemeenschappen wekten ergernis op. We zagen hoe de zusters van het latere Sint-Agathaklooster toen zij nog aan de Geerweg woonden, moeite hadden om in hun onderhoud te voorzien en soms hun eten bij elkaar moesten bedelen. Als er iets was waar de stedelijke bevolking en het stadsbestuur een hekel aan hadden en hard tegen optraden, was het wel bedelarij.

De wereldlijke overheid had toch al een wat ambivalente houding tegenover de sterke uitbreiding van het aantal religieuze instellingen. Stedelingen, inclusief de leden van de magistratuur, brachten er hun zonen en dochters in onder, zodat er werd gebeden voor hun zielenheil en dat van andere verwanten en begunstigers. Maar de cumulatie van bezit in de dode hand, het ruimtebeslag van kloosters en conventen en vooral hun belastingvrijstellingen leidden op den duur tot kritiek. In de loop van de vijftiende eeuw namen overheden dan ook steeds meer maatregelen tegen de groei van religieuze instellingen. Sint-Agatha was het grootste en rijkste klooster van Delft en behoorde ook in Holland tot de topcategorie. Misschien wel daarom was het in 1475 letterlijk het toneel van de strijd om de belastingvrijdom. Het heeft die strijd niet kunnen winnen, maar dankzij een compromis wel een belangrijk deel van zijn welvaart kunnen veiligstellen. Dat garandeerde nog een aantal decennia van betrekkelijke rust, tot de woelingen van de zestiende eeuw definitief een einde maakten aan het kloosterleven.

Noten

1. Dit artikel is de uitwerking van een gedeelte van de Anders Rozemondlezing, door de auteur gehouden op 11 december 2003 in Het Prinsenhof. Aanleiding voor de onderwerpskeuze was het 600-jarig jubileum van de stichting van het Sint-Agathaklooster. Het tweede deel van de lezing, gewijd aan de lotgevallen van het klooster in de zestiende eeuw, komt aan bod in een volgend jaarboek.

2. D.P. Oosterbaan, ed., 'Kroniek van de Nieuwe Kerk te Delft. Inleiding en aantekeningen', *Haarlemse Bijdragen. Bouwstoffen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem* 65 (1958) 2-336; aldaar 32-36 (Latijn) en 73-80 (Middelnederlands). Over

het legendarische stichtingsverhaal: G. Verhoeven, *Devotie en negotie. Delft als bedevaartplaats in de late middeleeuwen* (Amsterdam 1992) 28-32.

3. De meest recente studie over dit verschijnsel is Madelon van Luijk, *Bruiden van Christus. De tweede religieuze vrouwenbeweging in Leiden en Zwolle, 1380-1580* (diss. VU Amsterdam 2003).

4. Zie het overzicht bij K. Goudriaan, 'De Derde Orde van Sint-Franciscus in het bisdom Utrecht. Een voorstudie', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 1 (1998) 205-261. Gemiddeld maakten zo'n tachtig instellingen deel uit van het Kapittel van Utrecht. Er vielen er af door de overstap naar een strengere regel, maar er kwamen ook steeds nieuwe bij. Zie ook F.W.J. Koorn, 'Het Kapittel van Utrecht', in: A.J. Hendrikman e.a. (red.), *Windesheim 1395-1995. Kloosters, teksten, invloeden* (Nijmegen 1996) 131-142.

5. De overige waren Sint-Ursula, dat net als Sint-Agatha en Sint-Barbara zijn hele bestaan tot de derde orde van Sint-Franciscus behoorde, Sint-Agnes en Sint-Anna, beide later overgegaan naar de regel van Sint-Augustinus, en Onze-Lieve-Vrouwe in Nazareth, dat overstapte naar de tweede regel van Sint-Franciscus, die der clarissen.

6. Amersfoort: J.H.P. Kemperink, 'Johan van Ingen: Geschiedenissen', *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* 74 (1957) 1-155. Gorinchem: J.W.L. Smit, 'Het klooster der H. Agnes te Gorcum', *De Katholiek* 34 (1858) 95-126. Sint-Nicolaas: P.J. Vermeulen, 'Kronijk van het S. Nicolaasklooster te Utrecht', *Tijdschrift voor oudheden, statistiek ... en andere deelen der geschiedenis van Utrecht* 4 (1852) 73-100. Sint-Caecilia: Utrechts Archief, Hs. Buchel 1840 ('*Monumenta passim in templis ac monasteriis Traiectinae urbis atque agri inventa*' [1592]) f. 131r-131v; zie F.W.J. Koorn, 'Hollandse nuchterheid? De houding van de Moderne Devoten tegenover vrouwenmystiek en -ascese', *Ons Geestelijk Erf* 66 (1992) 97-114, aldaar 108 n.

46. De meest recente editie van de kronieken van de Delftse kloosters Sint-Agatha en Sint-Barbara: Gerrit Verhoeven, 'De kronieken van twee Delftse tertiariessenconventen', *Ons Geestelijk Erf* 74 (2000) 105-152; aan de inleiding bij deze uitgave is veel ontleend voor de volgende paragrafen van dit artikel.

7. Gemeentearchief (hierna: GA) Delft, Handschrift 37 A 30.

8. Dit gegeven komt voor in vele andere ontstaansverhalen van religieuze gemeenschappen; zie Koen Goudriaan, 'Aan tafel bij de broeders en zusters van het gemene leven', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 29 (2003) 435-454, in het bijzonder 449-452.

9. Peter van der Krogt was zo vriendelijk een historisch-geografisch onderzoekje in te stellen naar deze plaatsnamen, maar dit bood geen uitsluitsel over de identificatie. 'Geroenen' of 'Gerenen' lijkt sterk op Gerona, maar dat ligt niet op de route; logischer zou zijn Genua, maar dat staat er simpelweg niet.

10. Over hem: Koorn, 'Hollandse nuchterheid?', 108-109.

11. In deze periode werden vaak alleen de geloften van kuisheid en gehoorzaamheid afgelegd; pas vanaf 1487 was ook de gelofte van (persoonlijke) armoede binnen het Kapittel van Utrecht verplicht. Zie de kapittelbesluiten bij David de Kok, *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandsche klarissen en tertiariissen vóór de Hervorming*, Werken Historisch Genootschap, derde serie no. 52 (Utrecht 1927) 138. In veel instellingen, waaronder Sint-Agatha, was het afleggen van de drie geloften echter al lang praktijk.

12. Hier werd bijvoorbeeld ook het leeuwendeel van het archief van het Kapittel van Utrecht bewaard. Hildo van Engen, 'Het archief van het Kapittel van Utrecht', *Ons Geestelijk Erf* 74 (2000) 33-49.

13. Gerhard Piccard, *Die Ochsenkopf-Wasserzeichen*. Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Wuerttemberg. Sonderreihe, Die Wasserzeichenkartei Piccard

- im Hauptstaatsarchiv Stuttgart, Findbuch 2, 3 delen (Stuttgart, 1966) groep IX nr. 78.
14. Den Haag, Nationaal Archief (hierna: NA), Sint-Ursula Schiedam, inv.nr. 132 (1447 december 20). Het is in deze periode onwaarschijnlijk dat Maria een kloosternaam was. Gebruikelijker was dat iemand werd hernoemd na het overlijden van een familielid met de naam Maria, in het geval van Aleid Agatha mogelijk haar moeder. Haar vader Jacob Ofhuis was tweemaal gehuwd; zijn eerste vrouw heette Maria, zijn tweede Machteld.
15. Ibidem, inv.nr. 111 (1489 oktober 9).
16. Ibidem, inv.nrs. 31, 32 en 131.
17. Ibidem, inv.nr. 131, familie-aantekeningen van Zuwe Jacob Ofhuisdochter (1410-1477). Zij noemt als dochters van Jacob Ofhuis onder meer Agatha (geb. 1414), Maria (geb. 1415) en nog een Agatha (geb. 1418). Wie van deze drie de Aleid Agatha alias Maria was, is niet duidelijk.
18. Hij woonde in de Schoolstraat en komt tot 1440 talloze malen voor in het archief als tussenpersoon bij transacties van de zusters; hij was dus zeer actief betrokken bij hun wel en wee.
19. NA, Graven van Holland, inv.nr 228, f. 430; gedrukt bij F. van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland* deel 3 (Leiden 1755) 745.
20. NA, Sint-Agatha, inv.nr. 115.
21. NA, Sint-Agatha, inv.nr 17. Tekst uitgegeven door Hildo van Engen, 'Speciosus forma'. Het kapittel van Utrecht en de invoering van de clausuur', *Jaarboek voor Middeleeuwse geschiedenis* 5 (2002) 206-246, aldaar 238.
22. NA, Sint-Agatha, inv.nr 1. Uitvoerig over dit type oorkonden: Van Engen, 'Speciosus forma'.
23. A.J. van den Hoven van Genderen, 'Gerrit van Bronkhorst (1320/1340-1412), kannunnik en steunpilaar van de Moderne Devotie', in: *Utrechtse biografieën. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechtse*, I (Amsterdam/Utrecht 1994) 31-34.
24. GA Delft, Handschrift 38 A 27.
25. NA, Sint-Agatha, inv.nr 18.
26. NA, Sint-Agatha, inv.nr 2. Hierover H. van Engen, 'Niet wit en niet zwart. Het kleurloze habijt van de derde orde van Sint-Franciscus', *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 15 (2001) 300-304.
27. NA, Sint-Agatha, inv.nr 3.
28. Dat ook niet-kloosterlingen in de kapel worden begraven, blijkt uit een oorkonde van Willem van der Burch van 9 oktober 1428. Hij draagt aan het klooster goederen over als erfdeel van zijn zusters Floris en Katrijn, die kennelijk zijn ingetreden, en ten behoeve van de zielmissen ten behoeve van zijn ouders, die in de kapel zijn begraven. NA, Sint-Agatha, inv.nr 146. Een half jaar later, op 12 maart 1429, schenkt hij het klooster 10% morgen land voor het onderhoud van zijn twee bastaardkinderen totdat zij mondig zijn. NA, Sint-Agatha, inv.nr 102.
29. NA, Sint-Agatha, inv.nr 10; hieraan vastgehecht de bevestiging door bisschop Rudolf van 12 maart 1446. Er is aanleiding tot regeling van de verhouding tot de parochie nadat paus Martinus V in 1430 twee bullen uitvaardigt om alle tertiariissen en franciscanen hiertoe aan te sporen; bisschop Zweder vidimeert de bullen op 10 februari 1431 op kosten van Sint-Agatha; NA, Sint-Agatha, inv.nr 12.
30. We vinden deze bepalingen, zij het in een andere munt, terug in een aantekenboekje met de rechten van de pastoor van de Oude Kerk uit ongeveer 1537; hij ontvangt jaarlijks van het Sint-Agathaklooster 10 schelling met Kerstmis en 10 schelling

- met Pasen, plus 1 schelling 10 penningen voor elke overledene. GA Delft, Parochiekerken, inv.nr 18.
31. NA, Sint-Agatha, inv.nr 27.
32. NA, Sint-Agatha, inv.nr 24a.
33. Over het termijngedebied van de karmelieten in Holland: P.A. Henderikx, *De oudste bedelordekloosters in het graafschap Holland en Zeeland* (Dordrecht 1977) 43-47.
34. NA, Sint-Agatha, inv.nr 214.
35. NA, Sint-Agatha, inv.nr 25a (1423 07 06). Het moet hier wel gaan om Laurens Dammaszoon van Overvest, die in 1400-1401 schout van Delft was en tal van andere ambten in dienst van het graafschap vervulde. Hij werd in 1415 in de adelstand verheven en overleed in 1427. Zie Mario Damen, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)*, Hollandse Studiën 36 (Hilversum 2000) 481.
36. GA Delft, Losse aanwinsten, inv.nr 269; NA, Sint-Agatha, inv.nrs 171-172. De koopkracht van 1200 wilhelmusschilden is becijferd op 10 ton tarwe of 15 hectare land of 80 paarden. Zie A.D.F. Molenaar, 'Geschiedenis Sint Agatha-klooster, Prinsenhof' (typoscript in GA Delft) 12 noot 1.
37. Zie het kapittelbesluit in De Kok, *Bijdragen*, 130.
38. Recent hierover Madelon van Luijk, "'Want ledicheit een vyant der zielen is". Handenarbeid in laatmiddeleeuwse vrouwengemeenschappen', *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 17 (2003) 114-123.
39. A.G. Jongkees, *Staat en kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen 1425-1477* (Groningen en Batavia, 1942) 80-103, 146-159; Van Luijk, *Bruiden van Christus*, 201-208.
40. GA Delft, Eerste afdeling, inv.nr 137; uitgegeven door Jongkees, *Staat en kerk*, 340-341.
41. NA, Sint-Agatha, inv.nr 13.
42. NA, Sint-Agatha, inv.nr 5.
43. NA, Sint-Agatha, inv.nr 7.
44. Jongkees, *Staat en kerk*, 214-240.
45. NA, Grafelijkheidsrekenkamer, Registers, inv.nr. 3, f. 122^r-123^v, nr. 156.

Uw adviseur bij uitstek voor :

- Advies / bemiddeling aan- / verkoop registergoed
 - Taxaties registergoed
 - Beheer Verenigingen van Eigenaren
- Advies / bemiddeling hypotheek en verzekeringen

Lagendijk Vastgoed

SCVM

STICHTING
CERTIFICERING
VBO MAKELAARS

Zoekowlaan 51
2625 PK DELFT

Telefoon / fax 015 - 257 02 47

E-mail : info@lagendijk-vastgoed.nl

Internet : www.lagendijk-vastgoed.nl

KOOS ROZENBURG ANTIQUITEITEN

*spec. tegels en delfts blauw
uit de 17e en 18e eeuw*

*ook: vroeg ijzer,
meten en wegen
oude schaatsen*

DELFT
MARKT 2
2611 GT
015 2147828

Het oordeel van Salomo

Daniëlle H.A.C. Lokin

In 1703, precies 300 jaar geleden, schonk Ewout van Bleijswijck uit de nalatenschap van zijn vader Heijndrick een groot, imposant schilderij aan de stad Delft ter nagedachtenis aan zijn overleden vader. De genereuze schenking wordt met een tekst in het Latijn vermeld op de lijst: EX DONO NOBILISSIMI ET GENEROSSIMI DOMINI HENRICI A BLEYSWYCK EWALDI FILY DELPHENSIVM CIVITATIS SAEPIUS CONSULIS ET REIPUBLICAE SENATORIS. AO 1703. Heijndrick van Bleijswijck, oud- burgemeester, trouwde op 16 september 1654 met Philippina van der Goes en is op 24 augustus 1703 begraven in de Oude Kerk. Hun oudste zoon Ewout is op 26 november 1656 in de Oude Kerk gedoopt.

Sindsdien hing het schilderij in het stadhuis van Delft. Bij inspectie op locatie was gebleken dat de verflaag en de grondering op een aantal plaatsen los hadden gelaten van de drager, het doek. Er waren bovendien 'verfschollen' open gaan staan als gevolg van te grote wisselingen in de temperatuur en het gebrek aan aandacht voor de juiste relatieve luchtvochtigheid. Een restauratie kon niet langer worden uitgesteld.¹ (afb.1)

Restauratie

Tijdens het vooronderzoek is het doek onderzocht op techniek en de staat van de verf. De drager is gemaakt van vlas (linnen). Aan het begin van de zeventiende eeuw raakt de textiele drager ingeburgerd. De voorkeur voor doek in plaats van paneel komt voort uit praktische en artistiek esthetische overwegingen: de gemakkelijke verplaatsbaarheid van grote doekformaten en een levendige oppervlaktestructuur. Het betreft bij dit schilderij nog het oorspronkelijke doek met de originele breedte. Het doek bestaat uit twee delen linnen van gelijke strekking. De breedte van het doek is afhankelijk van de grootte van het weefgetouw waarop het wordt vervaardigd. Bij grote formaten is de drager uit meer stukken samengesteld, zoals ook bij dit doek. De naad is zonder technische hulpmiddelen waarneembaar. Het is van belang een onderscheid te maken tussen oorspronkelijk aangezette stukken en toevoegingen van later tijd, omdat niet alleen de kunstenaar en zijn atelier stukken toevoegden, maar ook omdat schilderijen later vergroot of verkleind konden worden. De afgesneden randen zijn met garen omgenaaid om losscheuren van de spandraden te voorkomen. Het doek is opgespannen op een spanraam voor het gegrond kan worden.

Alle organische materialen verouderen. Dit geldt ook voor textiele dragers, waarvan de vlas- of hennepvezels voornamelijk uit cellulose bestaan. Cel-

1. Atelier van Peter Paul Rubens, Het Oordeel van Salomo, olieverf op doek, collectie Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft, inv.nr. PDS 88, foto Tom Haartsen Ouderkerk a/d Amstel

lulose bezit een aantal nadelige eigenschappen: het 'verbrandt' door zuurstof uit de lucht, wordt aangetast door zuren afkomstig van luchtverontreiniging, kan een voedingsbodem zijn voor bacteriën en schimmels en heeft de eigenschap vocht uit de lucht op te nemen en weer af te geven. De gevolgen van de opname of afgifte van vocht vallen het meest op. Als een vezel vocht uit de lucht opneemt, zet hij uit en wordt korter – het weefsel krimpt. Als hij vocht afgeeft, zet het weefsel uit – het schilderij gaat slap hangen. Verse elastische schildergronden en verflagen zijn tegen de klimaatwisselingen bestand maar als na decennia of zelfs eeuwen het oxidatieproces van het bindmiddel (lijnolie) verder gevorderd is, worden beide lagen bros en onelastisch. Doordat de drager bovendien in beweging is, niet alleen vanwege de wisselende vochtigheidsgraad maar ook door mechanische bewegingen (schokken, trillingen), ontstaat het zogenaamde ouderdomsraquelé. De verf- en grondlaag breken in meer of minder grote 'verfchollen' die de bewegingen van de drager wel kunnen volgen. Uit het vooronderzoek blijkt dat de verfchollen in de negentiende eeuw al een keer zijn vastgezet met was en hars.

Op het doek is een schildergrond aangebracht, die verschillende functies heeft: oneffenheden van de drager egaliseren, bevorderen van de hechting

tussen drager en verflaag en beïnvloeden van de oppervlaktestructuur van het schilderij. Een schildergrond bestaat in de regel uit verschillende lagen. De eerste laag is de lijmlaag, die een 'verbindende' en isolerende functie heeft. Dan volgt een laag bestaande uit vulmateriaal vermengd met bindmiddel. Tot slot wordt de imprimatuur aangebracht, een bindmiddel waaraan een pigment toegevoegd is. Deze laag bepaalt het absorptievermogen, de zuigkracht van de schildergrond. De kunstenaar wil daarmee een neutrale basis krijgen voor de modellering van de onderschildering. Op de imprimatuur brengt hij met krijt de ondertekening, een eerste schets, aan. De schilder- of verflaag bestaat uit twee componenten: pigmenten die de kleur bepalen en stoffen die de kleurendeeltjes met elkaar en met de ondergrond verbinden, de bindmiddelen. Toen er nog geen kneed- en walsmachines bestonden, was het de taak van de leerlingen of gezellen om de verf te mengen. Eerst wreven zij het pigment fijn in een vijzel en daarna wreven zij het pigmentpoeder met de olie over een stenen plaat met een hardstenen looper. Het schilderij is uit verschillende verflagen opgebouwd, omdat de kleurwerking ontstaat door de optische menging van de dun opgebrachte verf- en glacislagen. Optische menging geeft meer diepte en intensiteit aan een kleur dan vermenging op het palet van verschillende pigmenten.

De meeste veranderingen en beschadigingen in de verflagen zijn door de drager en de schildergrond en de vernislaag erboven veroorzaakt.

In het verleden is het vernis met loog, een veel te grof middel, schoongemaakt met als gevolg dat de verflaag beschadigd is. Vooral het glacis, dat een grote hoeveelheid olie bevat waar nauwelijks pigment aan is toegevoegd, heeft erg te lijden gehad. De gevolgen van deze ruwe behandeling waren aan het blote oog onttrokken door de beschadigingen fors te retoucheren, wat neer komt op overschilderen.

Tijdens de recente restauratie is de vernislaag afgenomen met oplosmiddelen, die geen schade aanbrengen aan de onderliggende glacislagen. Met het oplossende vermogen, de vluchtigheid en de mogelijkheid door te dringen tot in de aangetaste deeltjes kon op veel plaatsen de kleurintensiteit hersteld worden doordat de loogkristallen verdwenen. De verf- en de grondlaag zijn op een aantal plaatsen opnieuw gehecht en de opstaande verfschollen zijn zoveel als mogelijk gesloten. Oude, veelal storende overschilderingen zijn verwijderd en lacunes in de verflaag zijn opgevuld. Het schilderij is geretoucherd, nadat eerst een nieuw vernis is aangebracht. Uiteindelijk is onder een opeenhoping van overschilderingen en vergeelde vervuilde vernislagen een origineel van hoge kwaliteit te voorschijn gekomen. Op grond van het materiaalonderzoek mag de conclusie worden getrokken dat het hier een werk betreft, dat vervaardigd moet zijn tussen 1615 en 1620.²

Beschrijving

Het schilderij verbeeldt het gruwelijke, oudtestamentische tafereel van twee vrouwen, die beweren de moeder te zijn van een jongetje. Een vrouw, van

Oude Testament, 1 Koningen 3: 16-28

Salomons wijsheid als rechter.

Eens kwamen er twee lichte vrouwen bij den koning, om voor hem te verschijnen. De ene vrouw zei: 'Met uw verlof, mijn heer! Ik en deze vrouw wonen in één huis. Nu kreeg ik bij haar in huis een kind, en drie dagen na mij kreeg ook deze vrouw een kind. We waren samen in huis, en er was niemand bij ons; alleen wij tweeën waren in huis. Nu stierf 's nachts de zoon van deze vrouw; want zij was op hem gaan liggen. Maar midden in de nacht stond zij op, en terwijl uw dienstmaagd sliep, nam zij mijn zoon bij mij weg en legde hem in haar arm, doch haar dode zoon legde zij mij in de arm. Toen ik nu 's morgens opstond, om mijn zoon te voeden, vond ik hem dood; maar toen ik hem bij het licht goed bekeek, zag ik, dat het mijn zoon niet was, dien ik ter wereld had gebracht.' Maar de andere vrouw verzekerde: 'Niet waar; de levende is mijn zoon en de dode is van u.' De eerste echter hield vol: 'Nee, de dode is van u en de levende is mijn zoon.' En zo bleven ze voor den koning maar kijken.

Toen sprak de koning: 'De een zegt: Deze die leeft, is mijn zoon, en de dode is van u; en de andere zegt: Nee, de dode is uw zoon, en de levende is van mij.' En de koning ging voort: 'Haal me een zwaard.' En men bracht den koning een zwaard. Nu sprak hij: 'Hakt het levende kind in tweeën, en geeft ieder de helft.' Maar de vrouw, van wie het levende kind was, en wier hart ineenkromp om haar zoon, riep tot den koning: 'Ach mijn heer; geef haar het levende kind dan maar en dood het niet.' Maar de andere sprak: 'Noch ik noch zij moet het dan maar hebben; hakt het maar door!' Toen zei de koning: 'Geef haar het levende kind, en doodt het niet; zij is de moeder.' Heel Israël hoorde het vonnis, dat de koning geveld had, en had ontzag voor den koning; want men begreep, dat hij goddelijke wijsheid bezat, om recht te spreken.

wie de pas geboren zoon gestorven is, neemt de baby van een andere vrouw en legt haar dode kind voor hem in de plaats. De moeder ontdekt de verwisseling en wil haar zoon terug. Uiteindelijk wenden de vrouwen zich tot koning Salomo voor een uitspraak wie er recht heeft op het kind. De koning geeft opdracht dat het levende kind in tweeën gehouwen dient te worden met een zwaard en dat de moeders ieder een helft krijgen. Een van de vrouwen stemt met deze uitspraak in maar de andere, gedreven door moederlijk instinct, smeekt dat het kindje gespaard blijft zelfs als dat betekent dat het bij haar weggenomen zal worden. Zo herkent Salomo de ware moeder en hij besluit haar het jongetje terug te geven.³

Koning Salomo, gezeten op een troon op een verhoging en een scepter vasthoudend met zijn rechterhand, geeft opdracht aan de beul om zijn hand stil te houden. Links op de voorgrond sluipt een jachthond naderbij.

Rechts van de troon staan twee hovelingen en twee soldaten in wapenrusting. Een van de twee moeders knielt voor de koning en wijst met dwingende gebaren naar het jongetje dat op het punt staat doorkliefd te worden. Alleen de echte moeder zal, om te verhinderen dat haar zoontje gedood wordt, de andere vrouw aanwijzen als moeder. De andere moeder, vergezeld van een oude vrouw, ziet het tafereel met verbazing aan. Tussen de twee moeders in staat de beul: met een hand houdt hij het kind vast aan een beentje en met de andere hand heft hij het zwaard om toe te slaan. Het dode jongetje ligt op de grond midden voor de troon. Het incident vindt plaats in het koninklijke paleis en niet in de tempel zoals verondersteld kan worden door de Salomo's zuilen.

Wie is de schilder?

'Navolger van Peter Paul Rubens' stond decennia op de inventariskaart opgetekend onder het kopje 'naam vervaardiger', omdat een signatuur van de kunstenaar en een datering ontbreken. Voor de restauratie gaf de slechte, zwaar vergeelde en vervuilde conditie waarin het doek verkeerde geen aanleiding deze toeschrijving te herzien. Eens te meer omdat op de lijst het jaartal 1703 als jaar van schenking genoemd werd. Nu het onderzoek en de restauratie afgerond zijn met als resultaat een origineel van hoge kwaliteit, dient deze toeschrijving bijgesteld te worden.

De compositie van het Delftse schilderij gaat terug op een *Het oordeel van Salomo*, vervaardigd door Peter Paul Rubens, voor het stadhuis in Brussel. Helaas is dit schilderij verloren gegaan in de brand van 1695, maar een prent naar dit schilderij van de hand van Boëtius Adamsz. Bolswert is wel bewaard gebleven. (afb. 2)

Peter Paul Rubens werd vermoedelijk op 28 juni 1577 geboren te Siegen in Westfalen. Hij was de tweede zoon van Jan Rubens, juridisch raadgever van Anna van Saksen de echtgenote van Willem van Oranje, en Maria Pypelinckx. Na de dood van haar echtgenoot in 1587 vestigde Maria zich met haar kinderen in Antwerpen.

De getalenteerde Rubens was een leerling van de schilders Tobias Verhaecht, Adam van Noort en Otto van Veen in Antwerpen. In 1598 werd hij als meester in het Sint Lucasgilde te Antwerpen opgenomen. Van 1600 tot 1608 verbleef hij in Italië, waar hij in dienst was van Vincenzo Gonzaga, de hertog van Mantua. Toen Rubens in de herfst van 1608 bericht ontving dat zijn moeder erg ziek was, vertrok hij onmiddellijk uit Italië om bij aankomst in Antwerpen te vernemen dat zij al overleden was. Allerlei omstandigheden zorgden ervoor dat Rubens in de Nederlanden bleef. Voor het eerst sinds meer dan veertig jaar was er, door het Twaalfjarig Bestand, in Antwerpen gesloten, de vrede teruggekeerd. Na zoveel oorlogsgeweld lag er voor de kunstenaars een onafzienbaar terrein open, omdat zowel kerkelijke als burgerlijke gebouwen dienden te worden hersteld en van nieuwe versieringen voorzien. De aartshertog Albert en de infante Isabella drongen erop aan dat

2. Boëtius Adamsz. Bolswert, *Het Oordeel van Salomo* naar P.P. Rubens, kopergravure, collectie Albertina, Wenen

hij in dienst zou treden, maar hij hoefde zich niet aan het hof in Brussel te vestigen. In 1609, enkele weken na zijn aanstelling als hofschilder, trad Rubens in het huwelijk met Isabella Brant, dochter van de stadsgriffier Jan Brant. In 1610 kocht hij een vroeg-zestiende eeuws huis dat hij uitbreidde met een atelier in Genuese stijl, versierd met klassieke sculpturen en opschriften ontleend aan de klassieke oudheid.

De elkaar in snel tempo opvolgende bestellingen dwongen Rubens tot een rationele organisatie van zijn werktijd. In de Antwerpse periode van 1608 tot 1618 richtte hij zijn vermaarde atelier op, waar zijn werken zorgvuldig werden voorbereid: na een eerste, vage schets werd de voorstelling nagevoeg vastgelegd in een vrij verzorgde olieverfschets, die aan de besteller ter goedkeuring werd voorgelegd. Intussen werden afzonderlijke figuren en motieven vaak 'ad vivum' (naar het leven) met grote precisie getekend met behulp van krijt en witte dekverf. Ook bij de definitieve uitvoering van het merendeel van zijn schilderijen werd Rubens bijgestaan door een wis-

selende groep van schilders (onder wie Anthony van Dyck en Frans Snyders). Monumentaal geconcepioneerde composities kwamen tot stand die, ondanks dramatische bewogenheid, door evenwichtige schikking van de op sterk plastische werking afgestemde personages, evenals door het contrastrijke spel van de pasteus dekkende koele, lokale kleuren, een opmerkelijke harmonie vertonen. Behalve religieuze onderwerpen schilderde de kunstenaar in zijn Antwerpse periode van 1608 tot 1619 ook talrijke mythologische taferelen.

Het is bekend dat in het atelier schilderijen naar ontwerp van de meester werden uitgevoerd. De beste medewerkers werkten aan de opzet van de hand van Rubens zelf. Met hoogsels en retouches zette hij het eindresultaat dan naar zijn hand. De Deense geneesheer Otto Sjerling bracht in 1621 een bezoek aan het atelier en merkte op ook een flink aantal jonge schilders gezien te hebben. Zij waren ieder bezig aan een schilderij waarvoor Rubens zelf de krijttekening zou hebben gemaakt en hier en daar een toets verf had aangebracht. De jonge mannen moesten dan de schets daarna volledig in verf uitwerken, waarna Rubens tot slot de laatste penseelstreek aanbracht. Deze atelierpraktijk werd allemaal als Rubens' eigen werk beschouwd. Dit maakt het zo moeilijk een inzicht te krijgen wat Rubens zelf maakte en wat uit het atelier kwam en grotendeels door zijn medewerkers gemaakt is.

Het *Oordeel van Salomo* in Delft is een inventie van Rubens geïnspireerd op het schilderij met dezelfde voorstelling dat zich nu in het Statens Museum for Kunst in Kopenhagen bevindt. (afb. 3) Dit werk is vermoedelijk een nauwgezette kopie van het *Salomo's oordeel*, dat zich in het stadhuis te Brussel bevond, en wordt 1616 gedateerd. Het schilderij in Kopenhagen is beduidend groter dan de Delftse variant en meet een hoogte van 233 bij een breedte van 302 centimeter. De maten van het Delftse doek bedragen 162 bij 225 centimeter. Het toont koning Salomo gezeten op een troon met baldakijn, op een podium dat vier treden telt. De koning zit hoog verheven boven de scène die zich aan zijn voeten afspeelt. De compositie lijkt op het eerste gezicht identiek aan die van Delft maar wijkt bij zorgvuldige bestudering op een groot aantal punten af. Zo staan er links naast de troon twee mannen, die met belangstelling het gebeuren gade slaan. Links van de koning staan een man met een tulband als hoofddekseel en twee soldaten. Een hond snuffelt tussen de benen van de beul door aan het dode kind. De positie van de geknielde vrouw ten opzichte van de koning en van de beul is lager dan in de Delftse inventie. Het gelaat van de staande vrouw is driekwart zichtbaar waardoor haar kijkrichting verandert. In de achtergrond begrenst een groot aantal kolommen de ruimte en ontbreekt het doorkijkje rechts in de achtergrond. Het meest opvallende verschil is echter de positionering van koning Salomo, de beul en de twee vrouwen. Hun houdingen zijn in beide schilderijen vrijwel identiek maar hoog gezeten op zijn troon aanschouwt Salomo met veel meer distantie het tafereel

3. *Atelier van Peter Paul Rubens, Het Oordeel van Salomo, olieverf op doek, collectie Statens Museum for Kunst, Kopenhagen, inv.nr. SP 185, foto DOWIC Fotografi*

dat zich voor zijn ogen voltrekt. In het Delftse oordeel lijkt zijn linkerhand het hoofd van de geknielde vrouw bijna te raken. De armen van deze vrouw gebaren niet naar het jongetje maar wijzen naar het middel van de beul. De compositie is als het ware in elkaar geschoven, meer gedrongen, met als gevolg dat de diagonale werking wordt versterkt.

Niet alleen op basis van het materiaalonderzoek of door stijlvergelijking met het schilderij in Kopenhagen kan het Delftse *Oordeel* rond 1616 worden gedateerd. Omstreeks dat jaar vervaardigde Rubens met zijn atelier het schilderij *Diana en haar nimfen door saters achternagezet*.⁴ (afb. 4) Diana, gehuld in een tijgervel, aait met haar rechterhand een grote jachthond, die tegen haar opspringt en zich met zijn kop tegen haar aanvljkt. Rond 1615 wordt ook het schilderij *Diana's terugkeer van de jacht*, dat zich in Dresden in de Staatliche Kunstsammlungen Gemäldegalerie bevindt, gedateerd. (afb. 5) Het wild, de vruchten en de honden in deze schilderijen zijn van de hand van Frans Snyders, een vriend van Peter Paul Rubens. Net als Rubens kwam Snyders in 1609 uit Italië terug naar Antwerpen en bouwde hij onder gunstige economische omstandigheden, als gevolg van het vredesverdrag tussen Spanje en de Noordelijke Nederlanden, zijn atelier uit. Hij

4. Peter Paul Rubens en atelier, Diana en haar nimfen door saters achternagezeten, olieverf op doek, collectie The Cleveland Museum of Art, Cleveland Ohio, inv.nr. Leonard C. Hanna Jr., 1959.190

5. Peter Paul Rubens en atelier, Diana's terugkeer van de jacht, olieverf op doek, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, inv.nr. 962A

6. Detailopname van *Het Oordeel van Salomo*, collectie Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft, inv.nr. PDS 88, foto Tom Haartsen Ouderkerk a/d Amstel

specialiseerde zich in jachtaferelen en stillelevens, maar was ook een meester in het voorstellen van levende dieren. Al voor 1612 schilderde hij, op Rubens' verzoek, de arend in diens *Prometheus geboeid*.

De overeenkomsten in de koppen van de hazewind in *Diana en haar nimfen door saters achternagezeten* en de hond in het Delftse *Oordeel van Salomo* zijn opvallend. (afb. 6) Zij hebben beide die karakteristieke witte bles en witte snuit. De zwarte stippen boven op de neus, de positie van de oren en de uitwerking van het oog met het oogwit en het 'lichtje' in de pupil zijn identiek. Ook de versiering met halve maantjes en sterren op de halsbanden komt nagenoeg overeen. Bij beide is dezelfde sluiting waarneembaar met gesp met ring om een riem aan te bevestigen. De opvallende gelijkennis doet vermoeden dat de honden in beide schilderijen door dezelfde kunstenaar, Frans Snyders, geschilderd zijn, maar bronnen in de vorm van opdrachten of brieven ontbreken. Het kan ook dat elementen uit het schilderij *Diana en haar nimfen door saters achternagezeten*, dat gelijktijdig in het atelier van Rubens stond, door medewerkers van Rubens gekopieerd zijn voor het Delftse *Oordeel van Salomo*.

Conclusie

Met de schenking van dit imposante Salomo's oordeel door Ewout van Bleijswijk in 1703 heeft de stad een schilderij gekregen, dat vervaardigd is in het atelier van Peter Paul Rubens. Het is een inventie van Rubens op basis van een schilderij dat zich in het stadhuis van Brussel bevond, maar door een brand in 1695 verloren is gegaan. De verbeelding van de rechtvaardige, onafhankelijke en wijze rechtspraak van Salomo staat voor de wijze waarop door de stad (los van adel en kerk) recht dient te worden gesproken en past bij de opkomst van de burgerij. In deze traditie heeft Delft al eerder, in 1622, een opdracht gegeven aan Pieter van Bronckhorst voor het vervaardigen van een Salomo's oordeel om de plaats van de vierschaar te markeren; daar waar in het stadhuis recht gesproken werd door schout en schepenen.

Noten:

1. Gerestaureerd in de periode 15 april 1999 tot maart 2002, totaal aantal uren 1300, door M.H.J. de Man, restaurateur en mevrouw G. Flik, assistent. Zij hebben bij het onderzoek gebruik gemaakt van infraroodreflectografie, uitgevoerd door de heer H. Alberse, Artspect studio te Delft.
2. Voor dit restauratieverslag heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de aantekeningen van Marcel de Man en de publicaties van Knut Nicolaus, van 1965 tot 1986 hoofd van de restauratieafdeling van het Herzog Anton Ulrich-museum in Braunschweig en sindsdien professor restauratietechnieken aan de hbo-opleiding in Keulen.
3. Oude Testament, 1 Koningen 3: 16-28.
4. Dit schilderij bevindt zich in The Cleveland Museum of Art in Cleveland, Ohio, techniek: olieverf op doek, afmetingen: 216 x 178.7 cm, inv.nr. Leonard C. Hanna Jr. 1959.190.

Literatuur:

- D'Hulst, R.-A., and M. Vandenven. *Rubens: The Old Testament, Corpus Rubenianum Ludwig Burchard*. London & New York: Harvey Miller Publishers, [1989]. cCat.no 46, The Judgement of Solomon, pp. 146-150.
- Koslow, Susan. *Frans Snyders Stilleven- en dierenschilder 1579-1657*. Antwerpen: Mercatorfonds, 1995.
- Simson, Otto von. *Peter Paul Rubens (1577-1640): Humanist, Maler und Diplomat*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 1996.
- Tentoonstellingscatalogus, *Jan Boeckhorst 1604 -1668 Maler der Rubenszeit*. Freren: Luca Verlag, 1990 (Rubenshuis te Antwerpen en het Westfälisches Landesmuseum in Münster).
- Tentoonstellingscatalogus, *Theodoor van Thulden Een Zuidnederlandse barokschilder*. Zwolle: Waanders, 1992 (Noordbrabantmuseum te 's-Hertogenbosch en de Stedelijke musea te Straatsburg).
- Tentoonstellingscatalogus, *Anthony van Dyck 1599-1641*. New York: Rizzoli, 1999 (Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen en Royal Academy of Arts in Londen).

Pieter de Ruyter

*Gerestaureerd schild van
het Delftsch Studenten Corps*

Pieter de Ruyter

**restauratie van
schilderijen**

**en specialistisch
schilderwerk**

donkerstraat 3, 2611 TE Delft

tel. 015-2122017

06-51342776

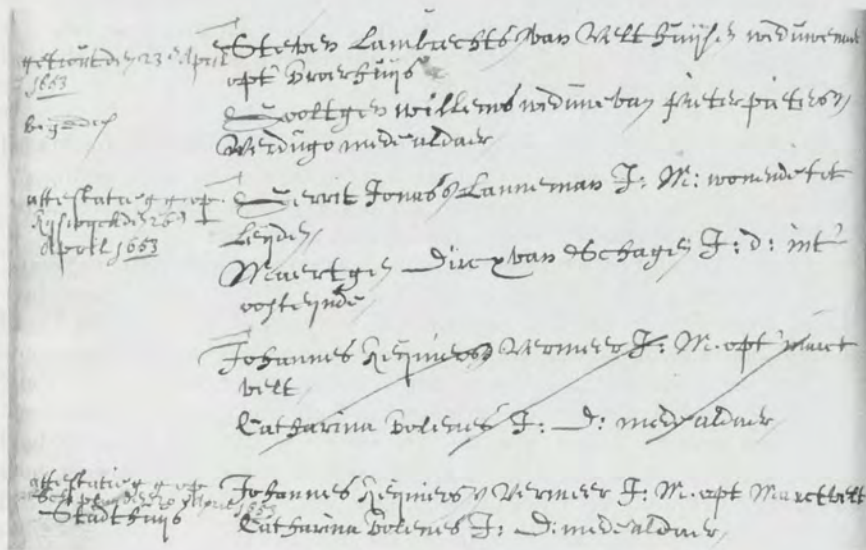
Het huwelijk van Jan Vermeer

Drs. M.A. Lindenburg

De laatste jaren verschijnen er veel publicaties over het leven van de Delftse schilder Jan Vermeer (1632-1675). Veel van de inhoud daarvan berust op onhistorische hypothese, want er zijn weinig documenten bewaard gebleven.

Het meest uitgebreide archiefonderzoek is gedaan door de vermaarde Amerikaanse sociaal-econoom John Michael Montias in zijn boek *Vermeer en zijn milieu* waarop in dit artikel wordt ingegaan. Montias heeft samen-gewerkt met de Nederlandse kunsthistoricus Albert Blankert, specialist op het gebied van Vermeer.

Montias' interpretatie van de gebeurtenissen rond het huwelijk van Vermeer kunnen worden aangevuld met gegevens uit het oud-vaderlands recht in Holland, waaronder ook het huwelijksrecht valt. Nadere bestude-ring daarvan heeft gevolgen voor de reconstructie van het leven van Vermeer.

De huwelijksakte van Johannes Vermeer, 20 april 1653. (Gemeentearchief Delft, DTB 127).

Montias vermeldt dat het huwelijk van Jan (Johan, Johannes) Vermeer en Catharina (Trijntje) Bolnes met de nodige moeilijkheden gepaard ging en via notariële akten probeert hij te achterhalen wat de redenen zijn geweest van de weigering van de moeder van Catharina, Maria Thins, om toestemming te geven voor dit huwelijk.

Hij baseert zich daarbij op de volgende akte:

'5 april 1653. Op huiden de 5den april 1653 compareerde voor mij Johannes Ranck openbaer notaris...binnen der stad Delft residende in presentie van de ondergeschreven getuijgen, Capiteyn Melting out ontrent LIX jaeren ende Leonart Bramer schilder out ontrent LVIII beyde burgers alhier, die verclaerden ende ateesterden ten versoucke van Jan Reijniersz. ende Trijntgen Reijniers waerachtig te weesen dat sij getuijgen neffens mijn notaris gisteren avont sijnde den IIII deser sijn geweest ten huijse aan ende bij de persoon van Joffrouwe Maria Tints woonende alhier als wanneer bij den voornoemden notaris Ranck in onser presentie is versocht off de voors. Joffrouwe Tints (geadsisteert met Cornelia Tints, haer suster) geliefde te teyckenen de acte van consent van het aanteyckenen van de Luywelycke geboden van haer Joffrouwe Maria Tints dochter genaemt Trijntgen Reijniers, met Jan Reijniersz. mede woonende alhier, beyden voornoemt, om deselve geboden te doen vercondigen naer gebruik deser stad, dat wij alsoeden tot antwoort hebben hooren geven, niet van meninge was te teijckenen ende haar hant bekent te maken, maer wel mochte lijden dat de geboode gingen ende hetzelfde soude aensien, ende tot verscheyde maelen seyde, dat sij die niet soude beletten off verhinderen'.

Zoals blijkt werd deze akte opgesteld tijdens een bijeenkomst bij Maria Thins thuis, in het bijzijn van de notaris, haar zuster, en twee getuigen, waaronder de toen gerenommeerde schilder Leonaert Bramer. Het aanstaande bruidspaar zelf was waarschijnlijk niet aanwezig.

Deze akte is bekend en wordt gebruikt in de literatuur over Vermeer waarbij hij verkeerd wordt geïnterpreteerd. De redenen van Maria Thins' bezwaren worden nergens in de archiefstukken vermeld. Montias vermoedt dat de rooms-katholieke Catharina de erfrechten van haar moeder, tante en oom zou verspelen als zij met een niet-katholieke zou trouwen. Ook zouden standsverschillen tussen de vermogende Catharina en Jan Vermeer een rol hebben kunnen spelen. Zou de akte van 1653 dan een huwelijksbemiddeling kunnen zijn met name door Bramer om Maria Thins over te halen toch toestemming voor het huwelijk te geven?

Wat tegen deze interpretatie pleit, is dat hier te lande huwelijksbemiddeling niet de gewoonte was. In tegenstelling tot wat bijvoorbeeld Montias schrijft, was koppeling niet noodzakelijk in deze streken. Een jongen kon

een meisje op straat aanspreken, er was betrekkelijke vrijheid voor de seksen om elkaar te ontmoeten. Meisjes hadden wel meer restricties dan jongens; zij moesten op een bepaalde tijd thuis komen en mochten niet met de jongen mee naar huis gaan. Verschillende zeventiende-eeuwse dichters prijzen 'de straat' aan om een partner te vinden.

Jan en Catharina woonden niet ver uit elkaar ter weerszijden van de Markt en konden elkaar dus gemakkelijk op straat ontmoet hebben. Pantoffelparades waren nog tot in de twintigste eeuw in zwang in bepaalde plaatsen in Nederland. In Delft heette het paradelopen 'op de klis lopen'. Omdat Delft een kleine gemeenschap was, wisten jongens en meisjes zelf wel wie er wel dan niet in aanmerking kon komen als mogelijke huwelijkspartner. De vrijage tussen Jan en Catharina was waarschijnlijk nogal spraakmakend in het kleine Delft, maar gezien de gewoonte van het eigen initiatief van jongelui zal hun ontmoeting gerespecteerd zijn geweest.

Het verschil in geloof kan evenmin tot grote controverse geleid hebben. Hoewel Jan protestant was en Catharina rooms-katholiek, waren gemengde huwelijken onder bepaalde voorwaarde toegestaan. De aanstaande partner moest gedoopt zijn en het paar moest beloven dat eventuele kinderen rooms-katholiek gedoopt en opgevoed zouden worden. Dat Jan aan deze eis tegemoetgekomen is, blijkt uit het aanhangsel van 20 april bij de akte van 5 april 1653 waarbij sprake is van een 'heilige echt', een rooms-katholiek huwelijk dat in Schipluiden voltrokken is. Dit lijkt een bewuste keuze van het echtpaar voor een bepaalde parochie. Het had immers ook in Delft rooms-katholiek kunnen trouwen. Uit latere doopregisters blijkt dat de kinderen van Jan en Catharina rooms-katholiek gedoopt zijn. Het ligt voor de hand dat de kinderen ook volgens de rooms-katholieke leer zijn opgevoed, zeker gezien het feit dat het echtpaar introk bij Jans schoonmoeder Maria Thins.

De uitbreiding van de akte op 20 april werpt een ander licht op de zaak

'5 en 20 april 1653. Den 5den Apprill 1653: Johannes Reyniersz. Vermeer J[ong] M[an] opt Marcktveldt, Catharina Bolenes J[ong] D[ochter] mede aldaar'.

In de marge staat de bevestiging van het huwelijk:

'Attestatie gegeven in Schipluiden 20 april 1653'.

Hoewel Maria Thins dus haar handtekening niet zet, blijkt door de echtvereniging dat zij haar tegenstand heeft opgegeven. Wat kan deze doorbraak hebben veroorzaakt? Zou Jan Vermeer tot het uiterste zijn gegaan om dit huwelijk af te dwingen? Zo'n dramatische interventie kwam wel meer voor onder deze omstandigheden en werd 'coup de theatre' genoemd: het schaken van het meisje met haar instemming. Nog steeds gebeurt dit in bepaalde culturen. Een aanwijzing voor deze veronderstelling vinden we in

de tekst van bovenstaande akte: Catharina Bolnes 'mede aldaar': Jan Vermeer en Catharina woonden beiden op hetzelfde adres. Met andere woorden: Catharina was van huis weggelopen en was ingetrokken bij Jan in het huis Mechelen aan de Markt, de herberg die door zijn moeder gedreven werd na de dood van zijn vader. Daaruit blijkt ook dat Jans moeder achter dit huwelijk stond.

Maria Thins kon niets uitrusten in deze situatie, want Catharina was volgens het oud-vaderlands recht al meerderjarig, zij kon haar eigen domicilie kiezen. Voor vrouwen lag deze grens bij twintig jaar. Toestemming van ouders of voogden voor een huwelijk bleef echter wel nodig. De methode van schaking was -zeker in dit geval- effectief. Immers, wanneer een ongetrouwde vrouw een nacht in het gezelschap van haar minnaar onder een dak verkeert, onteert deze gebeurtenis de hele familie. Alleen een huwelijk kan de eer nog redden en dat was in dit geval precies de bedoeling. Maria Thins werd door de schaking voor het blok gezet en moest nu wel met een huwelijk instemmen, althans het gedogen.

Deze geschiedenis heeft jaren later nog een staartje gehad waaruit de onregelmatigheid van de burgerlijke huwelijksluiting blijkt.

In 1661 bezoekt Maria Thins haar zieke zuster Cornelia in Gouda, waar ze zelf ook vandaan kwam. Zij laten een notaris komen en volgens Montias verklaarden Maria en Cornelia alsnog dat zij het huwelijk van Catharina Bolnes en Jan Vermeer achteraf ratificeren en goedkeuren. De bekrachtiging door beide zusters was blijkbaar noodzakelijk om het testament van hun broer Jan Thins 'geheel van kracht te laten zijn' voor wat betreft zijn nicht Catharina Bolnes.

De Goudse notaris had in de kantlijn toegevoegd en vervolgens weer doorgestreept 'zoals zij dit huwelijk hadden bekrachtigd, goedgekeurd en geldig gemaakt voor het in Delft was voltrokken'.

Het huwelijk in Delft was blijkbaar niet bekrachtigd en goedgekeurd geweest. Bij de Goudse notaris in 1661 zette Maria wel haar handtekening, hetgeen ze in 1653 bij de huwelijksakte geweigerd had.

Terug naar het uitgangspunt: wat kan de belangrijkste reden zijn geweest voor Maria's aanvankelijke tegenstand? Als we het testament van haar broer Jan in aanmerking nemen, zal het argument van standverschil het meest voor de hand gelegen hebben. De Goudse familie van Maria Thins behoorde tot de grondbezittende bourgeoisie die zich hielden aan de regel 'grond moet grond trouwen' om het familiebezit bijeen te houden of te versterken. Maria Thins zal bang geweest zijn dat haar grondbezit versnipperd zou raken als Catharina niet met een andere grondbezitter zou trouwen. Misschien was er wel een meer gepaste huwelijkskandidaat dan Jan Vermeer? De versnippering van de nalatenschap van Maria Thins in erfenisjes aan de elf kinderen van Catharina en Jan, haar kleinkinderen, heeft inderdaad plaatsgevonden.

Dat de tegenstand niet werd veroorzaakt door een persoonlijke controversie tussen moeder en dochter moge blijken uit het feit dat haar dochter en schoonzoon kort na hun huwelijk introkken bij Maria. Zij heeft daarna haar kinderen en keinkinderen tot op hoge leeftijd loyaal gesteund. Dit was ook noodzakelijk nadat Jan Vermeer betrekkelijk jong op drieënveertigjarige leeftijd stierf.

Ervan uitgaande dat Jan en Catharina welbewust gestreefd hebben naar een huwelijk uit vrije wil, kan er ook een reden zijn geweest om niet te wachten op toestemming. Jan moest zelf de kost verdienen nadat zijn vader een jaar eerder was overleden. Zijn moeder erfde de herberg en werd volgens het oud-vaderlands recht als weduwe handelingsbekwaam. Maar Jan was nog geen vijftientig, de leeftijd van de meerderjarigheid van mannen en dus afhankelijk van zijn moeder. Hij kon nog geen zelfstandig economisch bestaan opbouwen. Hij erfde weliswaar de kunsthandel van zijn vader en hij dreef voor zijn moeder mede de herberg die zij had geërfd, maar hij was nog niet als meesterschilder opgenomen in het Sint Lucasgilde. Door het huwelijk met Catharina zou Jan Vermeer in een klap handelingsbekwaam worden, de kunsthandel op zich kunnen nemen en als kostwinner kunnen optreden voor zijn toekomstige gezin. Er stond dus veel op het spel: de kwestie van meerderjarigheid met als consequentie de handelingsbekwaamheid en het loskomen van de voogdij heeft waarschijnlijk een doorslaggevende rol gespeeld bij de bespoediging van het huwelijk, een argument dat tot nu toe over het hoofd is gezien.

Literatuur en bronnen

Apeldoorn, I.J. *Geschiedenis van het Nederlandsche huwelijksrecht voor de invoering van de Fransche wetgeving*. Amsterdam 1925.

Blankert, A., J.M. Montias en G. Aillaud. *Vermeer*. Amsterdam 1987.

Montias, J.M. *Vermeer en zijn milieu*. Baarn 1993.

GAD: Legger van de personen, die haer begaven in den H(eiligen) echten staat binnen de Stadt Delff, beginnen metten jare 1650 ende eyndigende den lesten December 1656.

Met dank voor de juridische adviezen van mevrouw drs. A.A Hamburger-Wolterbeek.

A.C.D.

Auto Centrum Delftstreken b.v.

Motorenweg 31
2623 CR Delft
T: 015 - 256 93 25
F: 015 - 256 06 02

Openingstijden Showroom:

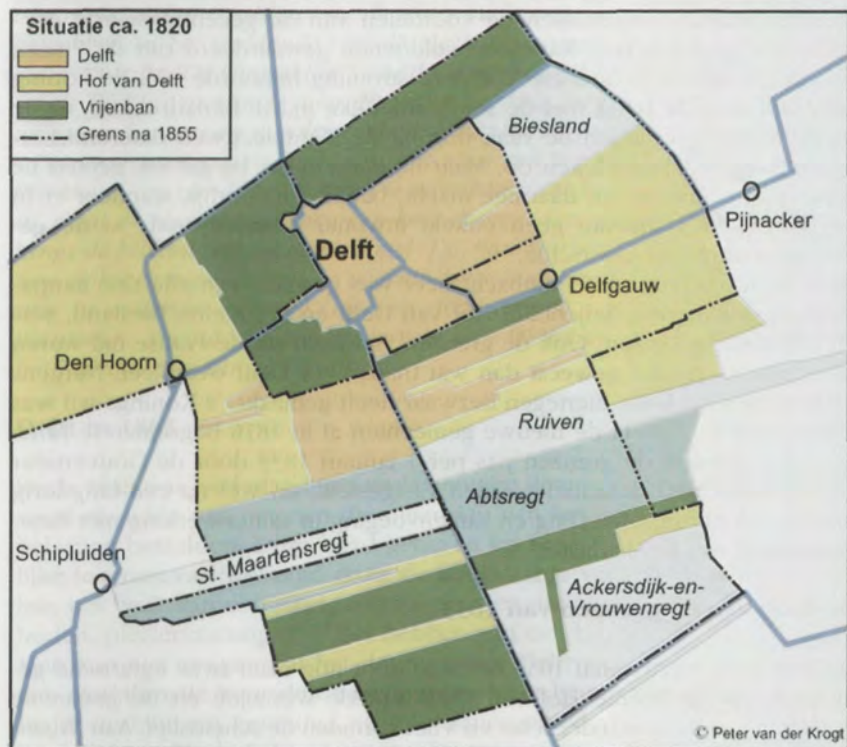
maandag t/m donderdag van 8.00 tot 18.00 uur
vrijdag van 9.00 tot 21.00 uur
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

www.acdhyundai.nl

De gemeentegrenzen van Delft

H.V. van Walsum

De grenswijziging van 1920 kent een voorgeschiedenis van 55 jaar en leidde uiteindelijk tot de opheffing van de gemeenten Hof van Delft en Vrijenban. Bij deze grenswijziging ging het verstedelijkte gebied naar Delft, de agrarische gedeelten naar de gemeenten Pijnacker en Schipluiden. De

Kaart van de gemeentes rondom Delft in het begin van de negentiende eeuw. Voor deze kaart is gebruik gemaakt van Toestand voor 1825, een onvoltooid manuscriptkaart in het Gemeentearchief Delft (Prenten D, kaarten 34), en de ingekleurde kaart van Delfland door Nicolaas Kruikius (archief van het Hoogbeemraadschap van Delfland, KVD 2001). De kleinere gemeentes zijn alle vóór of in 1855 opgeheven: Abtsregt (1855), Ackersdijk-en-Vrouwenregt (1855), Biesland (1832), Ruiven (1845), St. Maartensregt (1855). Kartografie: Peter van der Krogt.

huidige perikelen rond de uitbreiding van Den Haag liggen nog te vers in ieders geheugen om te beschrijven, maar het is de moeite waard de gang van zaken daarbij te vergelijken met wat zich tussen 1865 en 1920 rond Delft heeft afgespeeld.

De grenzen van Delft in 1833

Koning Willem I had er een potje van gemaakt. Bij Koninklijk Besluit van 1816 had hij de ambachten en heerlijkheden, waarin het platteland onder de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën was verdeeld, laten herleven. Hij moest wel: een niet onaanzienlijk deel van zijn onderdanen keek nog met heimwee terug naar de tijden van voor 1795. Maar zeker zoveel mensen hadden ondertussen de voordelen van de gecentraliseerde eenheidsstaat onder keizer Napoleon voldoende gewaardeerd om dit Franse systeem te willen behouden. Tot deze stroming behoorde ook de koning zelf. Om toch de band met de stadhouderlijke tijd te benadrukken, legde hij de lagere overheden de vaak nog uit de Middeleeuwen daterende organisatorische lappendeken op. Maar hij deed meer: hij gaf elk gebied de status van gemeente en daarmee macht; behalve natuurlijk wanneer er in de betrokken gemeente geen enkele inwoner woonde zoals in de gemeente Tempel bij Overschie.

Voor Delft, dat voor 1795 ambachtsheer was geweest van alle drie aanpalende heerlijkheden, Vrijenban, Hof van Delft en het kleine Biesland, was dit een nadelig besluit. Ook de grenzen van Delft uit de Franse tijd waren aanmerkelijk ruimer geweest dan wat thans voor Delft overbleef. Nergens blijkt echter dat Delft hiertegen bezwaar heeft gemaakt. 's Konings wil was kennelijk wet. Terwijl de nieuwe gemeenten al in 1816 begonnen te functioneren, konden de grenzen pas per 1 januari 1833 door de Gouverneur van Zuid-Holland definitief worden vastgesteld; en wel na een langdurig proces van uitruil, opheffing en samenvoeging in samenwerking met functionarissen van het kadaster.

De loop van de grenzen van 1833

De stad Delft werd vanaf 1833 omringd door nog maar twee agrarische gemeenten: de gemeente Hof van Delft aan de westzijde en de gemeente Vrijenban aan de oostzijde. Schie en Vliet vormden de scheidslijn. Aan Vrijenban was de in 1832 opgeheven gemeente Biesland toegevoegd. Delft telde op dat moment 15000 inwoners, Hof van Delft 2000 en Vrijenban nog geen 1000 inwoners.

De gemeente Delft bestond uit de omwalde stad plus delen van de Bieslandse polder ten oosten, de Wippolder ten zuiden en de Krakeelpolder ten westen van de stad. Het geheel had de vorm van de kop van een timmermanshamer waarvan het smalle deel iets te breed was uitgevallen. Afgezet op de hedendaagse stadsplattegrond liep de grens aldus:

De grens met de gemeente Vrijenban liep, te beginnen bij de Lepelbrug, langs de tuinbekken van de huizen van de Nieuwe Plantage- de Tweemolentjesvaart tot het laatste witte bruggetje- de Noordeindseweg tot het bruggetje in die weg, dat ligt tussen de huizen Noordeindseweg 46 aan de oostzijde en Noordeindseweg 49 aan de westzijde van de weg- van daar, haaks, in nagenoeg rechte lijn naar de Delfgauwseweg ter hoogte van de Van Oldenbarnevelstraat- van daar langs het water aan de oostkant van de Delfgauwseweg naar de Pauwmolen en dan west in rechte lijn naar de boek Prins Bernhardlaan/Rotterdamseweg- langs deze weg tot het oude wijkje Scheepmakerij en zuid van dat wijkje naar de Schie- door het midden van de Schie tot even voorbij de fietsbrug.

Op de westoever begon daar de grens met Hof van Delft. Deze grens liep van een punt, iets ten zuiden van de Abtswoudseweg, ongeveer langs een lijn, getrokken in het verlengde van de Mercuriusstraat tot in de tuin van het rouwcentrum 'De Laatste Eer' - vandaar noordwest langs de Westlandseweg tot de Buitenwatersloot- door dit water richting Delft- over de Provincialeweg noordwaarts en dan langs de lijn: Paulus Buysstraat - Pensionarispad - Patrimoniumstraat - Kwekerijstraat naar een punt ten oosten van de Havenstraat, om vandaar uit terug te zwenken naar het Bolwerk, op zo'n manier dat de Havenstraat nog een keer doorsneden werd - noordwaarts pal langs de huizen van de Spoorsingel- J.C. van Markenplein (om een verdwenen Bolwerk heen) en bij de voormalige school op de boek met de Zocherweg in oostelijke richting (via een doodlopende weg met enkele parkeerplaatsen) - rechtdoor over het terrein van DSM/Gist naar het water langs het Kalverbos- naar de Lepelbrug

Delft in 1865

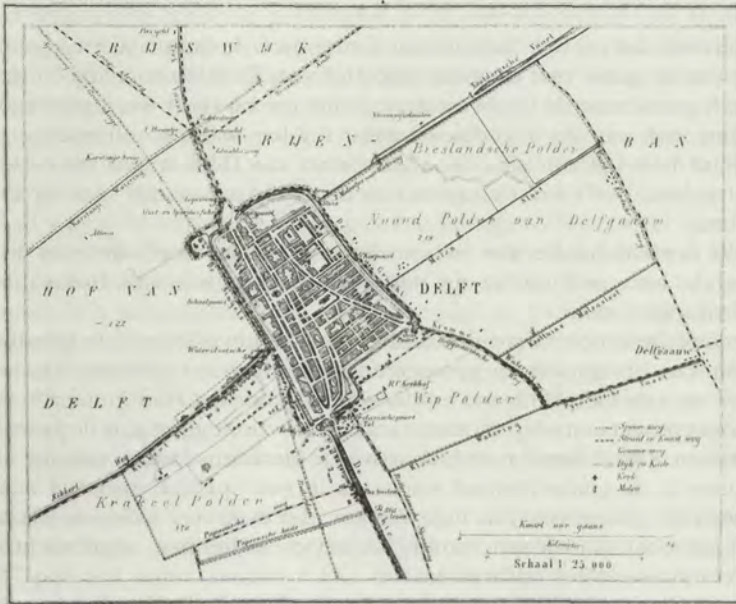
Sinds 1848 was Nederland een parlementaire democratie. Het kiesrecht was voorbehouden aan mannen die meer dan een bepaald bedrag aan directe belasting betaalden. Deze werd geheven op basis van eigendom en uiterlijke tekenen van welstand zoals de huurwaarde van het huis, het meubilair, het bezit van een rijtuig of van paarden, de aanwezigheid van dienstboden, pleziervaartuigen of het hebben van een biljart.

Men kan niet zeggen dat het de gemeente Delft slecht ging. De stad had een marktfunctie voor de omgeving, het leger had in Delft een aantal militaire instellingen gevestigd op intendancegebied, waarvan 's Lands constructiemagazijn de bekendste was. Dit was verreweg de grootste werkgever van Delft. Sinds 1842 had Delft de Koninklijke Akademie binnen de poorten, die in 1864 werd omgezet in de Polytechnische School. Ook van 1842 dateerde de komst van het gas. In 1847 was Delft aangesloten op de spoorlijn Den Haag-Rotterdam. Er was onlangs een gemeentelijke HBS gesticht naast het reeds bestaande gymnasium. De industrialisatie was nog niet echt op gang gekomen, maar het aantal inwoners was gegroeid tot inmiddels 22000 inwoners.

De grens van Delft in 1820 getekend op een moderne stadsplattegrond. Kartografie: Leo Boekestijn. Ondergrond Cito-plan van Delft, 11e druk, reproductie met toestemming van Cartografisch Instituut Cito-plan b.v., Den Haag.

Toch was burgemeester mr. J. van Kuijk niet tevreden. Delft was slechts geworden. Het was in die tijd geen gewoonte dat een gemeentebestuur zich zorgen maakte over de kwaliteit van de huizen in de stad. Dat was een privé aangelegenheid. Maar Delft had, net als andere oude Hollandse steden, een grote hoeveelheid burgers, die blij mochten zijn als zij een dak boven hun hoofd hadden. Delft was in snel tempo aan het verkrotten. De gemeente zelf zat ook krap bij kas. Het Rijk ging er van uit dat een gemeente zichzelf kon bedruipen, voor de helft via opcenten op de directe belastingen en voor de andere helft uit de inkomsten van de accijnzen. Dat was een gemeentelijke omzetbelasting, die geheven werd op het gebruik van eerste levensbehoeften als meel, vlees en kolen en genotmiddelen als gedistilleerd, likeuren en wijn. Delft verkreeg uit de accijnzen aanmerkelijk meer dan de helft van haar inkomsten, want daar betaalden de militairen en de studenten ook aan mee. En nu werd die mogelijkheid aan Delft ontnomen want de regering had een wet in voorbereiding om de plaatselijke

De kaart van de gemeente Delft in de Gemeente Atlas van Zuid-Holland van J. Kuyper, 1865/70.

accijnzen af te schaffen. Die belemmerden het vrije handelsverkeer, omdat ze reeds elders belaste producten opnieuw belastten en deze daardoor nodeloos duur maakten.

Delft moest het dus hebben van de kapitaalkrachtige burgers. En die verkozen het wonen aan de Sporsingel in Hof van Delft boven dat in het ouderwetse en verarmde Delft. Aan de Sporsingel waren prachtige kavels te koop tegen een relatief lage prijs. Het was er ook veel gezonder. Delft werd in die jaren met regelmaat door de cholera geteisterd. Of die ziekte nu door slechte lucht of door het water kwam, in Hof van Delft waren beiden zuiverder. Men betaalde daar bovendien veel minder belasting; allemaal voordelen die een weldenkend burger niet kon laten lopen.

Burgemeester Van Kuijk kon zich daar zo kwaad over maken. Die kavels waren zo goedkoop omdat ze lagen aan een Delftse weg. Aan beide kanten van de stadsgrachten liep namelijk een weg ten behoeve van het onderhoud van de gracht. Deze wegen waren in 1832 toegewezen aan Delft. En nu kon Hof van Delft daar voordelig bouwen en Delft moest de weg nog onderhouden ook. Dat was niet eerlijk! Hij besloot aan de gemeenteraad te vragen om een commissie te benoemen teneinde een verzoek tot grenswijziging op te stellen om aan dit onrecht een einde te maken.

De eerste ronde

Het verzoek dat bij het College van Gedeputeerde Staten werd ingediend, vroeg om de grens met de gemeente Hof van Delft zo te wijzigen dat het op Delft georiënteerde deel van deze gemeente bij Delft werd gevoegd met nog een stuk van de Voordijkshoornse Polder, waarop uitbreiding in de toekomst mogelijk zou zijn. De argumenten van Delft waren tweeerlei:

1. Het gebied heeft wel de lusten van de stad maar draagt niet bij aan de lasten;
2. Delft heeft behoefte aan bebouwbare grond en heeft die niet in voldoende mate zelf omdat de stad door de grenzen van Hof van Delft wordt ingesloten.

Er wachtte Delft een zware procedure. De Grondwet bepaalde in artikel 2: 'de wet kan provinciën en gemeenten vereenigen en splitsen'. De wet in kwestie was de Gemeentewet en die schreef voor dat Gedeputeerde Staten een concept wetsontwerp moesten maken en voorleggen aan de betrokken gemeenten. Deze dienden zich daarover te beraden. Dat moest niet alléén gebeuren in de gemeenteraad maar ook in een speciaal voor dit doel samengestelde commissie van ingezetenen, die evenveel leden moest tellen als er gemeenteraadsleden waren. Na advies te hebben uitgebracht werd deze commissie weer ontbonden.

In dit geval stuurde de Commissaris des Konings de Delftse brief naar Hof van Delft met het verzoek om commentaar. Dat commentaar kreeg Delft. In een brief van negentien kantjes aan Gedeputeerde Staten d.d. 26 januari 1866 lieten B & W geen spaan heel van het Delftse verzoek. Op elke slak werd zout gelegd. Als voorbeeld van kapitaalkrachtige burgers die zich aan de Spoorsingel zouden vestigen had Delft gesproken van bakkers, slagers en kroegbazen. Dat was een wat verrassende keuze. Er woonde helemaal geen bakker aan de Spoorsingel, stelde Hof van Delft triomfantelijk vast. En waarom had Delft een stuk van de Voordijkshoornse polder nodig? Dat was maar een kale vlakte; daar wilde toch geen kapitaalkrachtige burger wonen. Dit soort voor tweeerlei uitleg vatbare argumenten werd in de loop der jaren door beide partijen gebruikt. Hiermee werd immers impliciet toegegeven dat de ligging vlak bij de Delftse veste het wonen in Hof van Delft aantrekkelijk maakte.

Zelfs Van Bleyswijck met zijn *Beschrijvinge der Stadt Delft*(1667) werd er bij gehaald. Deze had het Delftse stadsbestuur reeds gelaakt omdat het na de stadsbrand van 1536 de stad niet had herbouwd in Delfshaven. Hierdoor lag Delft op een voor handel en nijverheid ongunstige plek en lag de komst van kapitaalkrachtige burgers niet voor de hand.

De brief had een venijnige toon:

'Welke nooddwang bestaat toch hier om Hof van Delft administratief te vermoorden? Wij vragen – en wij doen dat met bescheidenheid – waar is het bewijs, niet waar zijn de groote-woorden voor de bewering dat de vereeniging eene questie is van zelfbehoud?'

Het is een boeiende gedachte dat hier burgemeester C. Hoekwater aan het woord was. Deze man zat gelijktijdig in de gemeenteraad van Delft, die met de gewraakte grote woorden had ingestemd. De werkelijkheid bleek keuriger. Van tevoren hadden beide burgemeesters met elkaar afgesproken dat Hoekwater de vergadering zou verlaten zodra het punt van de grenswijziging aan de orde kwam. Toen Hoekwater dit in de raadsvergadering als punt van orde stelde, was de reactie van burgemeester Van Kuijk iets minder keurig. Hij verklaarde dat hem dat speet omdat hij graag de gronden had willen horen waarom het geachte lid tegen dit voorstel was. En al dacht b en w dat het voorstel zeer nuttig was 'wij zouden immers kunnen dwalen; en zo de argumenten die er tegen zijn geldend worden bevonden, zou niets ons aangenamer zijn dan overtuigd te worden', voegde hij er schijnheilig aan toe. Het raadslid G.H. Landmeter speelde het spelletje mee: de Gemeentewet verbood het geachte lid nergens om over de onderhavige kwestie in de Delftse Raad het woord te voeren. Hoekwater gaf echter geen krimp. De argumenten van Hof van Delft dienden van deze gemeente zelf te komen. Daarna onthulde hij wat hij vooraf met burgemeester Van Kuijk had afgesproken.

De laatste pagina's van de brief bevatten de voornaamste argumenten van Hof van Delft: de gemiddelde belastingdruk zou in 1866 in Delft bedragen f 14,87 per ziel tegen slechts f 7,52 in Hof van Delft. Tot slot kwam het zwaarste argument, ontleend aan minister van Binnenlandse Zaken De Kempnaer bij een grenswijzigingskwestie in 1854. Deze stelde dat gemeenten geen administratieve lichamen zijn, waarvan de grenzen naar believen gewijzigd konden worden, maar zelfstandige organen die bewust in 1814 door de wetgever in oude luister waren hersteld en wier eigen karakter slechts in het uiterste geval mocht worden aangetast. Grenswijziging was alleen mogelijk indien beide gemeenten het er over eens waren. Was dat niet het geval, dan moest de volstrekte noodzaak hiertoe zijn aangetoond.

Helaas voor Delft bleek dat de heersende leer. De jurisprudentie formuleerde dit later ook als een overwegend algemeen belang. Een zuiver gemeentelijk belang was dus geen argument. In 1870 liet de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken mr. C. Fock aan Gedeputeerde Staten weten dat hij huiverig was aan het Delftse plan gevolg te geven.

De uitputtingslag

Wat na 1870 volgde was een lijdensweg voor alle partijen. In 1878 richtte Delft een verzoek tot Gedeputeerde Staten tot een grenswijziging, dit keer ook ten koste van de gemeente Vrijenban. Dit leidde tot een ontwerp waarbij het verstedelijkte gebied van beide gemeenten naar Delft zou gaan, terwijl het landelijke gebied zou worden gevoegd bij de gemeenten Pijnacker en Schipluiden. Dit plan sneuvelde. Nu namen Gedeputeerde Staten zelf het voortouw. Een plan dat zij in 1886 lanceerden, leidde tot een afwijzing door alle drie betrokken gemeenten; het plan van 1895 bevestigde alleen

De grens tussen Delft en Hof van Delft kruiste tweemaal de Havenstraat, zoals op dit fragment van de un Plattegrond van Delft en omgeving van Van Someren uit 1898 te zien is (Coll. Peter van der Krogt).

Delft. De daarop volgende pogingen in 1900 en 1902 pasten in de lijn dat Gedeputeerde Staten zich consequent achter de plannen van Delft opstelden. Zij deden dit vanuit een eigen visie. Ook als er geen gedeputeerden van Delftse huize in dit college zaten, werd deze lijn gevolgd. Gedeputeerde Staten probeerden elke keer hun voorstellen aan te passen aan de gemaakte bezwaren, die weer door de dan zittende minister werden afgewezen. Duurde de stilte te lang, dan kwam er wel weer een brief van Delft om de steeds toenemende urgentie van de grenswijziging te onderstrepen. Voor alle gemeenten moet dit traject een irritante last zijn geweest. Elke keer moesten zij weer reageren. Elke keer moesten zij weer een commissie van ingezetenen samenstellen uit de kiesgerechtigden. Dit was, in Delft althans, een echte verkiezing waarbij de kiesgerechtigden hun stem konden uitbrengen op alle kiesgerechtigden. Elke kiezer moest op zijn stembiljet evenveel namen invullen als de commissie plaatsen telde. Op elk stembiljet stonden dan 19, later 21 namen. De kiesgerechtigden die het grootste aantal stemmen gekregen hadden, werden gekozen verklaard. Door dit vrije keuzesysteem kwam het voor dat de commissie van ingezetenen ook leden telde, die tegen de grenswijziging waren.

Dit telkens herhaalde proces leidde tot een sterke polarisatie. Steeds meer

viel het argument te horen dat het Delft alleen maar ging om de 'heb', terwijl de sterk opgelopen tekorten te wijten waren aan wanbeleid van het Delftse gemeentebestuur. Maar Gedeputeerde Staten en Delft hielden vol. Het probleem werd met de op gang gekomen industrialisatie alleen maar groter. In snel tempo vestigden zich industrieën aan beide zijden van de Schie en de Vliet en op deze werkgelegenheid kwamen veel mensen van elders af. Hoewel Hof van Delft en Vrijenban ook woningbouwprojecten voor arbeiders kenden, -meestal heel eenvoudig maar ook iets uitzonderlijks als het Agnetapark-, was het algemene beeld toch dat de mensen zonder geld in een huurhuis in Delft terechtkwamen en de mensen met financiële mogelijkheden er buiten.

Ook de randgemeenten beseften dat hun zwaartepunten verschoven waren naar het direct aan Delft grenzende gebied. De gemeente Vrijenban, die de gemeentehuisfuncties aanvankelijk had ondergebracht in de herberg 'de Prins' even buiten de Oostpoort, kocht in 1876 het gebouw Odeon aan het begin van de Haagweg en brak dat af. Op de vrijgekomen grond werd vervolgens een echt gemeentehuis gebouwd annex ambtswoning voor burgemeester W.J. Saaijms Vader. Het kwam in 1878 gereed.

Hof van Delft, waarvan de oppervlakte zich uitstreckte van 't Woudt over Den

De grens van Delft bij de Nieuwe Plantage en het Agnetapark. Links gaat de grens om een bolwerk heen, volgt de Noordelijke Avenue, over de Lepelbrug en pal langs de buizen van de Nieuwe Plantage. Zelfs het pleintje voor het gemeentehuis van Vrijenban (nr. 103) is gemeente Delft. Het gemeentehuis kon dus alleen over Delfts grondgebied betreden worden! Fragment van de Plattegrond van Delft en omgeving van Van Someren uit 1898 (Coll. Peter van der Krogt).

Hoorn tot de Schie en de Vliet, huurde tot 1874 een ruimte in het Regthuis te Den Hoorn van kastelein Petrus van der Knaap. In dat jaar verhuisde men naar de Woudseweg, waar de gemeente inmiddels een raadzaal had gebouwd in combinatie met een school en een onderwijzerswoning. Toen die ruimte te klein werd, bouwde het gemeentebestuur in 1902 een nieuw gemeentehuis aan de Sint Olofslaan, midden in het verstedelijkte gebied.

Ondertussen bleven de pogingen tot grenswijziging mislukken. In 1904 ging Abraham Kuyper zelf een kijkje nemen. Hij was naast minister-president ook minister van Binnenlandse Zaken. Hij trof twee gezonde, bloeiende randgemeenten aan, die het niet verdienden om opgeheven te worden. Hij adviseerde de gemeenten hun problemen onderling op te lossen door gemeenschappelijke regelingen, waarmee hij het bestaande gepolariseerde klimaat totaal negeerde. In 1910 verklaarde minister mr. Th. Heemskerck dat hij voornemens was geweest om aan de grenswijziging mee te werken, maar dat hij zijn mening had moeten herzien na de drie gemeenten met eigen ogen te hebben aanschouwd. Op dat moment heerste bij de inwoners van Hof van Delft en Vrijenban de verwachting dat het pleit was beslecht.

Burgemeester Van den Berg

In datzelfde jaar trad mr. L.W.C. van den Berg aan als burgemeester van Delft. Hij was tevoren hoogleraar Islamitisch Recht en de Adat in Nederlandsch-Indië geweest aan de inmiddels opgeheven Indische Instellingen en de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Hij was ten aanzien van de problematiek van de grenswijzigingen geen onbeschreven blad. Van 1893 tot 1899 was hij lid van de gemeenteraad. In 1896 maakte hij deel uit van de Delftse commissie van ingezetenen, waar hij door burgemeester De Vries van Heyst was ingehaald als deskundige. Er was aan het gemeentebestuur een bezwaarschrift aangeboden dat door meer dan honderd Delftenaren was ondertekend, waarin dezen zich om financiële redenen tegen een grenswijziging verklaarden. Van den Berg had toen in een gloedvol betoog de leden van de commissie van ingezetenen ervan weten te overtuigen dat op dit bezwaarschrift geen acht moest worden geslagen. Verder was hij ook nog lid van Provinciale Staten en van de Eerste Kamer.

Uit zijn installatietoespraak bleek dat burgemeester Van den Berg goed geluisterd had naar Abraham Kuyper. Hij bagatelliseerde het belastingvoordeel dat de grenswijziging zou opleveren en stelde zich een samenwerkingsverband voor, zoals dat bestond in Brussel dat immers een samenstel was van zelfstandige gemeenten. Het bleek hem al spoedig dat van de kant van Hof van Delft en Vrijenban geen belangstelling bestond voor zijn plannen. En er deden zich incidenten voor zoals een staking bij de Haagsche Tramweg Maatschappij, waarbij de Delftse politie gedwongen was op Vrijenbans grondgebied op te treden. Maar toch zou hij nooit tot een hernieuwde po-

ging tot grenswijziging zijn overgegaan als de gemeenteraad van Delft hem daartoe niet had gedwongen.

In 1913 diende de gemeente 's-Gravenhage een verzoek in tot grenswijziging, waarbij de gemeente Rijswijk zou worden opgeheven en de nieuwe grens zou komen te liggen bij de Hoornbrug en waarbij een deel van de Haagweg Haags grondgebied zou worden. Het resterende grondgebied zou worden toegevoegd aan Hof van Delft. Dat kon Delft niet accepteren. In de raadsvergadering van 1 augustus 1913 hield prof. J. Nelemans, hoogleraar waterbouwkunde en bruggenbouw aan de Technische Hoogeschool, een interpellatie met het doel een hernieuwde aanvraag tot grenswijziging af te dwingen. Van de 23 raadsleden waren 12 leden aanwezig. Burgemeester Van den Berg verklaarde daar dat hij de mening van interpellant deelde dat grenswijziging noodzakelijk was, maar dat iedere poging daartoe tot mislukken was gedoemd omdat de regering duidelijk kenbaar had gemaakt dat zij zo'n grenswijziging niet wilde. Hij raadde aanneming van het voorstel ten sterkste af. Desalniettemin werd het voorstel met 8 tegen 4 stemmen aanvaard. Burgemeester Van den Berg verklaarde het voorstel loyaal uit te zullen voeren. Een ontwerp werd naar Gedeputeerde Staten gestuurd, waarbij de gemeenten Hof van Delft en Vrijenban werden opgeheven en hun grondgebied werd verdeeld tussen de gemeenten Schipluiden, Delft en Pijnacker. Eén van de argumenten hierbij was dat belangrijke verbindingen zoals de Schie, het Rijn-Schiekanaal en de Vliet, de spoorweg van Den Haag naar Rotterdam en de daaraan gelegen industrieën onder één gemeente zouden komen te vallen zodat de verordeningen en de handhaving overal hetzelfde zouden zijn. Het ontwerp werd naar Gedeputeerde Staten gestuurd. En daarna werd het stil.

De laatste ronde

Toen kwam de Eerste Wereldoorlog. Het censuskiesrecht, dat in de loop der jaren steeds meer kiezers toeliet, werd in 1917 vervangen door het algemeen kiesrecht voor mannen en het passief kiesrecht voor vrouwen. In 1919 kregen ook de vrouwen algemeen kiesrecht.

In 1917 stuurden Gedeputeerde Staten een wetsontwerp naar de betrokken gemeenten. Delft telde meer dan 37000 inwoners en was vrijwel door zijn bouwmogelijkheden heen. Hof van Delft en Vrijenban vochten het wetsontwerp tot grenswijziging hevig aan en verweten het Delftse gemeentebestuur grootheidswaanzin, verspilling en wanbestuur. Deze beschuldigingen stonden uitgebreid in *De Grenswacht*. Dit tweemaal uitgegeven blad geeft een goed inzicht in wat over het gemeentebestuur van Delft op verjaardagen en partijen de ronde deed. Het blad werd uitgegeven door het Comité van Actie te Hof van Delft en Vrijenban, maar werd gedrukt in Delft.

De officiële reactie van de gemeente Hof van Delft liet de heftige toon over aan de gezondheidscommissie uit Naaldwijk, waarbij deze gemeente was aangesloten. Krachtens de Gezondheidswet van 1901 moest elke gemeente

Raadhuis van de gemeente Vrijenban aan de Nieuwe Plantage gebouwd in 1878 naar een ontwerp van de architect B. Schelling. Onder de foto staan de namen van de wethouders en de leden van de gemeenteraad. 'Photo en Lithographie v. F. Gräfe, Delft' (Foto: Gemeentearchief Delft).

een gezondheidscommissie hebben als onderdeel van het staatstoezicht op de volksgezondheid. Statistisch onderzoek had het grote belang van de plaatselijke leefomstandigheden op de volksgezondheid aangetoond. De gezondheidscommissies moesten de gemeentelijke plannen op ruimtelijk, woningbouw- en hygiënisch gebied beoordelen naar hun effect op de volksgezondheid.

De commissieleden hadden diverse deskundigheden. Naast artsen zaten er ook technici en juristen in. Hof van Delft was te klein voor een eigen gezondheidscommissie en had zich aangesloten bij de gemeenschappelijke regeling van het Westland. Vrijenban was aangesloten bij een gemeenschappelijke regeling met als centrumgemeente Zoetermeer. Delft had een eigen commissie. Dat Hof van Delft en Vrijenban zich niet bij de Delftse gezondheidscommissie aansloten, was vanuit hun gezichtspunt volkomen logisch. Als zij zich bij Delft hadden aangesloten, zou dat in de grenswijzigingsdiscussie tegen hen kunnen worden gebruikt. Het effect was wel, dat op

Afscheid van mr. Willem Johannes Saaijmans Vader als burgemeester van de gemeente Vrijenban wegens het opheffen van de zelfstandigheid van die gemeente op 16 oktober 1920. De scheidende burgemeester kreeg een glas-in-loodraam aangeboden en er werd een gevelsteen aangebracht in de pui van het raadhuis, vermeldende dat Vrijenbans laatste burgemeester van 6 mei 1886 tot 16 oktober 1920 aan het hoofd van die gemeente stond (deze gevelsteen is tussen 1984 en ca. 1990 verdwenen). De foto is genomen voor het Raadhuis. Op de achtergrond ziet men de gevelsteen; links is het midden, voorste rij, hier met decoratie, Mr W.J., Saaijmans Vader. (Orig. M.F.W. Teding van Berkhout, Meppel; foto: Gemeentearchief Delft).

één aaneengebouwd gebied drie verschillende adviseurs werkzaam waren. In een bijlage bij het bezwaarschrift van Hof van Delft berekende de gezondheidscommissie uit Naaldwijk dat het gemiddeld aantal sterfgevallen per duizend in Hof van Delft 30 % lager was dan dat van Delft en 15% lager dan het betreffende cijfer van Schipluiden. Zeer gedetailleerd hekelde de Naaldwijkse commissie het Delftse beleid ten aanzien van gezondheidszorg, hygiëne en woningbouw. Zij verwees naar een rapport van de Delftse gezondheidscommissie, die zelf in 1910 het gemeentebestuur had gekapitteld omdat het een oostelijke stadsuitleg in de Bieslandse polder had gepland zonder de mogelijkheid open te houden dat deze nog verder bebouwd kon worden. Het gemeentebestuur had dat deel van de polder daarvoor te laag gelegen geacht en daar was de commissie het niet mee eens. Dit argument zou uitstekend gepast hebben in het betoog van het gemeentebestuur van Hof van Delft dat Delft nog voldoende bouw mogelijkheden had op eigen gebied. In het rapport van de gezondheidscommissie

*De inmiddels ver-
duenen grensmaal
aan de Schieweg die
de grens aangaf tus-
sen Delft en Schie-
dam (Foto: René van
der Krogt, mei
1984).*

te Naaldwijk deed het wat vreemd aan, zeker door de opgewonden toon van de conclusie:

'Het komt ons voor, dat het valsche motief der voorstellers van de annexatie, namelijk gebrek aan terrein voor het uitbreiden van de gemeente Delft, door bovenstaande beschouwingen, zoo doodend in het licht is gesteld, dat verdere beschouwingen daarover door elk praktisch mensch volmaakt overbodig zullen worden geacht.'

Ook was als bijlage bij het bezwaarschrift een zakelijke brief bijgevoegd van de grote industriëlen uit zowel Hof van Delft als Vrijenban, waarin deze stelden dat met de opheffing van hun gemeenten van vestiging het nijverheidsbelang niet was gediend. Tijdens de discussie in de Tweede Kamer werd opgemerkt dat drie van de negen ondertekenaars die niet aan Delft wensten te worden toegevoegd, wel het woord 'Delft(s)' in hun bedrijfsnaam hadden.

Het merendeel van de zeer talrijke adressen aan de Tweede Kamer richtte zich tegen het wetsontwerp. Twee raadsleden van Hof van Delft hadden de moed zich voor het wetsontwerp te verklaren. Het waren A.J. Doornbos en de eerste vrouw in de raad, Maria Johanna Waltman, van beroep 'kantoorbediende boekhandel'. Hun brief werd onmiddellijk gevolgd door een brief van andere raadsleden, die de kamerleden bezwoeren niet naar dit

tweetal te luisteren omdat zij de mening van de bevolking niet weergaven. De golven van emotie liepen extra hoog op omdat mr. jhr. dr. Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck weigerde om zich ter plekke voor te laten lichten. Het centrale argument van Hof van Delft en Vrijenban bleef hetzelfde: er was geen dringende noodzakelijkheid noch werd enig algemeen belang gediend. Maar de regering nam het wetsontwerp wel in behandeling. De wind was gedraaid. De oorlogsomstandigheden en de moeizame voedselvoorziening hadden begrip gekweekt voor de stedelijke problematiek.

Op 17 mei 1920 vond de plenaire behandeling van het wetsontwerp in de Tweede Kamer plaats. Het antirevolutionaire kamerlid A. Zijlstra was de enige die bedenkingen uitte. De randgemeenten werden beter bestuurd dan Delft. Van nadelen door verscheidenheid van handhaving was niets gebleken. De bewoners van Hof van Delft waren gestaald en idealistisch uit vijftig jaren van strijd gekomen en hadden daarmee een historisch recht van bestaan verkregen. Financieel zouden zij ernstig worden gedupeerd, terwijl Delft van een annexatie geen voordeel zou beleven. Ook binnen Delft waren velen tegen het wetsontwerp. Ja, eigenlijk was iedereen er tegen. Abraham Kuypers had reeds gewezen op de mogelijkheden van een goede onderlinge samenwerking. Met deze grenswijziging was geen algemeen belang gediend. Opvallend was bij dit verhaal dat Zijlstra na een algemeen begin alleen sprak over ('de mannen van') Hof van Delft. Alle andere sprekers stemden met het wetsontwerp in.

De vader van de IJsselmeerpolders, ir. C. Lely, had in zijn betoog twee opmerkingen, die de oren van een planoloog zouden doen spitsen. Hij stelde 'dat een gemeentebestuur het niet in de hand heeft om de uitbreiding in één bepaalde richting te dwingen en dat een gemeente zich naar alle zijden moet kunnen uitbreiden'. Delft zou na de grenswijziging beschikken over een mooie concentrische ligging, op één lange uitloper na naar het zuiden langs de Schie, maar dit had 'een bijzondere reden in verband met de tegenwoordige en te verwachten toekomstige bebouwing langs de vaart voor industriële doeleinden'.

Het Tweede Kamerlid, tevens lid van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, N.J.C.M. Kolkman, was om 12 uur 's middags aan de poort gaan staan bij één van de fabrieken van Vrijenban. Niet iedereen had willen stoppen om zijn vraag te beantwoorden, maar toch was hem overtuigend gebleken dat van de 150 mensen die toen uit de fabriekspoort kwamen zeker 100 in Delft domicilie hadden. Plastisch beschreef hij de gevolgen van een verouderde gemeentegrens aan de hand van de situatie in de Havenstraat: 'Loopt men recht de straat door dan verwisselt men driemaal van gemeente: Delft, Hof van Delft, Delft, enz. Op het laatst loopt men tegen een huis aan dat in beide gemeenten staat. De grens loopt midden door de voorkamer, zoodat men er met het eene been in Delft, met het andere in Hof van Delft staat! Vraagt men een politieagent in welke gemeente de huizen liggen, dan antwoordt hij: de huizen met de rode nummers liggen in

Hof van Delft, die met zwarte nummers in Delft.'

Minister Ruys de Beerenbrouck hield een principiële betoog. Gemeentegrenzen zijn niet heilig. Zij kunnen maatschappelijk achterhaald worden als de stad, die zij omsluiten, over deze grenzen is heen gegroeid. Het gaat niet aan dat dankzij een grens die in een geheel andere tijd is getrokken en die toen zinvol was, sommigen zich aan de lasten kunnen onttrekken die voor het hele stadsgebied zijn gemaakt.

Het wetsontwerp werd in beide Kamers met algemene stemmen aangenomen, ook die van de heer Zijlstra. De nieuwe grens werd per 1 januari 1921 van kracht. Burgemeester Van den Berg was toen al afgetreden. Hij had hartproblemen en zijn arts had hem geadviseerd het kalmer aan te gaan doen. Op 7 november 1920 overhandigde hij de sleutels van de koninklijke grafkelder aan zijn opvolger, de christelijk-historische G. van Baren. Zelf bleef hij nog lid van de Eerste Kamer. In 1927 is hij overleden.

De grenzen van Delft in 1921

Leek Delft vóór 1920 op de kop van een timmermanshamer met een iets te breed uitgevallen smal gedeelte, daarna vertoonde het de vorm van een moker met steel.

De nieuwe grens liep niet meer door de Buitenwatersloot maar door de Kastanjewetering en – over de Vliet – door de Broekmolensloot, zwenkte om de bebouwing aan de noordzijde van de Brasserskade heen, liep oostelijk van de Bankastraat naar de Brasserskade en volgde deze aan de noordzijde tot de Middelenweg. Over deze weg werd vervolgens de bestaande grens bij de Tweemolentjesvaart/Noordeindseweg bereikt. Hierdoor werd het gehele stedelijke gebied van Hof van Delft en Vrijenban bij Delft getrokken.

Dan was er nog de opvallende uitloper naar het zuiden. Voor een deel is de grens nog de huidige. Na Delfgauw loopt de grens tussen Delft en Pijnacker om de sportvelden van de voetbalvereniging Wippolder heen om aan de andere kant van de Rijksweg 13 zigzaggend naar het zuiden te lopen tot de Zweth. De bedoeling was om doorsnijding van kavels te voorkomen. Dit was de 'dronkemansgrens' waar de Grenswacht de spot mee dreef. Langs de Zweth liep de grens dan westwaarts, over de Schie tot aan de spoorlijn en aan de westkant van deze weer naar Delft tot even voor de Abtswoudseweg de oude grens werd bereikt.

Als deze zuidelijke uitbreiding inderdaad bedoeld was om, in de woorden van Lely, de ruimte tussen Delft en Rotterdam langs de oevers van Schie voor industriële doeleinden te bestemmen, dan heeft het gemeentebestuur van Delft daar in de briefwisseling met Pijnacker geen ruchtbaarheid aan gegeven. Pijnacker wilde het gebied van de Rotterdamseweg absoluut niet hebben, de kern van Delfgauw trouwens evenmin. Er was daar immers een school, die in slechte staat verkeerde en een veldwachter met dienstwoning en dat kostte geld. Wat de Rotterdamseweg betreft heeft Pijnacker gelijk ge-

kregen. Vanaf deze weg was het namelijk niet mogelijk om over Pijnackers gebied over een verharde weg het gemeentehuis te bereiken en dat was in die tijd een geldig argument.

Hoe het verder ging

De bebouwde gedeelten van Hof van Delft en Vrijenban werden in Delft geïncorporeerd.

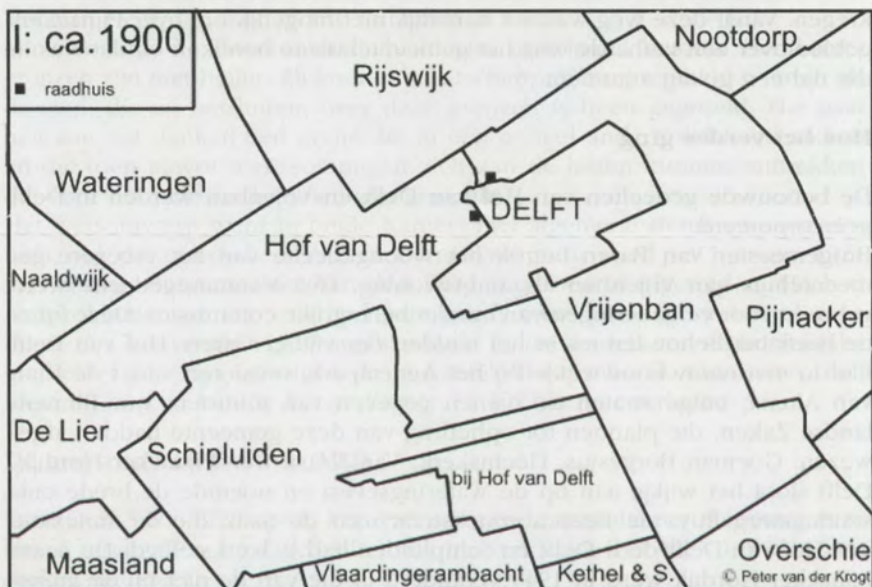
Burgemeester Van Baren betrok het woongedeelte van het vroegere gemeentehuis van Vrijenban als ambtswoning. Het secretariegedeelte werd gebruikt voor vergaderingen van minder belangrijke commissies. Deze functie heeft het behouden tot in het midden der vijftiger jaren. Hof van Delft had in een nieuwbouwwijkje bij het Agnetapark, ontsloten vanaf de Laan van Altena, enige straten de namen gegeven van ministers van Binnenlandse Zaken, die plannen tot opheffing van deze gemeente hadden afgevoerd: Goeman Borgesius, Heemskerk, Van Houten en Pijnacker Hordijk. Delft sloot het wijkje aan op de Wateringsevest en noemde de brede ontsluitingsweg Ruys de Beerenbrouckstraat naar de man, die de annexatie van Hof van Delft door Delft en Schipluiden had bewerkstelligd. De naam Pijnacker Hordijk werd in 1949 veranderd in die van de niet bij de grenswijziging betrokken staatsman Donker Curtius. Dit geschiedde op verzoek van de inwoners. Te veel brieven gingen ten onrechte naar Pijnacker.

De nieuwe grenzen bleken aan de west- en noordzijde te krap bemeten. Een deel van de stedelijke bebouwing van Delft lag nog steeds op Rijswijks gebied en instellingen met een relatie met de Technische Hogeschool kwamen daar terecht, zoals het Shell laboratorium.

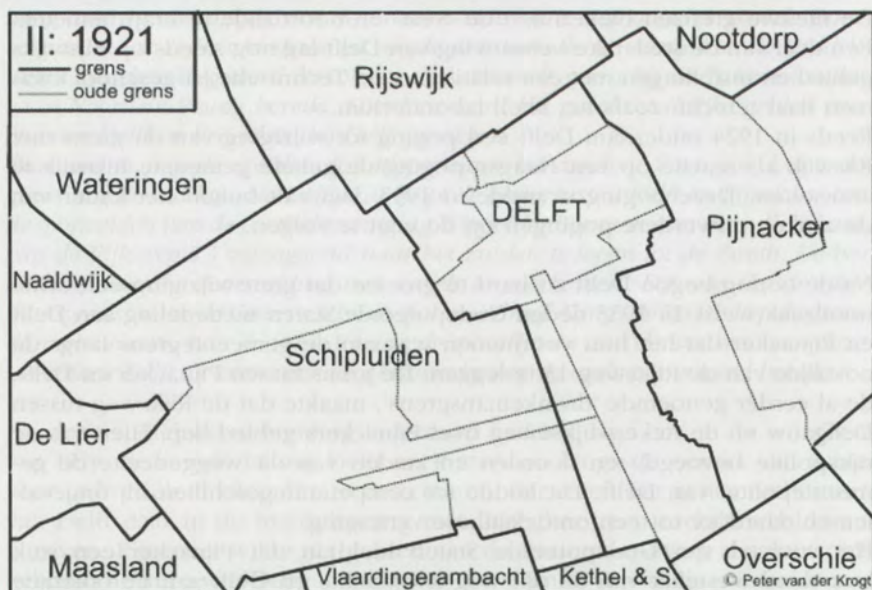
Reeds in 1924 ondernam Delft een poging tot wijziging van de grens met Rijswijk als reactie op een Haagse poging de gehele gemeente Rijswijk te annexeren. Deze poging strandde in 1933. Het valt buiten het kader van dit artikel om verdere pogingen op de voet te volgen.

Na de oorlog begon Delft zo hard te groeien dat grenswijziging een echte noodzaak werd. In 1953 deden Gedeputeerde Staten mededeling aan Delft en Pijnacker dat het hun voornemen was om de gemeentegrens langs de oostzijde van de Rijksweg 13 te leggen. De grens tussen Pijnacker en Delft, de al eerder genoemde 'dronkemansgrens', maakte dat de Rijksweg tussen Delfgauw en de Ackersdijkseweg over Pijnackers gebied liep. Hier was de rijkspolitie bevoegd, ten noorden en zuiden van dit weggedeelte de gemeentepolitie van Delft. Dit leidde tot competentiegeschillen bij ongevallen en daardoor tot een ontoelaatbare verdraging.

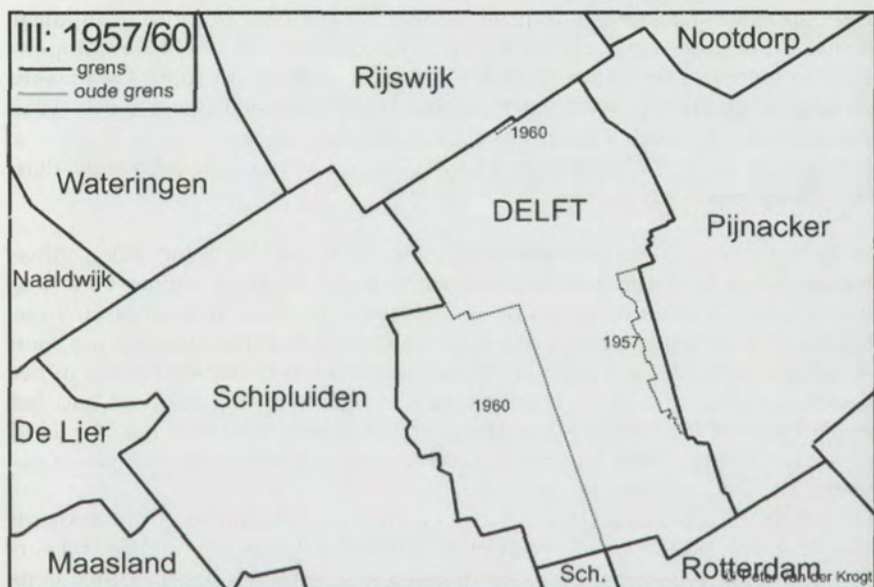
Het voorstel van Gedeputeerde Staten hield in dat Pijnacker een stuk bouwland westelijk van de rijksweg kwijtraakte en Delft aan de oostzijde het kleinere stuk dat bij de huidige Delftenaar bekend is als het gebied waarin manege 'de Prinsenstad' ligt.

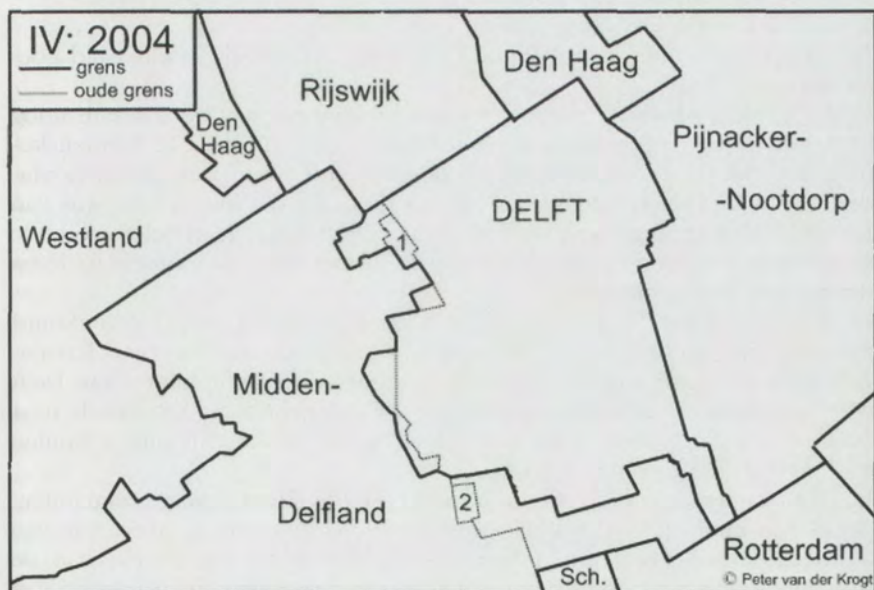
Grenzen vóór 1 januari 1921.

Grenzen met ingang van 1 januari 1921.

Grenswijzigingen van 1 januari 1957 met Pijnacker en van 1 januari 1960 met Schiedamschenoord en Rijswijk.

Grenswijzigingen van 1 januari 1993 met Schiedamschenoord (het gebied met nummer 1 ging naar Delft en met nummer 2 naar Schiedamschenoord) en de grenssituatie per 1 januari 2004.

De raad van Pijnacker kon in principe met het voorstel akkoord gaan, maar achtte de compensatie ten enenmale onvoldoende. Zij zocht de compensatie in gebiedsuitbreiding bij Delfgauw en mat deze vrij ruim. Dit maakte de situatie zo ingewikkeld dat Pijnacker bij de grenswijziging, die in 1957 plaatsvond, uiteindelijk geen enkele compensatie kreeg. Het gevoel slecht behandeld te zijn, was jaren later bij de gemeente Pijnacker nog merkbaar.

In 1960 volgde een grotere grenswijziging ten koste van Schipluiden. Abtswoude werd bij Delft gevoegd. Daarmee kreeg Delft de ruimte voor woningbouw, die gebruikt is om de woonwijken Voorhof, Buitenhof en Tant-hof op te bouwen. Ook het Abtswoudse bos-in-woording staat op het toen verkregen gebied. Dit is een onderdeel van de landschapsinrichting in het kader van de thans aflopende wet Midden-Delfland, die als doel had het gebied tussen Rotterdam, Den Haag en de glazen stad van het Westland groen te houden. Delft had door beide grenswijzigingen ook een groen gedeelte in Midden-Delfland gekregen.

De Tweede Kamer maakte van het wetsontwerp gebruik om de noordkant van de Brasserskade van Rijswijks tot Delfts grondgebied te maken. Bij eerder gestrande pogingen tot grenswijziging was iedereen het daar mee eens geweest, maar tot nu toe was dit nog niet geëffectueerd. De grens met Rijswijk werd nu doorgetrokken tot de westkant van Rijksweg 13. Langs deze kant liep hij naar de Brasserskade.

De jaren daarna verliepen rustiger. Den Haag bouwde de satellietstad Zoetermeer.

Delft had nog voldoende ruimte ter beschikking om aan de constant hoog blijvende vraag naar woningen in redelijke mate tegemoet te kunnen komen. En, het voornaamste wellicht, de gemeenten poogden elkaar te vinden in het Gewest Haaglanden. Het was duidelijk dat hier sprake was van één samenhangend gebied, waar de gemeentegrenzen geen belemmerende factor meer mochten vormen. Toch zag Delft met zorg het moment naderen dat het vol was gebouwd.

In 1992 bereikten de gemeenten Delft en Schipluiden een overeenkomst tot vrijwillige grenswijziging, waarbij een aan renovatie toe zijnd kassen-gebied in de buurt van het Hof van Delftpark door Schipluiden aan Delft werd afgestaan. Daar stond tegenover dat weidegebied bij Abtswoude naar Schipluiden ging. Delft heeft inmiddels op de ter beschikking gekomen grond de wijk Voordijkshoorn gebouwd.

In 1996 schrapte de regering de gewestvorming. Het Gewest Haaglanden, dat al een eind op weg was geweest in de richting van de overname van de deelnemende gemeenten van bevoegdheden op het terrein van de ruimtelijke ordening en infrastructuur, viel hierdoor weg als oplossing van de grensproblematiek. De gemeente Den Haag, die te maken had met een zeer grote ruimtenood, startte onmiddellijk met procedures tot grenswijzi-

ging. De dreiging die hier van uitging, leidde tot een groot aantal samenvoegingen van randgemeenten op basis van vrijwilligheid. In de omgeving van Delft vormden de gemeenten Pijnacker en Nootdorp de gemeente Pijnacker-Nootdorp. Het Westland poogde ook te komen tot één gemeente maar vormde er uiteindelijk twee: een glasgemeente en een grasgemeente. De gemeenten De Lier, 's-Gravenzande, Monster, Naaldwijk en Wateringen vormden tezamen een tuinbouwgemeente van 96000 inwoners. De gemeenten Schipluiden en Maasland werden de gemeente Midden-Delfland, een agrarische en forensengemeente van ongeveer 18000 inwoners. Deze gemeente stelde zich tot taak het openhouden van het agrarische gebied tussen de steden en de kassen. De gemeente Delft heeft dit uitgangspunt sterk ondersteund, omdat hiermee de leefbaarheid van de stedelijke woonomgeving werd gediend. De gemeenteraden van Delft en Schipluiden hadden in 2000 al een vergaande samenwerkingsovereenkomst gesloten, waarvan in het kader van dit artikel slechts de effecten ter zake van het grondgebied worden vermeld. De gemeenten kwamen overeen dat aan Delft een drietal gebieden zou worden toegevoegd, te weten:

1. Het recreatie- en sportgebied Kerkpolder met het gebied tussen Tanthof en de toekomstige A4
2. Het gebied in de bocht van de Westlandse- en de Hoornseweg dat bekend staat als het Oude Veilingterrein
3. Een gebied in de Voordijkshoornse polder, aan de noordkant begrensd, niet alleen door de Kastanjewetering maar ook door een stukje Woudseleen.

Het ging hier om twee bouwlocaties, aan weerszijden van Lookwatering en de Voordijkshoornseweg. Beide wegen hadden een lintbebouwing, die aansloot op de dorpskern van Den Hoorn. Hoewel de gemeenten geprobeerd hebben dit gebied bij de nieuwe gemeente Midden-Delfland te laten, is daartoe uiteindelijk niet besloten omdat dit bestuurlijk een te ingewikkelde situatie zou scheppen. Zonder de westelijke locatie waren de bouw mogelijkheden voor Delft te gering. Daartegenover ging het agrarische gebied ten zuiden van Delft met uitzondering van het recreatiegebied Abtswoude naar de nieuwe gemeente Midden-Delfland. Overeengekomen was dat dit gold voor het agrarische gebied ten westen van de Schie, maar toen de voorgenomen grenswijziging in 2002 behandeld werd in de Provinciale Staten als onderdeel van het voorstel: 'grenswijziging van het Westland in twee gemeenten', diende Groen Links een motie in om ook het agrarische gebied tussen de Schie en de Rijksweg 13 aan de gemeente Midden-Delfland toe te delen. Deze motie werd aanvaard. Delft heeft zich hier niet tegen verzet, hoewel daarmee ook een deel van de Rotterdamseweg, waaraan het bekende restaurant 'Zwetheul' Midden-Delflands gebied werd. Het wetsontwerp heeft de wijziging overgenomen. 1 januari 2004 zijn de nieuwe grenzen van kracht geworden. Wie op de kaart kijkt, ontdekt bij de Abtswoudeweg een nieuwe 'dronkemansgrens'. Deze grens, die in het terrein overigens niet te zien is, berust niet op alcohol maar op maatwerk. Een

drietel boerderijen bevond zich oostelijk van de Abtswoudseweg. Al hun land lag aan de westzijde. Zoiets is bij een grenswijziging in onderlinge overeenstemming gemakkelijk op te lossen.

Conclusie

Beide laatste grenswijzigingen waren in onderlinge overeenstemming. Hoewel het voor de inwoners die bij een grenswijziging van gemeente moeten veranderen, geen verschil maakt, is een dergelijke grenswijziging natuurlijk verre te prefereren. Bestuurlijk geeft deze minder drukte, maar vooral veel minder spanning, emoties en verslechterde onderlinge verhoudingen. In de meeste gevallen zal dit echter niet mogelijk zijn omdat geen win-winsituatie te creëren is.

Voor de niet vrijwillige grenswijziging geldt dat als uit dit verhaal één conclusie te trekken valt, deze is verwoord door het Tweede Kamerlid Kolkman tijdens de behandeling van de grenswijziging van 1920:

'Wanneer ooit een bewijs geleverd is dat men met grenswijzigingen niet te lang moet wachten doch die aanhangig moet maken zodra een bepaalde gemeente zich in de richting van een andere gemeente gaat ontwikkelen dan zeker wel hier. Had men dit ontwerp vroeger ingediend, men zou dan niet voor dergelijke moeilijkheden hebben gestaan'.

Voornaamste bronnen:

Interview

Bukman, E.H., Noordeindseweg 56, Delfgauw, gesprekken en documenten.

Archieven e.d.

Gemeentearchief Delft, de archieven van de gemeenten Biesland, Delft, Hof van Delft en Vrijenban en het beeldarchief.

Gemeente Delft, gegevens over de grenswijzigingen van 1959, 1962, 1992 en 2003. Handelingen der Staten-Generaal 1919/1920, Tweede Kamer en Eerste Kamer.

Verschuyf, A.M., Kaartenverzameling

Krogt, Peter van der, Kartografie en kaartmateriaal

Literatuur

Claessens, M. & R.F. Wybrands Marcussen. *Kadastrale atlas Zuid-Holland 1832: Deel 5, Delft*. Schoonhoven: Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland; Utrecht: Matrij, 1998.

E.S. Houwaart, *De hygiënist: Artsen, staat & volksgezondheid in Nederland 1840-1890*. Groningen: Historische Uitgeverij, 1991.

Jonge, J.A. de, 'Delft in de negentiende eeuw: van 'stille nette' plaats tot centrum van industrie.' In: *Economisch-historisch jaarboek 37 (1974): 145-247*.

Krogt, Peter van der. *Straatnamen van Delft: verklaring van de namen van straten en buurten, grachten en bruggen*. Delft: Gemeentearchief Delft, 2000.

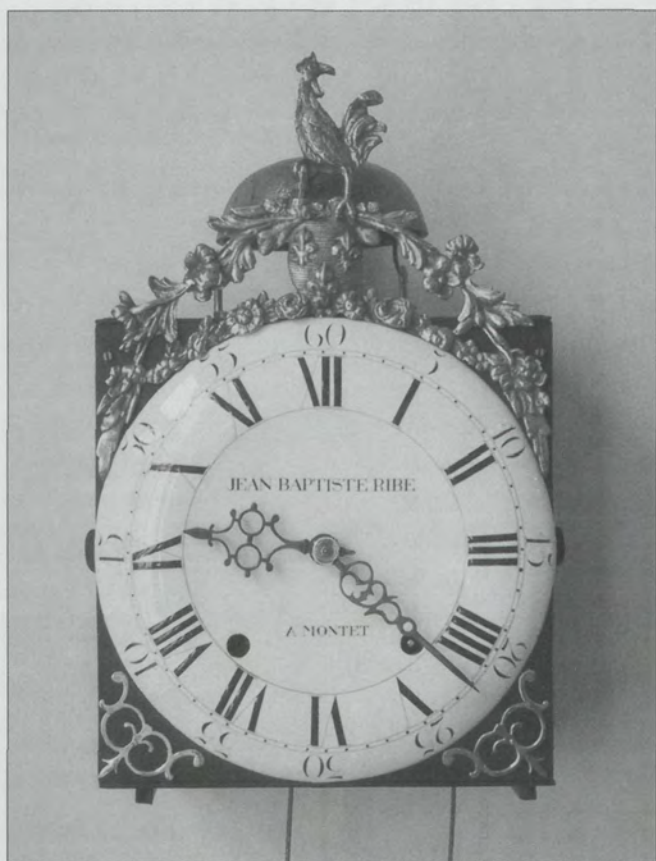
Niermeyer, J.F. *Delft en Delfland: Hun oorsprong en vroegste geschiedenis*. Leiden: Burgersdijk & Niermans, 1944.

Oud, P.J. *Handboek voor het Nederlands gemeenterecht, deel I*. Zwolle: N.V. Uitgeverij W.E. Tjeenk Willink, 1956. 1-41.

Top, G.J. van der. *Samenvoeging van gemeenten: Analyse der parlementaire behandeling sinds 1851*. Assen: Van Gorcum [etc.], 1960.

SINDS **VAN LOENEN** 1842

KLOKKEN, HORLOGES, BAROMETERS EN
ANDERE TIJDSVERSCHIJNSELEN

*comtoise haantjesklok, omstreeks 1790
volledig gerestaureerd, 10 jaar garantie*

STADSUURWERKMAKERS

MARKT 63 2611 GS DELFT 015 - 2123735

Drogisterij

J.W. Elsenaar b.v.

Hugo de Grootstraat 92

2613 TW Delft

Tel.: 015-2124483/2120777

Homeopathie o.a.

Vogel

V.S.M.

Borion

Dolisos

Homecare

Cosmetica o.a.

Marbert

Sans Soucis

Payot

Widmer

Biotherm

Elastische arm- en beenkousen

Borstprotheses

Breukbanden

Buikbanden

SI banden

Cervicaal steunen

Viscoheel

Enkelbraces

Polsbraces

Duimbraces

Lumbaalbraces

Wondbreukbanden

Loophulpmiddelen

Verbandschoenen

Verplegingsartikelen

Bloeddruckmeters

ADL-producten

De Jolige Tippelaars 65 jaar wandelsport in Delft

Peter van der Krogt

'Er waren 20 jongens en meisjes aanwezig die zich als lid opgaven. Uit die 20 leden werd het bestuur gekozen, o.a. Voorzitter: Piet de Man, Penningmeester: Loe Nielsen, en als secretaris A. Hederik, en als bestuursleden werden gekozen A. Nielsen, F. Hogeveen, F. de Man, en I. Zadelhoff. Verder werd er bekend gemaakt dat 's Maandags trainen was. En dat A. Nielsen voorlopig tot de leider gekozen was. Om 9 uur sloot de voorzitter de vergadering.'

Dit is de letterlijke tekst van de 'Oprichtingsvergadering tot oprichting van de Wandelsport vereniging De Jolige Tippelaars op 21 Juni 1938' zoals beschreven in het oudste notulenboek (een schriftje) in het archief van de vereniging.

Eigenlijk staat er maar weinig in. Hoe kwamen die twintig jongens en meisjes ertoe om een wandelclub op te richten? Gelukkig zijn er in de latere maandbladen regelmatig wat oude herinneringen gepubliceerd, zodat we de wel erg summiere notulen kunnen aanvullen. In 1938 was er in Delft de Jan Klaaswandeltocht, georganiseerd ter gelegenheid van een lustrum van een studentenvereniging. Enige jongens en meisjes die aan de Verwersdijk woonden en graag wilden wandelen, besloten mee te gaan lopen, en wel als groep. Een deelname als groep had voordelen, onder andere werden er prijzen uitgereikt aan groepen die het best voor de dag kwamen. De initiatiefnemers waren de gebroeders Nielsen, 14 en 15 jaar oud. Aan neven, nichten en andere kinderen in de buurt werd gevraagd of ze mee wilden doen, zodat ze genoeg deelnemers voor een groep kregen. Met tien personen werd de tocht in tamelijk goede conditie volbracht. De oudste van de deelnemers was 15 jaar! Het wandelen beviel zo goed dat men besloot een wandelclub op te richten onder de naam van 'De Tippelaar', een naam die al direct in Delftse wandelsportvereniging 'De Jolige Tippelaars' veranderd is, omdat er in Delft al een vereniging met de naam 'De Tippelaar' was.

Iedere zaterdag nam men deel aan een wandeltocht en daarvoor moest men maandagavond verplicht trainen, vervolgens was er op vrijdag nog een vrije training. De trainingmarsen gingen door verschillende stadswijken – dat kon nieuwe leden opleveren – voordat men naar buiten trok. Het bestuur was zeer streng: wie niet getraind had, kon niet aan de wandeltocht deelnemen. En, als je een grote mond had, werd je geschrapt als lid. Hoe dat ging, lezen we al in de notulen van de tweede bestuursvergade-

ring van 5 juli 1938: 'Er waren aanwezig 5 bestuursleden. Er werd over en weer gepraat omdat de wacht was op F. de Man die iets later kwam. Toen hij er ook bij was, kwam Loe Nielsen met een verzoek of I. van Oeveren ook lid mocht worden. Dit werd speciaal gevraagd omdat hij toen er trainen was vlak voor een mars dit zei: 'Ik ga niet mee, ik haal het toch wel.' Allen begrijpen toen dat hij direct geschrapt is als lid. Maar na een paar dagen vroeg zijn moeder of hij toch lid mocht worden. Toen wij dit gehoord hadden wat er aan de hand was hebben wij hem opnieuw als lid genomen. Om half negen werd de vergadering gesloten.' (De schrijfstijl van de jonge notulist laat wel wat te wensen over. Hij had ook wel wat minder beknopt mogen zijn en ook de voornamen mogen vermelden).

Na ruim een maand kwamen de ouders van de tieners kennelijk tot de conclusie dat de wandelclub meer was dan een kortstondige bevlieging en zij vonden dat er een volwassene in het bestuur moest komen. Op 29 juli schreef de notulist: 'Wij kwamen bijeen omdat Rhijnsburger van mening was dat er een grootte in de wandelclub moest wezen, die de leiding een beetje op zich wou nemen en ook dat er een andere leider zou komen en omdat Rhijnsburger toch in de club wou komen hebben we hem tot leider gekozen.' Deze eerste 'grootte' was Jan Rhijnsburger (1888-1977), die zich gedurende 39 jaar voor de vereniging zou blijven inzetten en die dan ook in 1963 tot ere-voorzitter benoemd zou worden. Zonder hem zou de vereniging wellicht geen lang bestaan gekend hebben. Het jaar daarop was er een fikse onenigheid, die er toe leidde dat een deel van het bestuur en een aantal leden bedankten. Een nieuw bestuur werd gevormd door J. Spiero als voorzitter, J. Rhijnsburger als secretaris en L. Nielsen als penningmeester.

De vereniging had een eigen clublokaal in de Dirklangenstraat op de zolder van de familie De Man. Het was niet erg netjes maar het viel toch mee. Na klachten van de benedenburen, de bijeenkomsten waren kennelijk erg lawaaierig, moest het echter al spoedig verlaten worden. Een nieuw clublokaal werd aan de Voorstraat gevonden (in het archief is niet te vinden waar of bij wie). De belangstelling voor de clubavonden was zeer groot: men kon er sjoulen, dammen, mondorgel spelen, enz. In september 1938 werd voor het eerst een prijs gewonnen met wandelen: een van de groepen won de eerste prijs op de wandeltocht van w.s.v. Steeds Voorwaarts in Rijswijk.

De trainingstochten door de stad werden echte optochten met muziek en honderden fietsers en niet-leden erachter, wat grote overlast voor het verkeer tot gevolg had. Het werd voortaan verboden door de binnenstad te lopen. De start bleef weliswaar op de Verwersdijk, maar men moest via de kortste weg de stad verlaten. Daarna ging het steeds voorwaarts, dat blijkt wel uit de gegevens van de in 1939 gehouden avondtocht vanaf Drievliet, er namen toen 57 (!) senioren deel.

Regionale organisatie

De wandelsport was in de jaren dertig bijzonder geliefd. In Nederland wa-

Collectie wandelsportmemorabilia uit het bezit van de Stichting DJT. De vaantjes zijn groepsrijzen van een DJT-jubileumtocht in 1963 en van de Duinenmars in Den Haag in 1958. Het molentje en het vaasje zijn groepsrijzen gemaakt door w.s.v. DIO voor de Groene Kruismarsen van respectievelijk 1953 en 1963. Verder staat er een herinneringsbord van de Nijmeegse Vierdaagse uit 1948. In het midden ligt een groepsprijs van de Haagse Voorjaarsserie uit 1952 en de herinnering aan een '15-35 km mars' van DIO op 16 en 17 september 1947. Op de voorgrond ligt het stoffen embleem dat op het uniform genaaid moest worden. De vier wandelende figuurtjes zijn waarschijnlijk door leden gefiguurzaagd. (Foto: René van der Krogt).

ren er honderden wandelsportverenigingen en ook in Delft waren er minstens zeven. In het notulenboek is een lijstje opgenomen van de Delftse verenigingen met naam en adres van de secretaris:

- D.W.S.V. D.I.O., Secr. H. Steiger, Zuiderstr. Delft
- D.W.S.V. Wilskracht, Secr. A. Kortlever, Phoenixstraat 52, Delft
- D.W.S.V. Klein Vrijenban, Secr. Hoogeboom, Ruivenstraat 3, Delft
- Chr.W.S.V. De Tippelaar, Secr. Ph. Klapwijk, Wassenaarstraat 4, Delft
- Chr.W.S.V. Volharding, Secr. J. Kruiniger, Delfgauwscheweg 42, Delft
- D.W.S.V. Quick, Secr. A.vd. Bergh, Koningsplein, Delft
- D.W.S.V. De Jolie Tippelaars, Secr. A. Hederik, Verwersdijk, Delft

NB: D.W.S.V.= Delftse Wandelsportvereniging en Chr.W.S.V.= Christelijke Wandelsportvereniging. Het is mij niet bekend of er ook speciale rooms-katholieke wandelverenigingen waren: uit de naamgeving blijkt dat in ieder geval niet.

Met zoveel gelijksoortige sportverenigingen was samenwerking en een regionale organisatie hard nodig. Begin 1939 wilde w.s.v. De Jolige Tippelaars zich aansluiten bij de Zuid-Hollandsche Wandelsport Bond (ZHWB), maar de kosten daarvoor bleken te hoog. Korte tijd later is de club kennelijk wel lid geworden, maar dat is niet genotuleerd. Van deze bond waren niet alle wandelverenigingen direct lid: in verschillende plaatsen hadden de lokale verenigingen een zogenaamde 'kring' opgericht, en die kring was lid van de ZHWB. In 1940 waren er in Zuid-Holland de kringen Den Haag, Dordrecht, Rotterdam en Leiden. Op 1 maart 1941 richtten de Delftse wandelsportverenigingen de Kring Delft op.

De Kring Delft is omstreeks 1950 samengegaan met de Kring Den Haag als de Wandelkring Den Haag en Omstreken. Deze kring had zich in 1948 losgemaakt van de ZHWB en zich aangesloten bij de Nederlandse Bond voor Lichamelijke Opvoeding (NBvLO), ondanks de naam, een bond van uitsluitend wandelsportverenigingen en sedert 1909 organisator van de Nijmeegse Vierdaagse.

De bezetting

Tijdens de bezetting konden De Jolige Tippelaars nog geruime tijd standhouden. Maar toen in 1942 'de fel op de moffen gebeten wandelaartjes het bestonden om stram en stijf dwars door een nog strammere groep W.A.-ers te marcheren, omdat DJT toch zeker van rechts kwam en daarom geen acht wilde slaan op de wild gebarende en stoppen eisende W.A.-leider, ja toen ontvaardden die W.A.-gelederen in een onvoorstelbare chaos en iedereen, die het zag brulde van het lachen. En dit betekende het voorlopige einde van DJT, want nog geen week later was er een verbod om georganiseerd te wandelen.¹¹

Tot 1943 heeft het bestuur kans gezien het contact door onderlinge samenwerking te handhaven. Er werd geen contributie meer geheven omdat de meeste leden zich in Duitsland bevonden. Men besloot na de oorlog de vereniging weer op peil te brengen. Bij de ledenvergadering op 31 juli 1945 kwamen slechts twaalf getrouwen zich melden. Later bleek, dat gebrek aan schoeisel en kleding de oorzaak van dit lage aantal was. Op dezelfde vergadering werd besloten (weer) lid te worden van de ZHWB.

Bloeiperiode

In het voorjaar van 1946 besloot het bestuur met de overgebleven leden de schouders er onder te zetten om te proberen de vereniging weer op gang te krijgen. En dat lukte, het aantal leden steeg gestaag en er werd weer aan tochten deelgenomen. In juli 1946 moest het bestuur tot vijf personen uitgebreid worden. In het voorjaar van 1947 werd de afdeling jeugd opgericht, in augustus waren er al 100 jeugdleden. In september werd de junior afdeling in het leven geroepen. In juli 1947 werd het bestuur tot zeven per-

sonen uitgebreid. De vereniging kwam op een tocht meestal met meer dan 60 leden, op een tocht in Delft in 1948 waren er van de 540 deelnemers 65 DJT-ers. Het aantal leden steeg tot bijna 250, onderverdeeld in 82 senioren, 97 junioren en 63 donateurs en donatrices. In de jaren 1948 tot en met 1951 organiseerde DJT wandeltochten ten bate van de Bond Nederland-Indonesië. Vanaf 1947 ging er jaarlijks er een (grote) afvaardiging naar de Vierdaagse in Nijmegen. De eerste Gouden-Kruisdragende DJT'er werd J. Rhijnsburger in 1959.

Na de viering van het koperen jubileum ging het bergafwaarts, waarschijnlijk door teveel bestuursmutaties. Het aantal leden en donateurs zakte tot ongeveer 50. De animo ging eruit en er ontstonden financiële moeilijkheden. In 1953 ondernamen bestuur en leden een actie om de vereniging weer op poten te krijgen. De actie slaagde en in december van dat jaar vierde men het 15-jarig bestaan met een groot feest. Het ledenbestand ging met sprongen omhoog tot 132 in april 1955. Daarna daalde het iets en bleef schommelen rond 110.

De jaren tussen 1950 en 1970 waren de grote bloeiperiode van de vereniging. Met grote groepen werd er aan allerlei tochten deelgenomen, waarbij regelmatig prijzen werden gewonnen.

Organisatie van wandeltochten

Voor diegenen die de georganiseerde wandelsport niet kennen even een toelichting. Een wandeltocht – of 'mars' – wordt door een wandelvereniging (of tegenwoordig meestal een stichting of comité) in een weekend of alleen op zaterdag georganiseerd. Er is dan gezorgd voor een aantal routes van verschillende lengte (nu meestal 5, 10, 15, 25 en 40 km), die vaak door middel van pijlen op straat zijn aangegeven, en die ook nog eens op papier omschreven worden. Iedereen die zin heeft kan naar het startbureau komen, zich inschrijven en een bepaalde afstand wandelen. Na voltooiing van de tocht meldt de wandelaar zich af en ontvangt een medaille. Toen DJT met de organisatie begon werd er over het algemeen in groepsverband gewandeld, alhoewel individuele wandelaars altijd welkom waren. Wandelende groepen kregen ook een zogenaamde groeps prijs of verenigings prijs: een extra beloning (vaantje, tegeltje, vaasje e.d.) die aan elke groep van twaalf of meer personen werd uitgereikt. Speciale prijzen werden uitgereikt voor groepen die in de ogen van een jury het best voor de dag kwamen. Vanaf 1950 organiseerde DJT diverse Jubileummarsen en andere tochten, de Stadsmarsen en de Prinsenstadmars (vermoedelijke dezelfde tocht, en een voorloper van de in 1972 begonnen reeks) en de Avondvierdaagse. Aan de organisatie van de Avondvierdaagse zit overigens nog een heel verhaal vast. De eerste Avondvierdaagse was al in 1946 in Delft georganiseerd door de w.s.v. Klein Vrijenban in samenwerking met de toen nog bestaande Kring Delft van de ZHWB. Deze Avondvierdaagse werd een groot

succes. Elk jaar kwamen er meer wandelaars. Na tien jaar, in 1956, besloot DJT, inmiddels via de Kring Den Haag aangesloten bij de NBvLO, ook een Avondvierdaagse te organiseren. Jarenlang waren er in Delft dus twee Avondvierdaagses, één van de ZHwB, door Klein Vrijenban en één van de NBLO door DJT georganiseerd. Er heerste dan ook een onvriendelijke sfeer onder de Delftse wandelverenigingen. Pas in 1963 kwam daaraan een eind: er werd besloten gezamenlijk één Avondvierdaagse te organiseren. Vanaf die tijd kent Delft een Avondvierdaagse waarop de wandelaars de keuze hebben tussen een medaille van de NWB of van de NBvLO (de medailles voor de avondvierdaagse worden landelijk verzorgd door de wandelsportbonden).²

De organisatie van de Delftse Avondvierdaagse kwam in handen van een commissie met leden die benoemd werden door w.s.v. Eendracht Maakt Macht en De Jolige Tippelaars. Na opheffing van Eendracht Maakt Macht zijn ook de banden met DJT -met instemming van beide kanten- verbroken en is deze commissie zelfstandig doorgegaan.

Een belangrijke uitbreiding van de activiteiten was de overname van de Groene Kruis Wandeltocht in 1964. Sedert 1938 was deze tocht twintig maal georganiseerd door de Delftse w.s.v. D.I.O. onder voorzitterschap van A.J. de Goede. Deze vereniging is in 1964 opgeheven en toen heeft DJT de

Internationale Jeugdvierdaagse te Osnabrück, 1970. Een aantal leden van De Jolige Tippelaars voor de tent. (Foto: René van der Krogt).

tocht overgenomen. Er werd een speciale commissie gevormd die de organisatie van de tocht op zich nam. De eerste Groene Kruis Wandeltocht van DJT werd gehouden op 16 en 18 mei 1964 en telde 905 deelnemers.

Deelname aan wandeltochten

Ruim dertig jaar geleden, in 1969, werd ik jeugdlid van de toen 31-jarige vereniging. Op zich weinig opzienbarends, maar wel opmerkelijk in die zin dat ik dezelfde familienaam had als de toenmalige waarnemend voorzitter N.Q.M. (Nico) van der Krogt. We kwamen er al snel achter dat we geen directe familie waren.³ Aangezien in latere jaren zowel mijn broer als ikzelf in het bestuur van DJT terechtkwamen, heeft dat tot de nodige verwarring geleid.

Vrijwel elk weekend werd er wel ergens gewandeld, alleen in de zomer- en wintermaanden waren er minder tochten. Trainingsmarsen, die in de jaren dertig elke week gehouden werden, bestonden niet meer. De gelopen afstand was in het begin zo'n 10 km, maar dat werd al snel 15, 20 en zelfs 25 km. Als jeugdlid maakte ik ook direct kennis met het fenomeen 'wandelboekje': een herinneringsboekje, dat bij elke wandeltocht afgestempeld en van een plaatje voorzien wordt. In mijn oudste exemplaren kan ik na gaan waar zoal gewandeld werd:

- 20 april 1969: Duinenmars, Scheveningen, 10 km
- 30 april: Juliana-wandeltocht, Delft, 8 km
- 10 mei: Delflandtocht (c.w.s.v. Eendracht Maakt Macht), Delft, 10 km
- 18 mei: Groene Kruismars, Delft, 10 km
- 10-13 juni: Avondvierdaagse, Delft, 4x10 km
- 24 augustus: Westlandtocht (w.s.v. 'Semper-Fidelis'), Rijswijk, 15 km.
- 7 september: SDS-Mars, (w.s.v. Sterker Door Strijd), Den Haag, 20 km.
- 14 september: Wassenaar-tocht (w.s.v. Steeds Hoger Op), Den Haag, 20 km.

Een wel heel klein groepje wandelaars van DJT tijdens eens strandtocht in 1970. (Foto: René van der Krogt).

- 20 september: CJV-Wandelmars, Rijswijk, 15 km ('individueel').
- 28 september: St. Martinustocht, Didam, 10 km.
- 5 oktober: Rode Kruismars, Den Haag, 20 km.
- 11 oktober: Lustrumtocht w.s.v. Schiedam-Zuid, Schiedam, 16 km.
- 18 oktober: Wandeltocht van c.w.s.v. De Haagse Wandelaars, Den Haag, 15 km.
- 8 november: Snerttocht, Boskoop, 15 km.
- 23 november: St. Nicolaasmars (w.s.v. De Trekvogels), Schiedam, 12 km.
- 13 december: Oliebollentocht (Nederlandse Wandeljeugd), Rotterdam, 15 km.
- 11 januari 1970: Snerttocht, (w.s.v. 'Semper-Fidelis'), Rijswijk, 17 km.
- 1 februari: Voorjaarsserie, 1e tocht (h.w.s.v. De Vierdaagse), Den Haag, 10 km.
- 15 februari: idem, 2e tocht, 15 km.
- 1 maart: idem, 3e tocht, 20 km.
- 8 maart: Openingstocht, Rotterdam, 15 km.
- 15 maart: Voorjaarsserie, 4e tocht, 25 km.
- 22 maart: Sleutelstadwandeltocht (w.s.v. Willen Is Kunnen), Leiden, 20 km.
- 30 maart: Paastocht (w.s.v. D.E.S.), Gouda, 15 km.
- 5 april: Voorjaarstocht, Haarlem, 15 km.
- 11 april: Keukenhoftocht (w.s.v. D.J.O.), Lisse, 15 km.

(daarna volgde op 19 april weer de Duinenmars in Den Haag, waarmee mijn eerste wandeljaar rond was).

De speciaal voor de Prinsenstadwandeltocht en de Groene Kruiswandeltocht gemaakte medailles. Iedere deelnemer die de tocht volbracht, kreeg zo'n medaille.

De wandelgroep van DJT met vlagdrager (= Peter van der Krogt) tijdens de Juliana-wandeltocht op 30 april 1971. De leidster (rechts) is Tineke van Ditmars. (Foto: René van der Krogt).

Dat waren in één jaar tijd 26 wandeltochten met afstanden tussen 8 en 25 km, waarbij in totaal 418 km werd afgelegd.⁴ De wandeltocht in Didam was een onderdeel van een bustocht met de hele vereniging (32 personen). In mijn wandelboekje schreef ik nog dat we op de heen- en terugweg bij de Pyramide van Austerlitz geweest zijn, dat ik op de terugweg daar de pyramide beklommen heb en in de botsautootjes heb gezeten. Zo'n bustocht werd elk jaar georganiseerd, soms zelfs twee maal per jaar. In augustus 1970 was de bestemming Ugchelen bij Apeldoorn (ook weer twee maal langs Austerlitz), een maand later Terwolde bij Apeldoorn (en weer Austerlitz), in 1971 naar Berg en Dal bij Nijmegen (niet via Austerlitz!), en ten slotte werden er in 1972 bustochten naar Baarn en Bloemendaal gehouden. Daarna zijn er geen bustochten door DJT georganiseerd.

In juli 1970 nam DJT met een groep van 27 leden deel aan de Internationale Jeugdvierdaagse te Osnabrück. Overnacht werd er in een tentenkamp op een grasveld buiten de stad. Elke dag 18 km wandelen in het heuvelachtige gebied rond Osnabrück en op de vierde dag een intocht in de stad. Deze vierdaagse was georganiseerd door de Nederlandse Wandeljeugd uit Rotterdam, een organisatie die een zeer kort bestaan kende en feitelijk een activiteit was van de Rotterdamse w.s.v. Te Voet Voorwaarts. Het 'internationale' aspect was dat de jeugdvierdaagse in het buitenland gelopen werd. Er wandelde geen enkele buitenlandse vereniging mee.

In de jaren na 1970 was er een algemene wijziging in de wandelsport te bemerken. Vanouds namen verenigingen met grote groepen in uniform deel. Prijzen werden door een jury uitgereikt aan groepen die het netst liepen. De jeugd wilde dat echter niet meer en de verenigingen liepen leeg. Wellicht heeft dit te maken met de 'militaire' sfeer van die geüniformeerde groepen: militairen waren 'uit' in die tijd. Vele verenigingen werden opgeheven. De interesse voor de wandelsport bleef wel bestaan, vooral onder invloed van acties als 'Trim U Fit', maar men wandelde liever met kleine groepjes familie of vrienden. Zelf heb ik nog net de laatste jaren van geüniformeerd in groepsverband wandelen meegemaakt. Een prijs hebben we nooit gewonnen.

Nevenactiviteiten

Het verenigingsleven van DJT was zeer actief: er was een regelmatig verschijnend maandblad (later *Met Pittige Pas* genaamd) en naast wandelen organiseerde de vereniging ook andere activiteiten, zoals klaverjasavonden voor leden en donateurs. Het succes van de eerste klaverjasavond, 17 november 1954, was zo groot dat snel een tweede avond gehouden werd. De klaverjasclub was (later ook 'Met Pittige Pas' genaamd) een feit. Tweemaal per jaar werd een klaverjasconcorso van tien tot veertien avonden gehouden (het paas- en kerstconcorso). Gedurende lange tijd werden deze avonden door mevr. Van Ditmars georganiseerd, en later door mevr. Van der Krogt. Na het vertrek van mevr. Van der Krogt omstreeks 1990 bleef de klaverjasclub nog een aantal jaren doorgaan zonder een band met DJT. Een andere nevenactiviteit waren de zangavonden. De eerste twee in december 1955 waren een succes, daarna horen we er niet meer van.

De vereniging na 1970

In 1970 was er een algehele wisseling van het bestuur: voorzitter werd Cor Willems, secretaris Joop van Buitenen en penningmeester René van der Krogt. Ook werd de commissie die de Groene Kruis Wandeltocht organiseerde opgeheven en kwam die taak aan het nieuwe bestuur. Op de achtergronden daarvan kan en zal ik niet ingaan. Zaken die toen speelden, komen na ruim dertig jaar onbelangrijk over en het lijkt erop dat de belangrijkste oorzaak in botsende persoonlijkheden gezocht moeten worden. Met uitzondering van het secretariaat is het bestuur sedert 1970 niet meer gewijzigd (vanaf 1978 is, met een onderbreking van 1980 tot 1982, de auteur van dit artikel secretaris).

In dit nieuwe bestuur was mijn oudere broer René penningmeester. Hij had het jaar ervoor -op 7 september 1969- voor het eerst meegewandeld en werd daarna al snel 'gestrikt' voor een bestuursfunctie. Het nieuwe bestuur ving vrijwel direct aan met de organisatie van een tweede jaarlijkse tocht

in het najaar. De nieuwe tocht moest Prinsenstad Wandeltocht gaan heten. Dat er reeds begin jaren 1950 een tocht van die naam was geweest, was de naamgevers toen onbekend. In september 1972 werd de eerste gehouden. Het volgende jaar in mei de tweede (de Groene Kruis Wandeltocht werd dat jaar naar september verplaatst): beide Prinsenstadtochten deden dienst om geld bijeen te krijgen voor de viering van het 35-jarig jubileum van de vereniging in 1973. Omdat de tocht een succes was, werd besloten ook de Prinsenstadtocht jaarlijks te houden. Vanaf 1973 werden Prinsenstad Wandeltocht en Groene Kruis Wandeltocht respectievelijk in mei en september georganiseerd.

De wandelsportvereniging De Jolige Tippelaars had een nadeel. De naam, die in 1938 door tieners bedacht was en toen dus 'in' was, was in 1970 lachwekkend geworden. Niet alleen omdat het woord 'jolig' wel erg geda-teerd was, maar ook omdat 'tippelen' een geheel andere bijbetekenis ge-kregen had. Het bestuur, dat telkens geconfronteerd werd met de reacties op de naam (homerisch gelach, dubbelzinnige opmerkingen e.d.), en dat sedert 1977 ook fietstochten organiseerde, wijzigde de naam van de ver-eniging in 1978 in Delftse Wandel- en Fietsvereniging DJT. Op grootse wijze werd in dat jaar nog het 40-jarig jubileum gevierd met een receptie en een feestavond. De krantenkop boven het interview met erelid Jan Ver-wijs, de voorzitter van de jubileumcommissie, gaf de teneur goed aan: 'De Jolige Tippelaars ziet de toekomst somber in', en 'Reünie moet wandelver-ening redden.'

Veel succes had dit alles overigens niet. Het ledental holde zienderogen achteruit, wanneer er nog vijf DJT'ers deelnamen aan een wandeltocht dan was dat al heel wat. Een toneelclub als extra activiteit voor jeugdleden was geen lang bestaan beschoren. Omstreeks 1980 was de situatie eigenlijk zo, dat er geen jeugdleden waren, wel een paar seniorleden, die meestal bui-ten verenigingsverband liepen, een aantal donateurs en een goed draai-ende klaverjasclub, waarvan diverse leden niet of nauwelijks wisten dat hun 'kaartclubje' een activiteit van een wandelsportvereniging was.

Stichting DJT

Het bestuur, dat moet ik bekennen, heeft ook niet actief getracht dit te ver-anderen. Het concentreerde zich vooral op het organiseren van de tochten en ondernam nauwelijks actie om nieuwe leden te werven. Verwijs had in 1978 al gezegd 'dat het bestuur min of meer in de dreigende opheffing heeft berust.'

In de gegroeide situatie kwam men er ook niet meer toe contributie op te halen. De laatste contrutie was omstreeks 1974 opgehaald en daarna wa-ren er slechts twee betalende leden (zij gireerden hun contributie automa-tisch). Jaarvergaderingen werden er sedert 1982 niet meer gehouden. In feite bestond DJT – naast de kaartclub – begin 1986 slechts uit een bestuur

Op 14 september 1982 overhandigde het bestuur van DJT aan REDEOSS het spelmateriaal, dat gekocht werd aan de opbrengst van de in 1981 gehouden wandel- en fietstochten. Links van de tafel Peter en René van der Krogt, rechts Cor Willems en een bestuurslid van REDEOSS

van drie leden, dat jaarlijks de beide tochten organiseerde en daarmee het voortbestaan van de vereniging financieel mogelijk maakte, en verder een aantal ereleden.

Op 27 mei 1986 besloot het bestuur dan ook de Stichting DJT Wandel- en Fietstochten op te richten, die de organisatie van de wandeltochten over moest nemen en de vereniging vervolgens op te heffen. Met enige moeite is er op 16 juni 1986 een ledenvergadering met voldoende quorum bij elkaar gekregen, die het bestuursbesluit bekrachtigde. Het bestuur van de nieuwe stichting, opgericht op 23 juni 1986, was identiek aan het bestuur van de vereniging, zodat de continuïteit van de organisatie van de tochten gewaarborgd was.

De vereniging is geruisloos opgeheven, één dag dat nadat de stichting een rechtspersoon was (en dat gebeurde op de dag van inschrijving bij de Kamer van Koophandel). De precieze datum daarvan is niet meer te achterhalen.

Drie wandeltochten per jaar

De organisatie van de wandeltochten en fietstochten door de jonge stichting (met een oude naam) verliep voortvarend. Elk jaar werd in mei de

Prinsenstad Wandeltocht (sedert 1978 met de Westland Fietstocht) en in september de Groene Kruis Wandeltocht (sedert 1977 samen met de Delfland Fietstocht) gehouden. In de eerste jaren namen de aantallen deelnemers sterk toe: van 450 wandelaars in 1972 tot 1100 in 1978, en daarbij nog tussen de 200 en 400 fietsers. Het hoogtepunt qua aantal deelnemers was 1978: bijna 1600 deelnemers aan de Prinsenstad Wandeltocht en Westland Fietstocht in mei, en ruim 1200 aan de Groene Kruis Wandeltocht en Delfland Fietstocht in september. Dit succes was vooral te danken was aan de landelijke actie 'Trim U Fit' om meer sportief te bewegen (het woord 'trimmen' is toen in gebruik gekomen). Na 1978 zakte het aantal wandelaars weer tot 400 à 750 per weekend. Het aantal fietsers daalde tot enkele tientallen in 1994. Fietstochten werden er daarom vanaf 1995 niet meer georganiseerd.

Het aantal deelnemers is vanzelfsprekend zeer sterk afhankelijk van het weer: op 27 en 28 mei 2000, met op zondag een zware storm, kwamen er maar 419 wandelaars; een jaar later, in het zonnige weekend 26 en 27 mei 2001 was het aantal deelnemers 643.

De opbrengst van de Groene Kruis Wandeltocht ging van oudsher naar het Groene Kruis sanatorium. Na opheffing van dat instituut doneerde de Stichting de opbrengst van alle wandel- en fietstochten tot 1992 aan Redeoss, de Delftse sportvereniging voor gehandicapten, en daarna onder andere aan het Liliane-fonds en aan de Melania-actie van het Delfts Katholiek Vrouwengilde.

In 1989 kwam er een derde tocht bij: de Estelí-Lentewandeltocht, waarvan de opbrengst ten bate kwam van de Delftse zusterstad Estelí in Nicaragua. Ook in 1989 werd ter gelegenheid van de Delfiade (een Delftse sportdag) een 8 km wandeltocht georganiseerd.

Vanaf april 1989 wordt ook de Dagelijkse Wandeltocht Delft Oude Stad/Technische Universiteit gehouden. Voor deze tocht is een routebeschrijving in de vorm van een boekje gemaakt. Deze boekjes waren te koop in het VVV-kantoor op de Markt in Delft. Een wandelaar hoeft dus niet op een speciale dag te komen, maar kan elke dag komen wandelen. Het faillissement van het VVV per 1 januari 2003 kwam ook voor DJT als een plotse linge onaangename verrassing. In de eerste maanden van 2003 is een nieuwe startplaats gezocht en gevonden in het Gemeentearchief.

Na een paar jaar moest het bestuur bekennen dat het teveel hooi op de vork genomen had. De oudste wandeltocht, de Groene Kruis Wandeltocht, was de eerste die verdween. Dat juist deze oudste tocht als eerste verdween, kwam door een samenloop van omstandigheden. Het bestuur had plannen om een tocht minder te gaan organiseren, en kreeg toen te horen dat het startbureau voor de Groene Kruis Wandeltocht vanaf 1993 niet meer gebruikt zou kunnen worden. De knoop was dus snel doorgesneden: de 49e Groene Kruis Wandeltocht op 26 en 27 september 1992 was de laatste. Wegens omstandigheden kon de voorzitter zich steeds minder met de organi-

satie bemoeien en door de drukke werkzaamheden van de beide overige bestuursleden konden ook zij minder tijd besteden aan de club. Na drie jaar moesten zij dan ook het doek voor de Estelí-Lentetocht laten vallen, die op 18 en 19 maart 1995 voor de zevende en laatste maal gehouden is. Het zal duidelijk zijn dat er geen reden was het 60-jarig bestaan van DJT in 1998 te vieren. In 2003 heeft DJT voor het laatst zelfstandig de 32e Prinsenstad Wandeltocht georganiseerd. In 2004 zal deze samen met wandelsportvereniging Haaglanden (de opvolger van de Wandelkring Den Haag/Rijnland) georganiseerd worden en daarna draagt DJT de tocht over aan die vereniging. De Stichting DJT blijft voortbestaan om de Dagelijkse Wandeltocht Delft Oude Stad/Technische Universiteit in stand te houden. De tiener-oprichters van 1938 zullen wel niet voorzien hebben dat na 65 jaar hun wandelclubje nog steeds met wandelsport bezig zou zijn, zij het in een andere organisatievorm.

Bronnen

Deze bijdrage is een bewerkte versie van de bijdrage die auteur dezes leverde voor het jubileumboek van de Wandelkring Den Haag/Rijnland:

Klein, Maarten (eindred.), *Op diamanten voet een nieuwe eeuw tegemoet: 60 jaar Wandelkring Den Haag/Rijnland, 1940-2000*. Den Haag: Wandelkring Den Haag/Rijnland, 2000.

De belangrijkste bron is het oude archief en de maandbladen van de w.s.v. De Jolige Tippelaars, beide enige jaren geleden overgedragen aan het Gemeentearchief Delft. De recentere gegevens komen uit het lopend secretariaatsarchief.

Noten

1. Deze anekdote komt uit een in 1971 geschreven geschiedenis van de vereniging, de juistheid heb ik niet kunnen controleren.
2. In de notulenboeken van DJT is hierover niets te vinden. Informatie is te vinden in het hoofdstuk 'Het ontstaan van de Avondvierdaagse in Delft' (blz. 88-89) in het jubileumboek van de Kring Den Haag/Rijnland.
3. Later genealogisch onderzoek bracht naar voren dat we tot twee verschillende families behoorden die al vóór 1500 gesplitst waren. Zie P.C.J. van der Krogt, 'Twee geslachten Vercroft in Delfland, waaruit families Van der Kroft en Van der Krogt.' In *Ons Voorgeslacht* 54, nr. 501 (maart 1999), blz. 81-111, en nr. 502 (april 1999), blz. 125-151.
4. Ik houd die wandelboekjes nog steeds bij. De huidige stand (15 april 2004) is 728 wandeltochten en 10032 km.

Zeevishandel W.W. van Oosten

Voor al uw verse en gebakken vis

Visconserven en hartige taarten

Wij verzorgen ook uw vissalades

Van Oosten Voor Vis

Buitenwatersloot 43 - Delft - Tel. 015-2120610

A LIFE LESS ORDINARY

Bij de **BeoSound 9000** zijn het niet de 6 cd's die bewegen, maar is het de cd-speler. Speel ze achter elkaar of spring van track naar track. En tussendoor kunt u altijd nog schakelen naar de ingebouwde radio.

De **BeoLab 1** is de topluidspreker van Bang & Olufsen. Hij kan zo luid of zo zacht spelen als u wilt en biedt een zo natuurlijke weergave als maar mogelijk is.

De magie van glazen deurtjes die soepel openglijden en de cd-speler die zich opent. CD's afspelen is vanaf nu niet slechts luistergenot, maar ook een fascinerend schouwspel, terwijl de display u informeert over de status.

De **BeoSound 3000** verenigt een radio met RDS en een schrandere cd-speler in zich, die tot wel 200 cd's kan herkennen en bovendien de namen ervan laat zien. Als u dat wilt, speelt de BeoSound 3000 van uw lievelingsmuziek alleen de nummers die u wilt horen en slaat uw minder favoriete nummers over. Geschikt voor alle Bang & Olufsen actieve luidsprekers.

Dankzij een solide en robuuste behuizing kan de **BeoSound 1** overal en altijd worden gebruikt. Van huis mee naar het werk, overal waar een stopcontact te vinden is. CD en radio in een functionele plug-and-play opzet.

Verborgen achter de compacte vorm zit een vijftal opmerkelijk krachtige actieve luidsprekers, met een dynamische weergave die ver uitstijgt boven de bescheiden afmetingen van het geheel. Verkrijgbaar in de aluminium kleuren: zilver, zwart, groen, roodbruin en lichtblauw.

Een royaal 16 : 9 beeldscherm, een ingebouwde video-recorder en een indrukwekkend stereo- of optioneel surround geluid. Voeg daarbij een geraffineerde aanpassing aan elk beeldformaat. Een anti-reflex contrastscherm. Een elektronisch bioscoopgordijn. Een op afstand bediende gemotoriseerde voet. Leverbaar met een 70 cm of 81 cm beeldscherm.

De **BeoVision Avant** brengt u wel heel dichtbij het bioscooptheater in de huiskamer.

Elektrotechnisch bureau
van Kapel bv

Hugo de Grootstraat 122, Delft
Telefoon 015 212 08 17

BANG & OLUFSEN

B&O

Van dolhuis naar GGZ

B.K.P. Griffioen

De verzorging van psychiatrische patiënten gaat in Delft terug tot het begin van de vijftiende eeuw. Doorgaans begon deze zorg van oudsher in een kapel en groeide geleidelijk uit tot een instituut van grote omvang om ten slotte weer terug te gaan tot een kliniek voor relatief kortdurende opname. De psychiatrische zorg in Delft begon in de Sint Joriskapel en werd uitgebreid op het terrein van het daarachter gelegen Sint Annaklooster. Toen dit 'binnengesticht' niet meer voldeed, werd in de Vrijenbansepolder het buitengesticht gebouwd dat thans geheel is gerenoveerd. In het 'Jorismuseum' in het voormalige hoofdgebouw wordt de historie van de Delftse psychiatrie zorgvuldig bewaard.

Het Sint Joris Gasthuis had aanvankelijk een katholieke signatuur. Toen de instelling onder het gemeentelijk bestuur viel, bleef deze naam gehandhaafd. Sinds 1998 werd het predikaat 'Sint' niet meer gebruikt en spraken van Psychiatrisch Centrum Joris, kortweg P.C. Joris. Tenslotte werd in 1999 de naam van de nu privaatrechtelijke instelling gewijzigd in Geestelijke Gezondheidszorg Delfland, afgekort tot GGZ Delfland.

De Sint Joriskapel

Eeuwen lang heerste de opvatting dat de samenleving beschermd moest worden tegen de onberekenbare uitpattingen van geestelijk gestoorden. De eerst bekende psychiatrische inrichting stond waarschijnlijk in Turkije. Tegen het eind van de Middeleeuwen werden ook in Nederland 'uysinnigen' in een inrichting opgenomen. Aangenomen wordt dat omstreeks 1400, dus zes eeuwen geleden, in Delft de Sint Joriskapel hiervoor werd bestemd.

Over de oorsprong van deze kapel is weinig met zekerheid bekend. De op het Noordeinde staande kapel bestond waarschijnlijk al in de veertiende eeuw. Volgens traditie was ze zodanig gebouwd dat de ingang op het westen lag en het koor naar het oosten was gericht. (afb. 1)

Op verzoek van de hoofdlieden van de Sint Joriskapel had Willem VI, hertog van Beieren en graaf van Holland, al in 1407 toestemming verleend om hier een zogeheten kapelanie, een woning voor een kapelaan of geestelijke, te stichten zodat in hun kapel de Heilige Mis kon worden opgedragen.

De Sint Joriskapel had ook een herbergfunctie. Reizigers die door de Haagpoort de stad binnenkwamen, konden in de zogeheten baaierd overnachten. Maar ook zwervers, ouden van dagen, gebrekkigen, bedelaars, kortom eenzamen die geen verzorging hadden, werden er voor korte tijd liefderijk opgenomen en in geval van ziekte ook verzorgd. In het zuiden van de stad

1. Sint Joriskapel aan het Noordeinde, nu de Lutherse kerk. L. Schenk naar een tekening van A. Rademaker, gravure, achttiende eeuw, Gemeentearchief Delft.

vervulde de aan de Koornmarkt gelegen kapel van het gasthuis dezelfde functie.

Om 'onoirbare' contacten tussen mannen en vrouwen te voorkomen werd het in 1480 regel dat in de Sint Joriskapel alleen nog maar vrouwen mochten overnachten. Zij ontvingen daarvoor een vierkant loden plaatje met het stadswapen. Mannen kregen een soortgelijk rond plaatje, waarmee zij in de baaierd van het gasthuis konden overnachten. Kwamen de gasten te overlijden dan was het de gewoonte dat hun bezittingen aan de kapel ten goede kwamen.

Het is opvallend dat beide kapellen bij de stadsbrand in 1536 gespaard bleven. Het hardstenen beeld van Sint Joris te paard met de draak, dat oorspronkelijk boven de ingang van de Sint Joriskapel stond, overleefde echter niet de beeldenstorm in 1566. Het werd vernield en later vervangen door het wapen van Delft.

In 1674 vond een ingrijpende verbouwing plaats. Tussen de kapel en het koor werd een scheidingswand aangebracht en het koor werd vervangen door een drie verdiepingen tellend gebouw. Op de begane grond kwamen de regentenkamer (die nog steeds als consistoriekamer voor de Lutherse

Gemeente dienst doet) en een keuken. Op de eerste verdieping was ruimte voor een aantal patiëntenkamertjes. Daarboven was de zolder waar zich nog altijd twee draagbalken bevinden die met gesneden beelden zijn versierd. Tegen het eind van de zeventiende eeuw werd de Sint Joriskapel eerst als generaliteitsmagazijn gebruikt om kanonnen en munitie te bewaren en daarna nog als wijnpakhuis. In 1766 kreeg het gebouw weer een kerkelijke functie en is sedertdien in gebruik bij de Evangelisch Lutherse Gemeente. Overigens werd de voorgevel in de achttiende eeuw veranderd en kreeg de huidige vorm.

Sint Joris werd in 270 geboren als zoon van een Romeinse edelman. Hij bracht het tot hoge officier in het Romeinse leger en leefde als een voorbeeldig christen. Bekend is de legende dat hij een jonkvrouw het leven redde door een draak te doden. Tijdens een christenvervolging door keizer Diocletianus werd Joris in 304 om zijn geloof gevangen genomen. Hij stierf de marteldood en werd in Lydda in Israël begraven. Dit alles leidde tot zijn latere heiligverklaring. Tijdens de kruistochten werd Sint Joris beschouwd als beschermheilige van de kruisridders. Voorts was hij de schutspatroon van het schuttersgilde. Zijn feestdag is 23 april. Deze dag staat nog steeds bekend als Sint Jorisdag.

Andere gestichten

Aanvankelijk waren de medische mogelijkheden voor geestelijk gestoorde patiënten zeer beperkt en was de hoop op genezing vooral gevestigd op goddelijke hulp. Waarschijnlijk lagen de patiënten in de kapel ter weerszijden van het gangpad dat naar het altaar voerde, vanwaar zij hulp verwachtten. De aanpak van agressieve patiënten was stevig. Om hen tot bedaren te brengen, kregen ze een dwangbuis aan, soms met een bijtmasker op, of werden vastgeketend en in een cel opgesloten. Ter vermaak kon, tijdens de jaarlijkse kermis, de bevolking tegen betaling deze 'dollen' bekijken. In het opkomende stadsleven werd afwijkend psychisch gedrag niet meer in het openbaar geaccepteerd. Het aantal op te nemen patiënten nam in zulke mate toe dat meer ruimte aan opvang en opsluiting nodig was. Naast de Sint Joriskapel werden daartoe cellen gebouwd.

Toen na de reformatie, aan het eind van de zestiende eeuw, de kloosters werden geconfisqueerd, stelden de Heeren van de Weth in 1579 het Sint Annaklooster, dat vlak achter de Sint Joriskapel lag, ter beschikking om krankzinnigen te kunnen opnemen.

Tot 1669 waren het de Heilige Geestmeesters die toezicht hielden op het Sint Joris Gasthuis, maar wegens chronisch geldgebrek kwam het beheer in handen van de Kamer van Charitate. De functie van baaierd verviel en voortaan werden uitsluitend zieken verpleegd. De inrichting kreeg officieel

2. De gevelsteen sierde het dolhuis op de Geerweg. (Collectie Jorismuseum Delft. Foto B.K.P. Griffioen).

de naam van 'Dolhuis', een naam die lange tijd op een hardstenen gevelsteen aan de ingang op de Geerweg stond gebeiteld. (afb.2)

Aan de Haagweg, ten noordoosten van Delft, was een leprozeriegesticht waar melaatsen buiten de stad werden afgezonderd. De naam Reineveld herinnert hieraan nog steeds. Op afgesproken tijden mochten de melaatsen gaan bedelen, mits zij hun aanwezigheid met een speciale klepper kenbaar maakten.

In 1677 voegde het stadsbestuur de organisatie van het dolhuis en de leprozerie samen met die van het tuchthuis en stelde het onder toezicht van één regentencollege: de zogenaamde buitenvaders. Het tuchthuis kwam voort uit het zogeheten spinhuis, waarin landlopers, vagebonden, bedelaars en andere schenders van het straatleven werden opgesloten. Om dit financieel lucratief te maken, werd een werk- of tuchthuis in het gebouwencomplex van het voormalige Sint Annaklooster gesticht. De gestraften moesten touwpluizen en, ten behoeve van de lakenindustrie, wolkommen en houtraspen. Zodoende heette het tuchthuis ook wel rasphuis.

De financiën van de instellingen werden beheerd door een rentmeester, waarvan de eerste in rij Abraham Nicolaas Couckebacker (1677-1687) was. De dagelijkse leiding lag in handen van een binnenvader of conciërge. Dit was doorgaans een zakenman die was betrokken bij de lakenhandel en onder meer uniformen aan het Staatse leger leverde.

Om ontsnapping tegen te gaan, droegen de dolhuispatiënten een bruin pak, bestaande uit een hemd, een vest en een broek. De linkermouw van het vest en de rechtermouw van het hemd waren echter groen. Bovendien werd bij ontsnapping een klok geluid zodat de poortwachters direct de stadspoorten konden sluiten.

Op grond van de opvatting 'ledigheid is des duivels oorkussen' had in-

middels alom in de psychiatrie het begrip arbeidstherapie zijn intrede gedaan. Niemand had er bezwaar tegen om ook patiënten voor de lakenindustrie in te zetten. Met dit werk verdienden de patiënten en tuchtelingen hun eigen brood, terwijl de binnenvader de winst opstreek. Pas in 1812 kwam aan deze misstand een einde toen het dolhuis en het tuchthuis werden gescheiden. Het tuchthuis werd tenslotte in 1824 opgeheven.

Verbeterhuizen

In de negentiende eeuw werd onderscheid in klassen gemaakt. De derde klas patiënten droegen uniforme gestichtskleding en in de eerste klas mochten ze burgerkleding dragen. Verder werden mannelijke en vrouwelijke patiënten van elkaar gescheiden, evenals rustige en onrustige krankzinnigen. Vanwege de weinig populaire combinatie van dolhuis en tuchthuis brachten welgestelde lieden in de zeventiende en achttiende eeuw hun familieleden met onaanvaardbaar gedrag onder in de particuliere 'verbeterhuizen' waarvoor zij jaarlijks 300 gulden aan pensioengeld betaalden. Naast geestesziekte gaven zij daarbij vaak als oorzaak verkwisting van geld of drankzucht op. De directeur heette commensaalhouder, kastelein of binnenvader. De patiënten waren commensalen. Zij behoefden geen werk te verrichten maar moesten zelf voor hun kleding zorgen.

In Delft stonden verscheidene 'verbeterhuizen'. Zo bevond zich op de hoek van de Burgwal en de Molenpoort het in 1714 opgerichte *Duynkerken* en aan de Koornmarkt, vlak bij de Breestraat, *Het Wapen van Keulen* uit 1694. In beide huizen mochten alleen vrouwen wonen. Bij de Oostpoort vervulde vanaf 1720 *De Vergulde Kabel* (alleen voor mannen) die functie en op het Bagijnhof was dat van 1721 tot 1731 het huis genaamd *Koning David*. Nog een verbeterhuis was *De Drie Taarlingen*, gelegen op de hoek van de Vlamingstraat en de Oosterstraat, dat in 1662 was gesticht. De naam was ontleend aan vader Taarling en zijn twee zonen.

Psychiatrische behandeling

In de oudheid werd algemeen aangenomen dat krankzinnigheid door duivelse machten ontstond. De patiënten werden dan ook vaak benaderd vanuit een religieus perspectief. Démonen moesten door vasten en bidden verdwijnen. Muziek had dikwijls een kalmerende invloed op agressieve patiënten. De Griekse geneesheer Hippocrates (460-377 voor Christus) zocht de oorzaak van verscheidene ziekten in een verkeerde menging van de vier natuurlijke lichaamssappen: bloed, slijm, gele gal en zwarte gal. Voor de behandeling nam hij zijn toevlucht tot purgeren, braakmiddelen, bloedzuigers, koppen zetten en aderlaten. Hij schreef kruiden voor als kalmeringsmiddel en depressieve patiënten behandelde hij met stimulerende medicijnen. Onrustige patiënten werden al dan niet vastgeketend opgesloten.

In de volksgeneeskunde hechte men veel geloof aan alternatieve midde-

len zoals pleisters met blaartrekkende zalf, een zakje met levende mieren (misschien was het mierenzuur de werkzame stof) of het leggen van brandnetels op de huid. Op kermissen en markten speelden charlatans met het snijden van de kei in op het volksgeloof. Zij maakten een snede op het achterhoofd en lieten daarna een steentje in een metalen bakje vallen. Gapers moesten de mensen overtuigen van de heilzame werking van de geneesmiddelen die de kwakzalvers op de markt brachten. Met allerlei middelen trachtten chirurgijns de boze geesten uit te drijven. Zo boorden zij met een soort appelboor een gaatje in de schedel, de trepanatie, waardoor de duivel gemakkelijk kon weggomen. Later dacht men dat dit in ieder geval wel enige 'opluchting' zou geven.

In de loop der tijden onderging de behandeling van geesteszieken enorm veel veranderingen die te maken hadden met de aldoor nieuwe inzichten en de introductie daarvan door de verschillende generaties gestichtartsen. Meestal deelden zij hun patiënten in naar diagnose. Zo adviseerde de in Gent werkzame arts Joseph Guislain (1797-1860) een patiënt direct bij opname in bed te leggen, desnoods onder dwang. Naast bedverpleging kwam ook badverpleging in zwang onder de mooie noemer 'hydrotherapie'. Het hield in dat patiënten koud water over zich heen gegoten kregen of langdurig in bad, vaak onder een spanlaken, moesten liggen.

Na de uitvinding van elektriciteit werd elektrotherapie ingevoerd: eerst galvanische-, faradische- en hoogfrequente stroom, later elektroshock therapie. Deze laatstgenoemde behandeling wordt thans in gewijzigde vorm en onder strikte voorwaarden met succes weer toegepast. Natuurlijk werd ook getracht patiënten operatief te behandelen.

Dwangmaatregelen werden vrij lang toegepast. Zo staat in het Jorismuseum de zogeheten dwang-postoel waarop een patiënt met een riem om zijn middel aan de rugleuning zat vastgebonden. De verpleegster kon de po achterlangs weghalen. De stoel bood ook plaats aan een warme voetstoof. (afb. 3) In hetzelfde museum worden nog dwangbuizen en dwanglakens bewaard om de patiënten tegen zich zelf te beschermen. Toen de Franse psychiater Philippe Pinel (1756-1826) aan het einde van de achttiende eeuw de patiënten uit hun dwangbuizen haalde, kreeg dit ook navolging in Delft.

Een opvallend therapiemiddel was het dekselbed waarin epileptici sliepen om te voorkomen dat zij zich tijdens een toeval zouden verwonden. (afb. 4) Als patiënten gingen wandelen, werden zij met boeien en touwen aan een stok vastgebonden om weglopen te verhinderen.

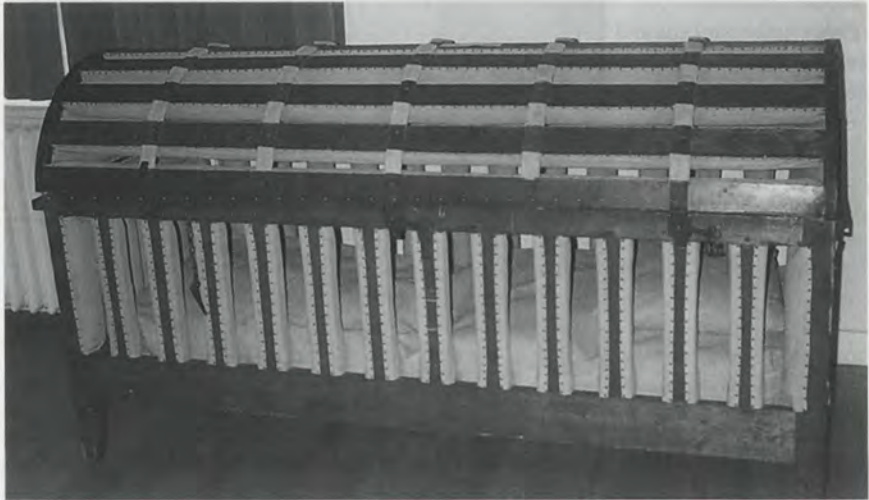
In het kader van de arbeidstherapie verrichtten de patiënten verschillende nuttige werkzaamheden. De vrouwen werkten in de keuken of in de naai-kamer en maakten de gebouwen schoon. De mannen onderhielden de grote tuin en zorgden voor de moestuin of werkten op de boerderij die buiten de stadswal lag. Voorts werden ze ingezet bij allerlei karweitjes in het gesticht. Zij maakten sigaren en borstels. Er was zelfs een schoenmakerij, een kleermakerij en een boekbinderij.

3. Dwang-postoel.
(Collectie Jorismuseum
Delft. Foto B.K.P. Griffioen).

Grote veranderingen

Het was de invloedrijke Utrechtse hoogleraar dr. J.L.C. Schroeder van der Kolk (1797-1862) die grote verandering in de patiëntbenadering teweeg bracht. Hij verleende ook zijn medewerking aan het tot stand komen van de eerste krankzinnigenwet in 1841. Hierin werd onder meer bepaald dat de doelstelling van de gestichten niet meer het opbergen van krankzinnigen was, maar het behandelen van geesteszieken. Deze wet stelde bepaalde minimum voorwaarden aan de verpleging van krankzinnigen, met als gevolg dat de gebouwen uit de kloostertijd niet meer aan de nieuwe ei-

4. Dekselbed, dit is een kopie van het oorspronkelijke bed uit 1860. (Collectie Jorismuseum Delft. Foto B.K.P. Griffioen).

Er bestaat een hardnekkige anekdote omtrent de 'gekkenberg'. Met kruiwagens werd een berg zand over grote afstand verplaatst. Als de berg was afgegraven, werd hetzelfde in omgekeerde volgorde gedaan. Er was een patiënt die steeds met een omgekeerde kruiwagen heen en weer liep. Toen de ziekenoppasser daar wat van zei antwoordde de man: 'Je denkt toch zeker niet dat ik gek ben?'

sen voldeden en afgekeurd werden.

Na advies van Schroeder van der Kolk besloot het regentencollege in Delft een nieuw gesticht tussen de Annastraat en de Geerweg neer te zetten. Dit werd in 1853 in gebruik genomen en officieel goedgekeurd als geneeskundige inrichting voor de verpleging van krankzinnigen.

Als gevolg van de nieuwe Armenwet van 1854 kwam het Sint Joris Gasthuis onder direct toezicht van het gemeentebestuur, dat in het vervolg de secretaris-rentmeester benoemde.

De bekende Delftse huisarts J.M. van Stipriaan Luiscius behandelde van 1824 tot 1859 naast zijn eigen praktijk ook de patiënten in het gesticht, zonnodig met assistentie van chirurgijn J. Vosters. Zijn opvolger dokter A. de Boer Vervooren werd de eerste geneesheer-directeur. Hij probeerde meer discipline te bereiken door onder meer een strenge dagindeling voor het personeel in te voeren. Het werkte echter een verslechtering van de relatie tussen deze directeur en de medewerkers in de hand, zelfs zo erg dat

het uiteindelijk tot het vertrek van de geneesheer-directeur leidde. In 1863 nam dokter J.N. Ramaer zijn plaats in. Ramaer had in Zutphen een grote naam als zenuwarts opgebouwd. (afb. 5) Mede door zijn toedoen werd in 1871 de 'Nederlandsche Vereeniging voor Psychiatrie' opgericht, die daarmee de eerste specialistenvereniging in Nederland was. Ramaer was ook mede oprichter van de 'Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst' (1848) en daarvan de eerste secretaris.

Voor deze actieve nieuwe geneesheer-directeur werd aan het Koningsplein een groot huis gebouwd met aanpalend een nieuwe hoofdingang met een lange gang, zodat hij de inrichting binnendoor kon bereiken. Ook Ramaer voerde belangrijke veranderingen in. Zo was hij zuinig met dwangmiddelen, maar soms was het toch nodig voor agressieve patiënten een dwangjak te gebruiken. Om het onderscheid tussen personeel en patiënten duidelijk te maken, moesten de oppassers voortaan een uniform dragen. Ramaer had een uitstekende naam als medicus. Het gevolg was een stroom van patiënten (de behandeling was gratis) die zo'n omvang kreeg, dat de financiële toestand van het ziekenhuis achteruit ging. Om hier verbetering in aan te brengen, verkocht het regentencollege in 1866 een stuk grond aan de gemeente Delft die er de begraafplaats Jaffa aanlegde. Om de werkdruk te verminderen, trok hij dr. A. van der Swalme als tweede geneesheer aan en maakte een indeling in klassen. Zelf behandelde hij de eerste klasse patiënten en de vrouwen. Van der Swalme zorgde voor de mannen in de laagste klasse.

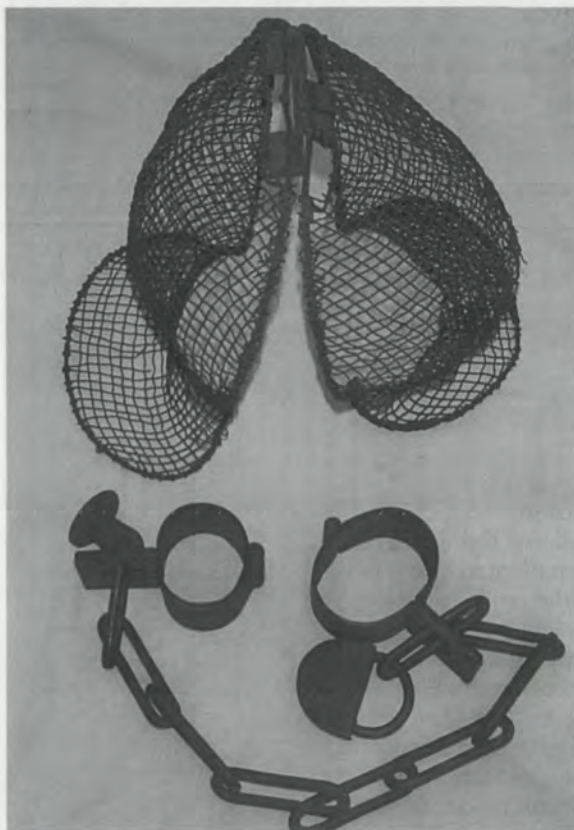
Toen zijn praktijk te groot werd, nam Ramaer in 1869 ontslag maar bleef wel als consulent beschikbaar.

Van der Swalme, die hem als geneesheer-directeur opvolgde, was ook een tegenstander van het gebruik van dwangmiddelen zoals boeien en bijtmaskers. (afb. 6) Hij begon overigens als eerste met het schrijven van een jaarverslag, waarin hij kritische opmerkingen ten aanzien van de gebouwen ventileerde. In 1888 werd hij opgevolgd door dokter W. Littel.

Inmiddels bracht de invoering van de tweede krankzinnigenwet in 1884 nieuwe eisen met zich mee voor de verpleging van krankzinnigen. Twee jaar nadat in 1892 het diploma voor B-verpleegkundige, het zogenaamde

5. Dr. J.N. Ramaer, directeur van 1863 tot 1869. (Collectie Jorismuseum Delft. Foto B.K.P. Griffioen).

6. Boeien en bijtmasker. (Collectie Jorismuseum Delft. Foto B.K.P. Griffioen).

zwarte kruis, was ingevoerd, werden meisjes in dienst genomen. Zij volgden de zogenaamde in-service opleiding en droegen op hun uniform het insigne van Sint Joris. (afb. 7) Het diploma kreeg pas in 1921 erkenning toen de wet tot bescherming van het diploma ziekenverpleging werd aangenomen.

In 1892 besloot het regentencollege om buiten het Rijn-Schiekanaal, in de polder van Vrijenban, een nieuw buitengesticht te bouwen. Het oude gebouw voldeed niet meer aan de eisen en was te klein geworden voor het grote aantal opgenomen zieken. In 1894 werd dit nieuwe gasthuis in gebruik genomen. Het was ingericht volgens het paviljoensysteem. Ter weerszijde van het hoofdgebouw stonden twee vleugels, waarin respectievelijk 25 rustige vrouwen en mannen werden ondergebracht. Daarachter bevonden zich twee paviljoens met minder rustige patiënten en helemaal achteraan op het terrein nog eens twee paviljoens voor onrustige patiënten.

In 1981 werd het 'binnengesticht' aan het Koningsplein opgeheven. In 1983

7. Insignes van de verpleging in Joris. (Collectie Jorismuseum Delft. Foto B.K.P. Griffioen).

volgde de sloop van de historische bebouwing. In 1999 werd de naam Sint Joris Gasthuis gewijzigd in GGZ Delfland.

Nieuwe psychiatrische inzichten

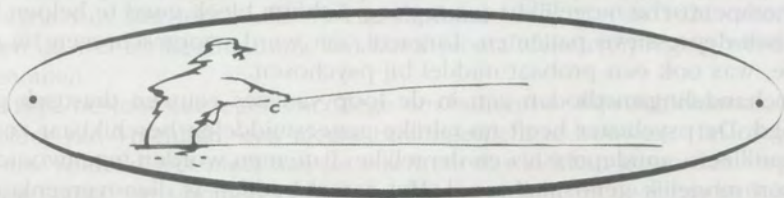
In de twintigste eeuw werd vooral naar een fysieke oorzaak voor de psychische aandoening gezocht. In die tijd werden meer en meer kalmerende middelen voorgeschreven, bekend is de broomdrank. Voorts werd geëxperimenteerd met nieuwe behandelingsmethoden. Manisch-depressieve patiënten werden behandeld met slaapkuren. Een psychotische patiënt als gevolg van syfilis, kreeg een malariakuur met behulp van malariamuggen. Insulinekuuren werden voorgeschreven bij schizofrenie. De na de Tweede Wereldoorlog ingevoerde psychofarmaca brachten een grote verandering in de therapeutische mogelijkheden teweeg. Lithium bleek goed te helpen bij manisch-depressieve patiënten. Largactil, dat werd voorgeschreven bij allergie, was ook een probaat middel bij psychosen.

De behandelingsmethoden zijn in de loop van zes eeuwen drastisch gewijzigd. De psychiater heeft nu talrijke geneesmiddelen beschikbaar zoals tranquillizers, antidepressiva en dergelijke. Patiënten worden tegenwoordig zo kort mogelijk gehospitaliseerd. Het aantal bedden is dienovereenkomstig gereduceerd en de paviljoens zijn afgebroken. Van de oorspronkelijke bebouwing is alleen het hoofdgebouw overgebleven, dat met de historische kapel een schitterende eenheid vormt. Dit monumentale pand biedt plaats aan de dienst geestelijke verzorging en het Jorismuseum. Hiervoor staat het oorspronkelijke hek dat vroeger de hoofdingang aan de Oostsingel 180 sierde.

Literatuur

- Bouricius, L.G.N. *Geschiedenis van het geneeskundig gesticht voor krankzinnigen 'Het St. Joris Gasthuis' en het daarmee verbonden geweest zijnde 'Tuchtbuis binnen Delft'*. Delft: Het St. Joris Gasthuis, 1927.
- Geneeskundige inspectie voor de Geestelijke Volksgezondheid. *100 jaar diploma B-verpleegkundige*. Rijswijk: Staatstoezicht op de Volksgezondheid, 1993.
- Klinkenberg, A. *Een bladzijde uit de geschiedenis der Lutherse Gemeente te Delft*. Z.pl.: de auteur, 1916.
- Pol, A. van der, 'Scriptieconcept'. Hoeven (Noord-Brabant), 1971.
- Slangen, Jaak. *Van Koningsplein tot Lazarusklap: Fragmenten uit de geschiedenis van Psychiatrisch centrum Joris te Delft (±1394-1994)*. Delft: Eburon, 1994.
- Wirdum, P. van. *Het Sint Joris Gasthuis van 1400 tot 1972*. Z.pl.: de auteur, 1972.

Rien Rothfusz

Hengelsport

VAN LODENSTEYNSTRAAT 114, 2612 SK DELFT, TEL. 015 - 212 58 98

DDM De Deughlaeme Waer

Specialiteiten in:

binnen- en buitenlandse kaas,
fijne vleeswaren,
versgebrande noten en
wijnen

Brab. Turfmarkt 65 - Delft
Tel. (015) 212 32 14

Uw adres voor:

een lekker, eenvoudig belegd broodje

tot en met

volledige catering van partijen en feesten

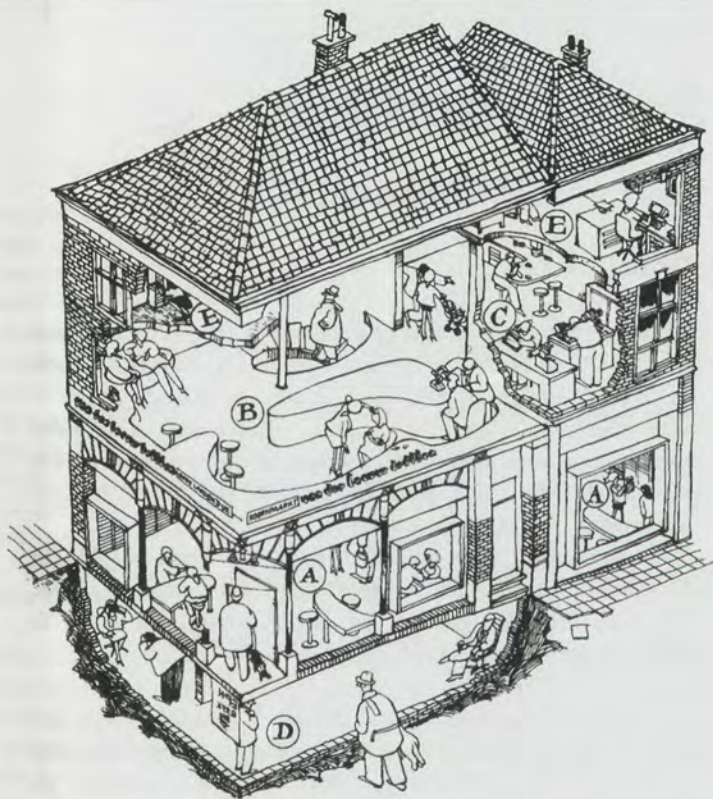

GRAFMONUMENTEN

Rothfusz

Laan van Overvest 64-70, 2613 DN Delft

Tel.: 015 - 212 28 81, Fax: 015 - 214 47 44

A

WINKEL

B

CONTACTLENS-
AFDELING

C

SLIJPERIJ

D

OPTOMETRIE-
AFDELING

E

KANTOOR
VOORRAAD

VAN DER LEEUW *Optiek*

OPTOMETRISTEN/CONTACTLENSPECIALISTEN ANVO

Oude Langendijk 1, hoek Koornmarkt, Delft, Telefoon 015 - 214 08 80

www.vdleeuwoptiek.nl - vdleeuwoptiek@optiplaza.nl

VISRESTAURANT

Den Blaauwen Snoeck

De Blauwe Snoek

Bij de verbouwing van het huis Verwersdijk 32, vond men eind 1983 een grote steen (56x74 cm.). Hij diende daar als putdeksel, misschien zelfs wel tot de zeventiende eeuw.

De afbeelding toont een snoek, waarboven duidelijke sporen van een kroon. Het blijkt dat er een huis De Blauwe Snoek stond, aan de Verwersdijk, enkele huizen ten zuiden van de "Anatomie".

De "Anatomie" was gevestigd in de kapel van het Maria Magdalenaklooster, die op het huidige Doelenplein stond. Dit klopt met de vindplaats van de steen. De steen is thans in particulier bezit.

Een ander verhaal gaat rond, dat in de middeleeuwen een Herberg bij de blauwe snoek gelegen was. Aangezien men in die tijd in grote mengen bier nuttigde, vanwege de slechte drinkwaterkwaliteit, werd er wel beweerd, dat men "blauw" bij de "snoek" vandaan kwam.

De huidige naam leeft voort in het gelijknamige Visrestaurant "Den Blaauwen Snoeck" aan de Verwersdijk nummer 14. Hier kunt u het hele jaar terecht voor dagverse vis, tevens kunt u in het restaurant met groepen terecht, zowel voor de lunch alswel voor het diner!

Denkt u eraan, vis is gezond en lekker!

Verwersdijk 14, 2611 NH Delft, tel. 015 - 213 88 50

Geopend van 17.00 - 22.30 uur, dinsdags gesloten

Lunches voor groepen op afspraak

Particuliere verbeterhuizen in Delft

A. Verbraeck

Verbeterhuizen hebben in de zeventiende en achttiende eeuw bestaan, in sommige gevallen met een uitloop naar de vroege negentiende eeuw. Het ging om instellingen waarin familieleden een zwart schaap konden laten opsluiten. In de zeventiende en achttiende eeuw werd iemand beschouwd als een zwart schaap als hij of zij gedrag vertoonde dat weliswaar niet strafbaar was, maar wel de familie te schande maakte en door familie en regenten werd beschouwd als onaanvaardbaar. De verwachting was dat opsluiting in een verbeterhuis de zondaar of zondares tot inkeer zou brengen. Mannen en vrouwen werden in principe zonder onderscheid naar sekse gelijk beoordeeld, hoewel er meer mannen dan vrouwen in verbeterhuizen hebben gezeten en de indruk bestaat dat vrouwen bij sommige vormen van onaanvaardbaar gedrag eerder de clementie konden rekenen dan mannen.

Stadsverbeterhuizen

Er bestonden in de Republiek der Verenigde Nederlanden twee soorten verbeterhuizen waarin familieleden op verzoek konden worden opgeborgen: stadsverbeterhuizen en particuliere verbeterhuizen. Het stadsverbeterhuis was onderdeel van het plaatselijke tuchthuis en vormde daarbinnen een speciale afdeling die meestal was gevestigd in het tuchthuis zelf, maar soms, zoals in Schiedam, was ondergebracht in een dependance. Stadsverbeterhuizen kwamen al in de eerste helft van de zeventiende eeuw in vele steden van Holland voor en waren het oudst. In 1642 dient Lysbeth Reiniersdr, de tweede vrouw van de schilder Frans Hals, bij de magistraat van Haarlem een verzoek in om haar dochter Sara wegens ontucht op te sluiten in het tuchthuis omdat Sara Hals voor de tweede keer zwanger was van een buitenechtelijk kind. De regenten van de stad willigden dit in en een van hen schrijft in de marge van het verzoekschrift: 'Outste dochter van Frans Hals te logeren int werckhuys'.

Particuliere verbeterhuizen

In de tweede helft van de zeventiende eeuw beginnen er particuliere verbeterhuizen te ontstaan die werden gedreven als een onderneming en hun eigenaar een aanzienlijk inkomen opleverden. De 'kastelein', zoals de eigenaar werd genoemd, behoorde tot de financiële bovenlaag van zijn plaats van inwoning. Een particulier verbeterhuis kon worden verkocht en aan een nieuwe eigenaar worden overgedragen met de gevangenen erin als le-

vende have, want die zorgden voor de inkomsten. In de achttiende eeuw was Delft binnen het gewest Holland de stad met de meeste van deze instellingen: ongeveer de helft van alle particuliere verbeterhuizen die in Holland hebben bestaan, waren daar gevestigd.

Opname in een verbeterhuis

Nu was het niet zo dat een familie naar een verbeterhuis kon stappen en daar vragen of er plaats was voor de opsluiting van een zwart schaap. Aan opname in een (particulier) verbeterhuis ging een uitgebreide procedure vooraf, die ermee begon dat het meest naaste familielid van de zondaar een met redenen omkleed rekwest indiende, òf bij het bestuur van de stad van inwoning, òf bij het Hof van Holland. Een dergelijk verzoek werd nauwkeurig op zijn merites beoordeeld en afgewezen als het niet was ingediend door het meest naaste familielid, of als de aard van het wangedrag niet ernstig genoeg werd geacht. Werd de zaak in behandeling genomen, dan kon de indiener – man of vrouw – worden opgeroepen om nadere mondelinge toelichting te verschaffen. Daarbij mocht de indiener zich laten ondersteunen door familieleden, burens en kennissen die met hun getuigenissen het verzoek kracht konden bijzetten. Vervolgens werd er al of niet toestemming tot opsluiting verleend.

Na verkregen toestemming kon de familie het zwarte schaap laten oppakken door de schout en zijn rakkers – uiteraard tegen betaling van de kosten – en laten afleveren bij het gekozen verbeterhuis, ook als het betrokken familielid intussen was uitgeweken naar een andere stad binnen het gewest. De familie moest dus van te voren nagaan of er plaats was in het verbeterhuis van hun keuze.

De toenmalige overheid was zich zeer wel bewust dat opsluiting op verzoek kon leiden tot misbruik en was ervan doordrongen dat dit zoveel mogelijk moest worden voorkomen. In Delft was dit voor het stadsbestuur al in 1662 aanleiding een keur (verordening) uit te vaardigen 'Over het houden van dolle en crancksinnige luyden'. Daarin staat duidelijk dat de keur werd afgekondigd omdat de 'magistraet deser stadt niet sonder groote redenen beducht wert dat daerdoor wellichtelijcken seer schadelijcke ende pernicieuse desseyns souden connen werden uytgebracht'.

Voor ons is het bedenkelijk dat er geen hoor en wederhoor werd toegepast, want de toestemming tot opsluiting in een verbeterhuis werd verleend op grond van verklaringen van familie en bekenden, zonder dat de zondaar zichzelf kon verdedigen. Ook lijkt het dat toestemming tot opsluiting zonder rechterlijke tussenkomst werd verleend wanneer het stadsbestuur – en niet het Hof van Holland – de beslissing nam. Dat is meer schijn dan werkelijkheid, want de schepenen, die de stad bestuurden, waren veelal ook lid van de schepenbank die recht sprak en waren uit dien hoofde tevens rechter. Tegenwoordig wordt een dergelijke vermenging van functies

van bestuur en rechtspraak beschouwd als onaanvaardbaar. Dit laat zien hoezeer wij zijn opgegroeid met het ideaal van de 'trias politica', het principe dat de rechterlijke, de uitvoerende en de wetgevende macht zoveel mogelijk gescheiden dienen te zijn en niet in één hand verenigd mogen worden.

Redenen voor opname

Er waren vele redenen die de familie ertoe konden brengen een familielid voor te dragen voor opsluiting in een verbeterhuis, maar in de rekwesten blijken vier soorten wangedrag zeer vaak genoemd te worden: geweld binnen het gezin, verkwisting, drankmisbruik en het voornemen een ongewenst huwelijk te sluiten.

De regenten beschouwden geweld binnen het gezin als iets dat alleen de familie aanging. Zij wilden een familie best helpen door een verzoek tot opsluiting in behandeling te nemen en, als dat mogelijk was, toe te wijzen, maar daarmee hield in hun ogen de bemoeienis van de overheid op.

Verkwisting en drankmisbruik

Dat lag anders bij verkwisting en drankmisbruik. Een verkwister die het familiekapitaal er door joeg, kon zijn familie financieel te gronde richten en zelfs tot de bedelstaf brengen. Dat werd beschouwd als een zeer ernstige zaak omdat in de vroegmoderne tijd familiekapitaal vrijwel het enige vangnet was als er moeilijkheden kwamen. Ook toen konden familieleden buiten eigen schuld zozeer in financiële problemen raken, dat zij alleen gered konden worden door wat wij tegenwoordig een 'financiële injectie' noemen. Daarvoor ging men het liefst bij zijn familie te biecht, want het bankwezen dat wij kennen, bestond nog niet – dat begint in de loop van de achttiende eeuw langzaam tot ontwikkeling te komen. Wie van zijn familie geen steun kreeg – of kon krijgen omdat het geld erdoor gejaagd was – moest het bankroet tegemoet zien, of geld lenen van particuliere geldschieters die er in groten getale waren. Zij rekenden voor leningen zonder onderpand minstens het dubbele van de geldende hypotheekrente – toen $3\frac{1}{2}$ à $4\frac{1}{2}$ % – en als zij meenden dat het risico hoog was, of dat zij in een machtspositie verkeerden, kon de rente stijgen tot 10% of meer. De financiële injectie kon dus maar beter van de familie komen, die over het algemeen geen woekerreente eiste.

Een verkwister maakte in ieder geval zijn familie te schande en bracht bovendien de mogelijkheid om financiële tegenslagen op te vangen, in gevaar. De regenten beschouwden het laatste als een zeer ernstige zaak. Een familie die financieel te gronde was gericht, was vaak gedwongen een beroep te doen op de armenzorg. Dat werd door de regenten beschouwd als hoogst ongewenst, omdat vooral in de achttiende eeuw de armenzorg een

steeds groter beslag legde op de stedelijke financiën. De magistraat had er, net als de familie, belang bij om het verkwisters onmogelijk te maken hun wangedrag voort te zetten.

Drankmisbruik werd beschouwd als een ernstige vorm van verkwisting, maar voor de regenten kwam daar nog iets bij. Het was de tijd van de kaars en de olielamp en een habituele pimpelaar die met een dronken kop thuis kwam en niet goed door zijn huisgenoten in de gaten werd gehouden, kon bij het naar bed gaan brand stichten. Als er iets was waarvoor vooral de stedelijke regenten bang waren, dan was het brand. Onder ongunstige omstandigheden kon een schijnbaar onschuldige binnenbrand uitgroeien tot een verwoestende stadsbrand. Delft had dat in 1536 meegemaakt en de grote brand van Londen uit de zeventiende eeuw is nog steeds bekend. Tot in de tweede helft van de negentiende eeuw komt men vermeldingen tegen van branden die een behoorlijk deel van een stad in de as legden. Het is niet verwonderlijk dat de regenten uit de vroegmoderne tijd een zatlander liever veilig achter de tralies zagen, vooral als de familie daarvoor wilde betalen.

Ongewenst huwelijk

Kinderen van families uit de financiële bovenlaag van de Republiek waren redelijk vrij in de keuze van hun levenspartner, maar zij konden zich niet alles veroorloven. De keuze voor een telg uit een andere regentenfamilie leverde meestal geen moeilijkheden op en ook de zoon of dochter van een rijke koopman kon er nog mee door. Alles wat daarbuiten viel, wekte afkeuring en fel verzet van de familie op. Men was van oordeel dat een levenspartner uit een lagere stand geen gevoel kon hebben voor de ongeschreven regels die kinderen van regenten met de paplepel hadden binnengekregen. Er waren ook andere belangen in het spel. Dochters die in het huwelijk traden kregen een bruidschat mee en bij het huwelijk van zoons ging de pater familias ervan uit dat de familie van de bruid een bijdrage zou leveren aan de invloed en het kapitaal van de familie van de bruidegom. Tijdens het 'ancien régime' was dit een aanvaard onderdeel van het machtsspel binnen de economische bovenlaag. De keuze van een verkeerde huwelijkspartner werd gezien als een zo ernstige zaak dat de familie – en de regenten – opsluiting in een verbeterhuis gerechtvaardigd achtten. Wel bestaat de indruk dat bij een ongewenst huwelijk dochters hun zin gemakkelijker konden doordrijven dan zoons.

Duur van de opsluiting

Toestemming tot opsluiting in een verbeterhuis werd bijna altijd verleend voor één of enkele jaren en tegen het eind van die periode moest de familie opnieuw een rekwest tot de magistraat richten als zij van mening was dat de boosdoener te weinig van de opsluiting had geleerd. Een verzoek

om verlenging werd echter niet automatisch gehonoreerd en werd afge-
wezen als de regenten meenden dat er geen goede grond meer voor be-
stond. In zo'n geval werd de 'geconfineerde', zoals de gevangene meestal
werd genoemd, zonder meer vrijgelaten. Maar gewoonlijk moest het opge-
sloten familielid ontslag zien te bereiken via onderhandelingen met zijn fa-
milie. In een aantal gevallen moest de geconfineerde daarbij in een nota-
riële akte plechtig beloven zich te onderwerpen aan alle eisen van de fa-
milie en zich deemoedig dankbaar betonen voor de goedgunstigheid die
had geleid tot de beëindiging van de opsluiting.

Particuliere verbeterhuizen in Holland

De kaart van Holland (afb.1) geeft aan welke particuliere verbeterhuizen in
het gewest worden genoemd in archiefstukken en waar zij waren geves-
tigd. Daarbij vallen twee dingen op: de concentratie in Delft, waar vijf van
de tien huizen stonden, en het feit dat de meeste tussen 1690 en 1721 zijn
opgericht. Waarschijnlijk weerspiegelt dit de achteruitgang van de econo-
mie van de Republiek, die na ca. 1680 begint en in de achttiende eeuw
doorzet. Slechts twee huizen, één in Delft en één in Koudekerk, zijn van
voor 1685.

1. De namen van de particuliere verbeterhuizen die in het gewest Holland hebben be-
staan in de zeventiende en achttiende eeuw, met hun plaats van vestiging en het jaar
van eerste vermelding. Zij zijn alle gelegen in het midden van Holland. Uit Zeeland
zijn geen particuliere verbeterhuizen bekend en zwarte schapen uit dit gewest werden
meestal in Delft opgesloten. (Bronnen: Gemeentearchief Delft; Spierenburg 1995).

Art. 359.

De hoven hebben insgelijks het toezigt over alle zoodaartige personen, als ingevolge derzelver dispositiën, om slecht gedrag, verkwisting, krankzinnigheid en dergelijke redenen in verbeterhuizen zijn geplaatst.

Art. 360.

Elk hof is verplicht om ten minste eens of tweemaal in het jaar, door commissarissen, geadjsteerd met den procureur des Konings en den griffier, te doen visiteren de gevangenen en tuchthuizen, en, zonder den procureur des Konings, de verbeterhuizen, voor zoo verre in de laatstgemelde huizen personen op order van den hove geplaatst zijn; om onderzoek te doen, zoo naar het gedrag en omstandigheden der aldaar bewaarde personen, als omtrent de tucht over en verzorging van dezelve.

Art. 361.

Commissarissen zullen van dit onderzoek een naauwkeurig verbaal door den griffier doen stellen, en aan den hove rapport doen.

2. Drie artikelen uit het Wetboek op de Regterlijke Instellingen en de Regtspleging in het Koninkrijk Holland, ter Koninklijke Staatsdrukkerij, 1809, waarin de jaarlijkse inspectie van particuliere verbeterhuizen door de overheid wordt geregeld. Ten tijde van Koning Lodewijk Napoleon waren deze verbeterhuizen erkende en aanvaarde instellingen voor het opsluiten van personen.

Er is over het huis in Delft dat de naam 'Koning David' droeg, tot nu toe vrijwel niets boven water gekomen. Het wordt voor het eerst in 1721 genoemd en stond aan het Bagijnhof. In 1731 is het opgeheven op last van het stadsbestuur op grond van de keur uit 1662, waarbij de commensalen zijn verhuisd. Het is zelfs niet zeker of het om een echt verbeterhuis ging, of dat 'Koning David' een huis was waar lichamelijk en geestelijk gehandicapten werden verpleegd. Dergelijke huizen blijken in de halve eeuw tussen 1675 en 1725 eveneens in Delft bestaan te hebben.

Over drie van de vier andere verbeterhuizen van Delft, 'Keulen', 'Duinkerken' en het 'Huis aan de Oostpoort', dat ook 'De Gekroonde Kabel' of 'De Vergulde Kabel' wordt genoemd, is wat meer bekend, zoals de namen van de eigenaren en de bedragen waarvoor de huizen van eigenaar zijn verwisseld. Maar er is voor deze drie verbeterhuizen nimmer een boedelbeschrijving opgemaakt, met als gevolg dat wij niet weten hoe groot de capaciteit was. Wij kunnen alleen beredeneren dat er per huis zo'n vijf tot zeven personen opgesloten moeten zijn geweest.

Voor 'De Drie Taarlingen' aan de Vlamingsstraat zijn dergelijke gegevens wel gevonden en er zijn in verschillende archieven ook andere stukken aangetroffen die een beeld geven van de dagelijkse gang van zaken.

Daarom worden eerst de drie verbeterhuizen besproken waarover niet zoveel bekend is en pas daarna De Drie Taarlingen, hoewel dat het oudste en waarschijnlijk ook grootste particuliere verbeterhuis van Delft is geweest.

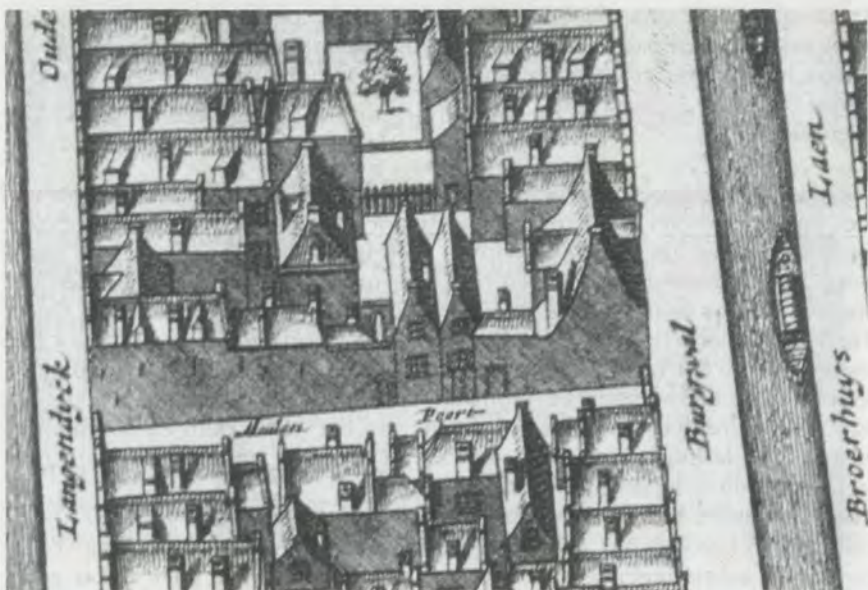
Keulen

'Keulen' was gelegen aan het Oude Delft vlak bij de Breesstraat, tegenover het Barbaraklooster dat van de zeventiende tot de vroege twintigste eeuw in gebruik was als weeshuis. Op 30 mei 1696 kocht Abraham van Barth voor 3000 gulden de panden en begon er met zijn vrouw een verbeterhuis in. Keulen was in die tijd samengesteld uit twee huizen, één aan het Oude Delft met links – ten noorden daarvan – een poort die toegang gaf tot het tweede huis, dat meer naar achteren stond. Het begon als een gemengd verbeterhuis dat mannen en vrouwen opnam. Er zijn aanwijzingen dat de vrouwen werden opgesloten in het huis aan het Oude Delft en de mannen in het tweede huis dat bereikbaar was via de poort en dat via het erf met het andere huis in verbinding stond.

Hugo Brouwer, kastelein van het verbeterhuis Duinkerken (afb. 3) koopt begin 1725 het huis aan het Oude Delft en zet hier het verbeterhuis voort, terwijl het achterliggende huis naar een andere Delftenaar gaat, die er geen geconfineerden in onderbrengt. Vanaf 1725 neemt Keulen nog alleen vrouwen op, mogelijk een gevolg van het afstoten van het gedeelte waar daarvoor de mannelijke geconfineerden waren opgesloten. Twee jaar later koopt Hugo Brouwer alsnog het achterliggende huis. In de loop van de achttiende eeuw wordt Keulen nog een aantal keren verkocht en het verbeterhuis brengt in 1755 de hoogste prijs op: f 7.500. Het einde komt in 1799 als de nieuwe eigenaar Johannes Knipschaar er een plateelbakkerij begint die twee jaar later in handen komt van de firma J.H. Sanderson. In transportakten uit die tijd wordt gesproken over het 'vanouts bekende verbeterhuis Keulen, tans geappropriëerd tot een roomcouleure aardewerkfabriek'. De twee panden waarin Keulen in 1696 van start ging, zijn voor 1831 afgebroken.

Duinkerken

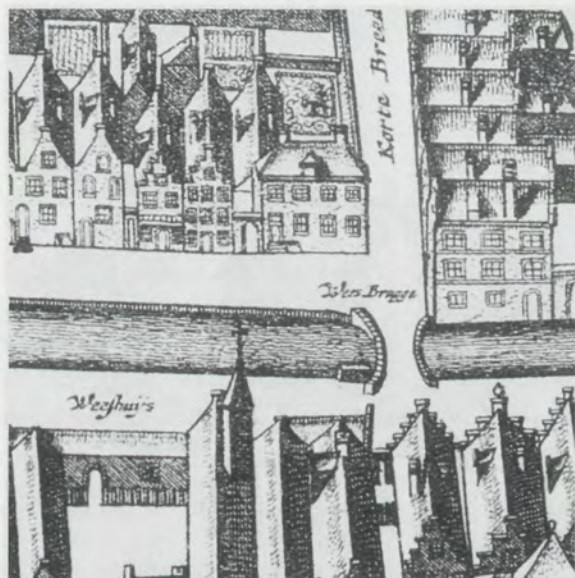
'Duinkerken' was gelegen op de hoek van de Burgwal en de Molenpoort, op de plaats waar nu de 'Maria van Jessekerk' staat. In de zestiende en vroege zeventiende eeuw heette het huis 'De Roode Meebaal', een verwijzing naar de zakelijke activiteiten van de eigenaar Paulus van Beresteijn (1574 - 1625) die brouwer en handelaar in meekrap was – een rode verfstof voor textiel. Daarnaast was hij onder meer schepen, burgemeester en weesmeester van Delft. Volgens de Kaart Figuratief van Delft bestond De Roode Meebaal uit een huis met tuin en bedrijfsgebouwen, waarschijnlijk opslagloodsen. Het complex blijft tot 1733 in handen van nazaten van Paulus van Beresteijn.

3. Het huis 'De Rode Meebaal', vanaf ca. 1703 het verbeterhuis Duinkerken, op de hoek van de Burgwal en de Meulenpoort - nu Jozefstraat voorheen Molenpoort. Het complex omvatte het boekhuis met de blinde muur aan de Meulenpoort, het aansluitende lage gebouwtje, de tuin en, aan de Burgwal, het belendende korte huis, dat in gebruik was als koetshuis en stallinge. In 1782 was dit geen koetshuis meer, maar nu geappropriëerd tot een zijkamer. In het naastgelegen huis aan de Burgwal was in 1782 het kantoor van de 'Kerkmeesteren van de Rooms Catholijke Gemeente' gevestigd. (Bronnen: Kaart Figuratief van Delft; Transportakten, Gemeentearchief Delft).

Omstreeks 1703 begint Jan Hartgens er als huurder een verbeterhuis in dat al voor 1709 bekend staat als Duinkerken. De oorsprong van deze naam is niet bekend. Jan Hartgens overlijdt in 1710 en zijn weduwe neemt de leiding over, maar in 1714 blijkt Hugo Brouwer de beheerder te zijn, samen met zijn vrouw. In 1725 koopt die het verbeterhuis Keulen en wordt in Duinkerken opgevolgd door Johannes Keijtens, schoonzoon van de kastelein van De Drie Taarlingen. Keijtens kan Duinkerken in 1733 kopen voor f 3.250 en dat is slechts de helft van de getaxeerde waarde in 1671. Het hoogste bedrag voor het verbeterhuis wordt betaald in 1782, namelijk f 13.000. Duinkerken was eerst een gemengd verbeterhuis, maar nam vanaf 1746 nog alleen vrouwen op. Het overleefde de Franse tijd en werd in 1825 geen verbeterhuis meer genoemd, maar 'Instituut van Gezondheid', wat erop kan wijzen dat het in gebruik was als verzorgingshuis avant la lettre.

4. Het verbeterhuis Keulen aan de Oude Delft tegenover het Weeshuis. Het verbeterhuis omvatte het linker van de twee huizen met trapgevels naast het boekhuis aan de Breestraat, en het achterliggende huis dat via de poort ter linkerszijde vanaf de Oude Delft bereikbaar was. Verder was er achter het huis aan de Oude Delft een tuin met een waterput. (Bronnen: Crimineelboeken en Transportakten, Gemeentearchief Delft; Kaart Figuratief van Delft).

5. Portret van Willem van Noordeloos (1745-1820) die tussen 1765 en 1807 kastelein was van De Drie Taarlingen aan de Vlamingstraat. Hij is op dit portret ongeveer 30 jaar en draagt een lichtgrijze krulpruik en een lichtblauw zijden jasje. Origineel (in kleur) in particulier bezit

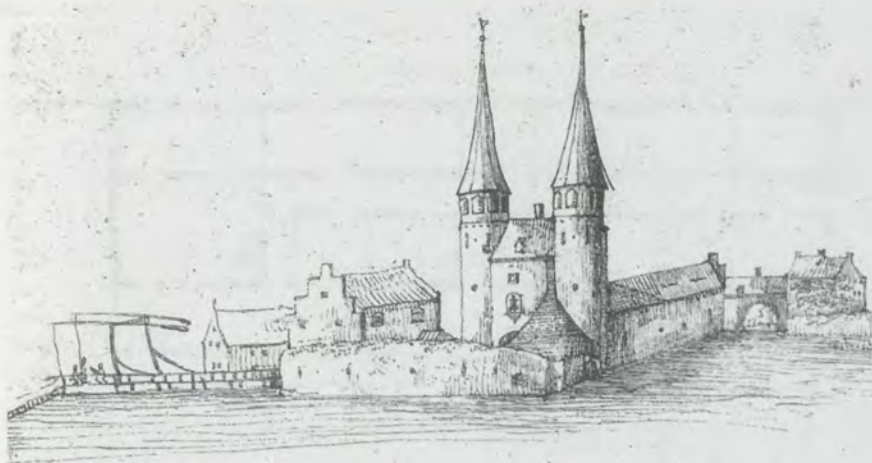

6. Wapen van Willem van Noordeloos (1745-1820). Het is onbekend of de familie Van Noordeloos dit wapen al eerder voerde, of dat het voor Willem van Noordeloos is ontworpen. Origineel (in kleur) in particulier bezit

Het Huis aan de Oostpoort

Het 'Huis aan de Oostpoort', dat ook wordt aangeduid als 'De Gekroonde Kabel' en 'De Vergulde Kabel' – de laatste naam wordt al genoemd in de 'Beschrijving van Delft' door R. Boitet uit 1729 – omvatte de voorpoort en de waterpoort over het Oosteinde aan de stadszijde van de Oostpoort. Omstreeks 1650 was Pieter Cornelisz van Houte, lijndraaier, de eigenaar. Hij was dus verbonden aan een touwslagerij en dit zou een verklaring kunnen zijn voor de benamingen 'De Gekroonde Kabel' en 'De Vergulde Kabel'. De voorpoort en de waterpoort over het Oosteinde worden van ca. 1655 tot 1721 bewoond door de familie Durve en mr. Paulus Durve, advocaat en notaris te Delft, overlijdt er in 1711. Zijn weduwe, die achterblijft met een groot aantal kinderen, neemt na de dood van haar man commensalen in huis om iets bij te verdienen voor haar grote gezin.

In 1721 wordt het pand door de erven van de weduwe Durve verkocht aan Levina Willemina Vrolijk, tweede echtgenote van Andries de Ruijter. Zij was gefortuneerd en, zoals haar achternaam doet vermoeden, geboren te Scheveningen. De koopsom bedroeg f 4.520. Het echtpaar De Ruijter-Vrolijk

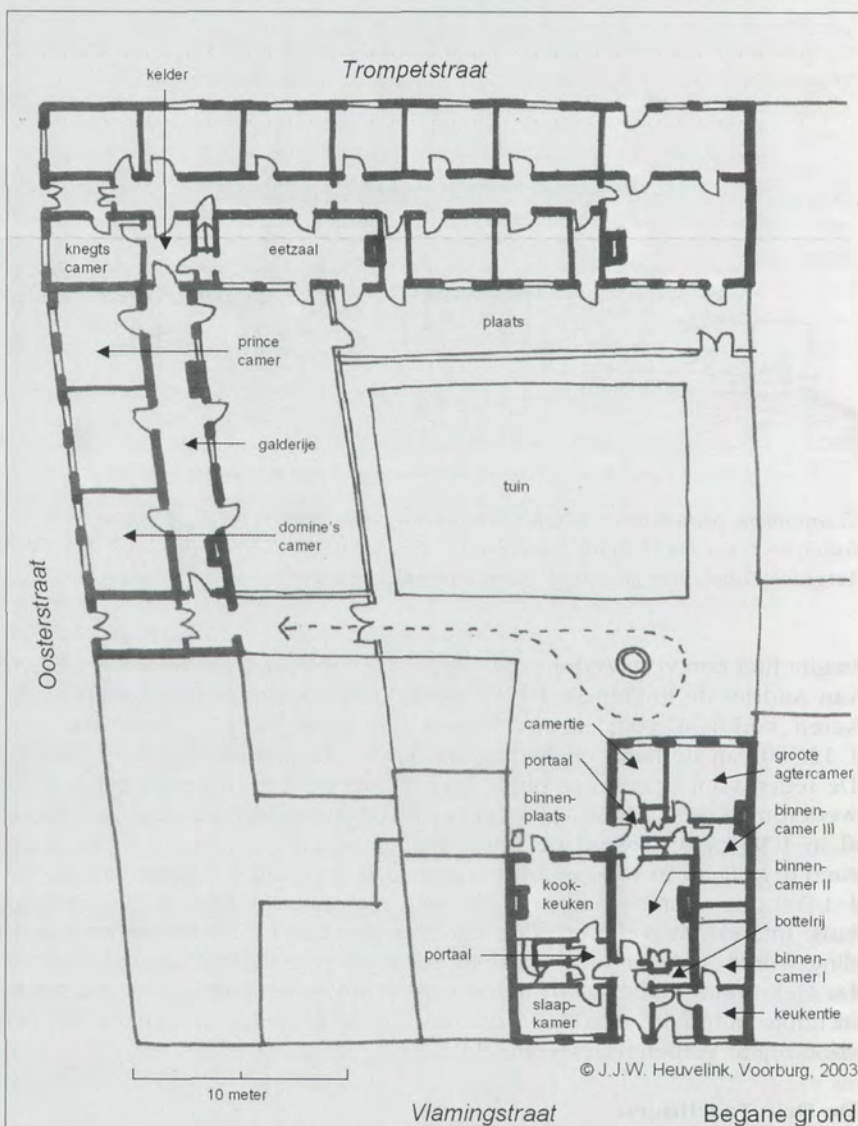

7. Anonieme pentekening van de Oostpoort ca. 1700, met rechts de voorpoort en de waterpoort over het Oosteinde waarin het verbeterhuis De Gekroonde Kabel - ook De Vergulde Kabel - was gevestigd. (Gemeentearchief Delft).

begint hier een verbeterhuis dat alleen mannen opneemt. Na het overlijden van Andries de Ruijter eind 1741 wordt het verbeterhuis nog verschillende keren verkocht voor steeds hogere bedragen. In 1752 gaat het voor *f* 12.500 van de hand en twintig jaar later voor niet minder dan *f* 24.000. De reden voor deze forse prijsstijging is niet bekend, maar als het in 1797 wederom verkocht wordt, brengt het *f* 10.000 op. Het koopcontract wordt al in 1795 opgesteld en de koper heeft kennelijk moeite de financiering rond te krijgen. In 1803 wordt het nogmaals verkocht en brengt dan slechts *f* 1.700 op; waarschijnlijk was het toen niet meer in gebruik als verbeterhuis. Interessant is dat er in de transportakte van 1772 voor het eerst melding wordt gemaakt van een klein huisje en erve dat aan drie zijden door De Gekroonde Kabel werd ingesloten, 'voorheen en vanwege den lande in huure gebruykt, zijnde ten dienste van de Recherche en althans met het voorszgede verbeterhuys verheeld'.

De Drie Taarlingen

Het verbeterhuis 'De Drie Taarlingen' wordt in officiële stukken altijd gesitueerd aan de zuidzijde van de Vlamingstraat in het vierde huis vanaf de hoek met de huidige Oosterstraat. In werkelijkheid omvatte het complex ook een pand aan de Oosterstraat en, na 1731, een pand aan de Trompetstraat (afb. 8 en 9). Het huis aan de Vlamingstraat was in de late zestiende of vroege zeventiende eeuw eigendom van Harman Adriaens van Over-

8. Plattegrond van de parterre van het verbeterhuis De Drie Taarlingen begin mei 1748, gereconstrueerd uit de boedelbeschrijving van dat jaar.

Oorspronkelijk bestond het verbeterhuis uit het pand aan de Vlamingstraat en twee kavels met huisjes aan de Oosterstraat die, na verbouwing, geschikt waren gemaakt voor het huisvesten van 'inosenten' en 'geconfineerden'. De achterliggende 'galderij' is in 1690 aangebouwd als zaal waar de geconfineerden konden eten en overdag konden zitten. In 1731 wordt het huis aan de Trompetstraat aangekocht en, na grondige verbouwing, bij het verbeterhuis getrokken. Daar wordt een nieuwe eetzaal ingericht, zodat de oude zijn functie verliest. De tuin was eigendom van het kleermakersgilde te Delft en de eigenaar van De Drie Taarlingen moest daarvoor elk jaar een 'recognitie' betalen.

De onderste ingang aan de Oosterstraat was breed genoeg om een koets door te laten, zodat zwarte schapen die met dat vervoermiddel in het verbeterhuis werden afgeleverd, geen kans hadden om te ontsnappen. Er was op het terrein genoeg ruimte voor het keren van een koets (aangegeven met stippellijnen).

De plattegrond vermeldt hoe de verschillende kamers in de boedelbeschrijving uit 1748 worden genoemd. In de kamers zonder naam aan de Oosterstraat en Trompetstraat sloepen de geconfineerden, die zich daar overdag konden terugtrekken als zij niet in de eetzaal wilden blijven. De zwarte rechthoekjes geven aan waar schoorstenen met open haarden waren en waar in de kookkeuken de schouw stond. De meeste benamingen van de kamers spreken voor zichzelf. De 'Princekamer' was vermoedelijk gereserveerd voor een geconfineerde die van zijn familie zijn gevangenschap in zekere luxe mocht doorbrengen. In de 'knegtscamer' sloepen twee of drie inwonende knechten die 's nachts de uitgang naar de Oosterstraat bewaakten. De 'Domine's camer' stond ter beschikking van de dominee of diens vertegenwoordiger. In 1690 was dat de ziekentrooster De Hoyer, die voor zijn dagelijkse visites een vast traktement van 120 gulden per jaar kreeg. In 1748 was die functie in handen van Samuel Hodenpijl, catechiseermeester van de Nederduits Hervormde Kerk in Delft.

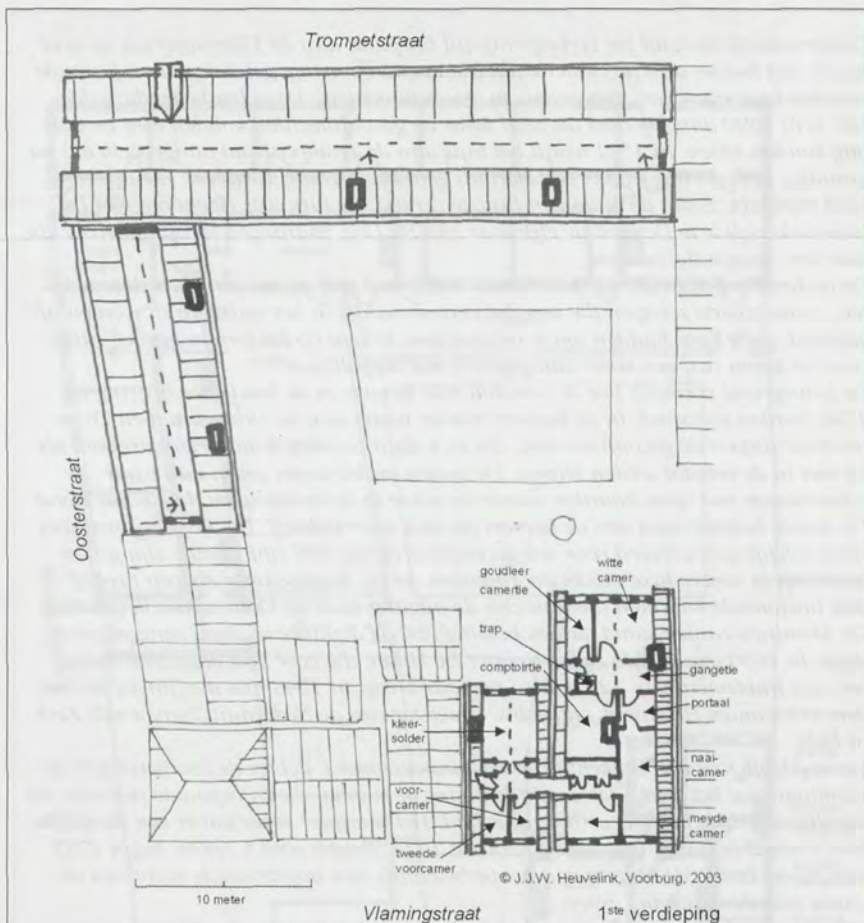
Vermoedelijk was het 'keukentie' en de 'binnencamer I' achter de voorgevel aan de Vlamingstraat het pied à terre van de hospes of hospita, die in bepaalde perioden de dagelijkse leiding van het verbeterhuis had. Het is vrijwel zeker dat er een dergelijke functionaris in dienst was tussen 1706 en 1724. Tussen eind 1748 en begin 1765 was Maria Boeje de hospita van het verbeterhuis, een ongetrouwe nicht van de vrouw van de kastelein.

Wie namens de familie kwam onderhandelen over de opsluiting van een zwart schaap, werd ontvangen in de 'binnencamer II' die rijk was gemeubileerd en waar '23 schilderijen soo groot als klein' hingen.

Hoe de uitgang naar de Trompetstraat - de twee ruimten rechtsboven op de plattegrond - was ingedeeld is niet zeker. De ruimten kunnen bestemd geweest zijn voor gewone commensalen die vrij in- en uit mochten lopen. Er was een schoorsteen en misschien een open haard.

Het pand aan de Vlamingstraat was alleen tussen 1724 en eind 1748 en tussen 1765 en 1825 in gebruik als woonbuis van de kastelein. Van 1662 tot 1706 en van eind 1748 tot 1765 woonde de kastelein met zijn gezin in het huis op de hoek van de Vlamingstraat en de Oosterstraat; van 1706 tot 1724 in het buurhuis ter rechterzijde in de Vlamingstraat. In die jaren zullen er ook geconfineerden in het pand aan de Vlamingstraat zijn ondergebracht.

(Zie ook: Vroege geschiedenis van De Drie Taarlingen, blz. 173-174)

9. Plattegrond van der eerste verdieping van De Drie Taarlingen. Het gedeelte van het complex langs de Oosterstraat en de Trompetstraat had geen eerste verdieping, maar alleen een vliering onder een puntdak. De vlieringen waren waarschijnlijk alleen bereikbaar via ladders.

Ook hier spreken de benamingen van de meeste kamers voor zichzelf.

De "witte camer" was het domein van de vrouw van des huizes, die hier haar vriendinnen op thee- en koffievizite ontving, terwijl het "goudleer camertie" het domein was van de kastelein.

De schoorsteen van de schouw in de kookkeuken liep naar het dak langs de muur van de kleersolder; hier hingen de kleerstokken waarop de was werd gedroogd die thuis werd gedaan. Het grootste deel van de was van het verbeterhuis ging naar een Delftse bleker om gereinigd te worden. (Bronnen: Kaart Figuratief van Delft; Kadastrale kaart van Delft 1832; Oud-Notarieel Archief en Transportakten, Gemeentearchief Delft, J. Pijzel-Domisse 2000).

gaeu die circa 1575 was geboren in Delfgauw. Zijn dochter Annetge gaat er wonen na haar huwelijk in 1634 met Anthonij Teerlinc, zoon van een calvinistische vluchteling uit Brugge. Vader Teerlinc had zich in Dordrecht gevestigd en was daar tot aanzien en welvaart gekomen, want in 1622 wordt hij genoemd als eigenaar van een 'thuyn en thuynhuys' onder Dubbeldam. Zijn zoon Anthonij, die in Delft 'Taerlingh' wordt genoemd, was 'vleyshouwer' en aan het eind van zijn leven substituut-schout in Delft.

Zijn enige overlevende zoon Harmanus koopt ten tijde van zijn huwelijk in 1662 het huis op de hoek van de Vlamingstraat en de Oosterstraat samen met twee percelen aan de Oosterstraat tussen dit huis en het huis op de hoek van de Trompetstraat. Daar gaat hij commensalen huisvesten. Als zijn vader eind 1664 overlijdt, blijkt er een 'desolate boedel' te zijn met veel meer schulden dan baten. Zoon Harmanus koopt kort daarop zijn geboortehuis aan de Vlamingstraat uit de failliete boedel en trekt dit bij het verbeterhuis. Zijn moeder, die na de dood van haar man berooid was achtergebleven, kan in haar huis blijven wonen, maar wordt wel ingeschakeld bij het beheer van het verbeterhuis. Haar zoon woont met zijn snel groeiende gezin – dertien kinderen, waarvan er negen volwassen worden – in het huis op de hoek van de Oosterstraat.

Wij weten dat het verbeterhuis in 1664 bestond, want in dat jaar wordt Willem Bolnes, zwager van de schilder Johannes Vermeer, met toestemming van de magistraat van Delft opgesloten in 'het huis van Taerlingh' wegens gewelddadigheid tegen zijn moeder, zuster en zwager. Waarschijnlijk was hij er nog steeds opgesloten toen hij in 1676 overleed.

Vermoedelijk houdt de oprichting van dit verbeterhuis verband met de rage die omstreeks 1662 onder inwoners van Delft ontstaat om in hun huizen hulpbehoevenden te gaan verplegen, uiteraard tegen betaling. Het is deze ontwikkeling die de magistraat van Delft ertoe brengt in 1662 de eerder genoemde keur 'Over het houden van dolle en crancksinnige luyden' af te kondigen. Hierin werd vastgesteld dat inwoners van Delft in hun huis mensen mochten verplegen, maar zij moesten, op straffe van een forse boete, daarvan opgave doen aan de magistraat en toelaten dat hun huis namens de magistraat werd geïnspecteerd op geschiktheid voor verpleging. Als het huis ongeschikt werd bevonden, werd het opgeheven en werden de 'commensalen' overgeplaatst naar andere huizen.

Vanaf ongeveer 1665 heeft het verbeterhuis van Taerlingh de omvang die het tot 1731 zal behouden: aan de Vlamingstraat het vierde huis van de hoek met een erf dat doorloopt tot de Trompetstraat en daar een uitgang heeft; aan de Oosterstraat twee percelen met lage bebouwing. Verder ligt er achter de percelen aan de Oosterstraat een tuin die eigendom is van het kleermakersgilde van Delft en die permanent aan het verbeterhuis is verhuurd. Het huis op de hoek van de Vlamingstraat en de Oosterstraat is tot 1706 in gebruik als woonhuis van de kastelein en zijn gezin, maar wordt nimmer bij het verbeterhuis getrokken. De commensalen waren onderge-

bracht het gedeelte aan de Oosterstraat en, voor een deel, in het huis aan de Vlamingstraat (zie: Vroege geschiedenis van De Drie Taarlingen).

Voor de periode 1662 - 1706 zijn er in de begraafboeken van Delft namen gevonden van personen die in het 'Huis van Taerlingh' zijn overleden. In een aantal gevallen blijkt het te gaan om mannen en vrouwen die 'inosent' (geestelijk niet volwaardig) waren, of om 'bejaarde vrijers' en 'bejaarde dogters': ongetrouwde mannen en vrouwen die door hun leeftijd hulpbehoevend waren geworden. Het Huis van Taerlingh fungeert dus ook als verpleeghuis.

Als in 1689 de vrouw van Harmanus Taerlingh overlijdt, nadat zij een aantal jaren heeft gesukkeld met haar gezondheid, blijkt de financiële administratie een puinhoop te zijn. Kostgelden van commensalen zijn soms jaren achtereenvolgend niet geïnd, wat erop kan wijzen dat zijn vrouw de financiële administratie voerde en de laatste jaren van haar leven daartoe niet meer in staat was. Harmanus Taerlingh staat vanaf januari 1690 onder curatele van zijn oudste zoon Anthonie, die bierbrouwer is in brouwerij 'De Starre' aan het Noordeinde. Hij saneert de financiën en draagt in maart 1693 het beheer weer over aan zijn vader.

Uit de stukken over deze curatele blijkt dat er in 1690 een zaal is aangebouwd achter het gedeelte aan de Oosterstraat, waarin de geconfineerden zich overdag konden ophouden en konden eten. Hoe dat daarvoor was geregeld, is niet bekend. Op de plattegrond van de begane grond uit 1748 heeft deze zaal een andere functie en wordt daar aangeduid als 'de galderij' (afb. 8).

Harmanus Taerlingh overlijdt eind november 1694 en zijn testament bepaalt dat zijn derde zoon Cornelis het verbeterhuis met het woonhuis op de hoek van de Vlamingstraat uit de boedel mag kopen voor f 16.000. Cornelis wordt de nieuwe kastelein en hier ligt waarschijnlijk de oorsprong van de benaming 'De Drie Taarlingen' die aan het begin van de achttiende eeuw in zwang komt, want drie leden van de familie - Harmanus en zijn zoons Anthonie en Cornelis Taerlingh - zijn betrokken geweest bij het beheer ervan.

De nieuwe kastelein had in zijn jonge jaren nogal wat wilde haren. Hij voer als lid van de bemanning regelmatig naar Spanje en Portugal en zette daar de bloemetjes met overgave buiten. Dat kunnen wij zien aan de bedragen die hij op iedere reis in Spaanse en Portugese havens opneemt per wisselbrief, de 'creditcard' van die tijd. In 1694 is hij net getrouwd en hij blijft kastelein tot zijn overlijden in 1700, pas 30 jaar oud. Zijn weduwe zet het verbeterhuis voort tot haar dood in 1706, slechts 37 jaar oud. Daarna komt het huis in handen van de buurman die ter rechterzijde aan de Vlamingstraat woont. Hij heeft geen behoefte aan het woonhuis op de hoek van de Oosterstraat en doet dat over aan zijn broer. Zijn weduwe verkoopt in 1724 De Drie Taarlingen aan Cornelis van der Lee, die daarvoor de winkel 'In de Crabbe' exploiteerde, eerst op de hoek van de Papesteeg met de Choor-

straat en later aan de noordzijde van de Markt. Hij wilde kennelijk aan de toonbank ontsnappen door geconfineerden te gaan houden en hij blijkt daarin niet de enige geweest te zijn. Een halve eeuw later doet een Delftse handelaar in tabak hetzelfde als hij 'De Gekroonde Kabel' koopt en daar kastelein wordt.

Of Cornelis van der Lee met vrouw, dochter en zoon intrekt in het huis aan de Vlamingstraat, of voorlopig blijft wonen boven de winkel aan de Markt, is niet bekend. In 1731 kan hij het langwerpige hoekhuis aan de Trompetstraat kopen dat gelegen was langs de tuin van De Drie Taarlingen. Hij laat dat verbouwen en inrichten voor het onderbrengen van een deel van de commensalen. Er komt ook een nieuwe eetzaal, zodat de oude zijn functie verliest. Deze situatie is weergegeven op de plattegronden (afb. 8 en 9). Wellicht is Cornelis van der Lee pas toen verhuisd van de Markt naar het verbeterhuis. Zeker is dat hij daar woont als zijn vrouw in 1738 overlijdt.

Vanaf 1739

In 1739 volgt zijn zoon hem op, maar die overlijdt vroegtijdig al acht jaar later. Via zijn weduwe komt het huis in handen van haar tweede man en die laat na haar overlijden in 1748 een beschrijving van de boedel opmaken, want er zijn drie weeskinderen uit haar eerste huwelijk. Dan blijkt dat De Drie Taarlingen eigenlijk failliet is. Wel houden de schulden en vorderingen elkaar ongeveer in evenwicht, maar er zijn hypotheeken opgenomen tot een bedrag dat de waarde van het verbeterhuis als bedrijf te boven gaat, een veelvoud van de waarde van het onroerend goed. Daarna gebeurt er meer dan twee jaar niets. Pas in 1751 wordt er een afrekening van de boedel opgemaakt en, wat later, de akte van boedelscheiding. Ineens blijkt er een erfdeel van *f* 1.800 beschikbaar te zijn voor de drie weeskinderen. De verschillende notariële akten zien er op het eerste gezicht heel normaal uit en pas bij nauwkeurige vergelijking blijken allerlei posten niet genoemd te worden, wat nogal ongebruikelijk is. Het valt niet te achterhalen wat er precies is gebeurd, maar dat er iets geritseld is, lijkt waarschijnlijk, wellicht onder druk van de magistraat van Delft, die een bron van werkgelegenheid niet graag zag verdwijnen uit een stad die economisch niet bepaald floreerde.

In 1765 koopt Willem van Noordeloos, de voorlaatste kastelein, De Drie Taarlingen voor *f* 16.000 en hij slaagt er in 1807 maar met moeite in het huis aan zijn opvolger te verkopen voor *f* 8.500. Het einde komt als deze kastelein in 1825 plotseling overlijdt, want zijn zoon en enige erfgenaam laat alles openbaar veilen. Wanneer in 1832 de eerste kadastrale kaart van Delft verschijnt, blijkt het gehele complex nog intact te zijn. Het is dan in gebruik als dolhuis.

Beheer, beveiliging, inkomen

In een aantal gevallen voerde de eigenaar zelf het beheer, maar het is bekend dat dit soms werd gedelegeerd aan een hospes of hospita. Tussen 1748 en 1765 bijvoorbeeld was de dagelijkse leiding van De Drie Taarlingen in handen van een ongetrouwde nicht van de kastelein en zij nam ook de financiële administratie voor haar rekening. Over andere zaken, zoals beveiliging, is vrijwel niets bekend. Uit verhoren naar aanleiding van een moord in 1711 blijkt dat de ramen van het verbeterhuis Keulen aan het Oude Delft voorzien waren van ijzeren tralies en dat zal bij de andere huizen niet anders zijn geweest.

Het inkomen van de kastelein van De Drie Taarlingen laat zich ongeveer berekenen. Het tarief dat de familie voor een geconfineerde moest betalen bedroeg gemiddeld *f* 300 per jaar voor kost, inwoning en bewaking. Alle extra's – wijn bij het eten, nieuwe kleren, schoenen en dergelijke – moesten apart worden afgerekend en worden aangeschaft via de kastelein, die hiervoor ongetwijfeld een – misschien forse – commissie in rekening bracht. Een geconfineerde kostte zijn familie gemiddeld ca. 400 gulden per jaar, maar dat kon ook oplopen tot zo'n *f* 600. Bij een capaciteit van 10 personen moet de kastelein van De Drie Taarlingen een bruto inkomen van meer dan *f* 3.500 per jaar hebben gehad, want natuurlijk waren niet altijd alle kamers bezet. In dat geval probeerde hij een leegstaande kamer aan een gewone commensaal te verhuren, vaak iemand die langere tijd in Delft moest zijn en liever niet zijn intrek nam in een herberg, want herbergen hadden niet zo'n goede naam. Een gewone commensaal betaalde ongeveer *f* 40 per kwartaal voor kost en inwoning en moest eveneens alle extra's apart afrekenen.

Hoeveel van die *f* 3.500 of meer opging aan vaste kosten, is niet bekend. Wel weten wij dat Willem van Noordeloos bij de koop in 1765, van zijn voorganger een lening kreeg van *f* 8.000. De rente bedroeg 3% als hij binnen een maand na de vervaldag betaalde en 4% als hij dat naliet. Bovendien moest hij jaarlijks aan aflossing tenminste *f* 500 betalen. De vorige kastelein wist dus dat men bij zorgvuldig beheer ieder jaar minimaal *f* 740 – voor rente *f* 240 en voor aflossing *f* 500 – kon overhouden. Bij de drie andere verbeterhuizen van Delft, met een capaciteit van zes à zeven personen, zullen de inkomsten ongeveer twee derde van die van De Drie Taarlingen hebben bedragen.

Daarnaast weten wij van één kastelein dat hij nevenactiviteiten ontplooidde. De uitbater van Duinkerken had, samen met drie compagnons, in 1762 geregeld dat de VOC voor hun rekening vanuit Batavia een partij thee zou verschepen van 1398 kisten, met een bruto gewicht van 131.012 pond (ongeveer 65.000 kilo). De thee was na aankomst in Hoorn geveild en kenmerkend was de Kamer Hoorn van de VOC traag met uitbetalen, want in 1764 stelden de compagnons een zaakwaarnemer aan om in Hoorn uitbetaling van de opbrengst van de veiling te eisen.

Kredietcultuur

Inwoners van Holland leefden in de zeventiende en achttiende eeuw in een kredietcultuur, want de economische bovenlaag en velen daaronder kochten op de pof. Er werd van leveranciers – winkeliers als bakkers, slagers, handelaren in koloniale waren, drank, stoffen en dergelijke, maar ook loodgieters, metselaars en smeden – verwacht dat zij hun klanten krediet verleenden en over de uitstaande vorderingen kreeg een leverancier geen rente. Als de klant binnen een paar maanden afrekende, gold dat als prompte betaling. Soms duurde het jaren voor er betaald werd en uit een boedelbeschrijving blijkt dat één vordering na 22 jaar nog niet geheel voldaan was. Dit werd niet beschouwd als een dubieuze vordering – 'een quade schult' – zoals men toen zei.

Hoe hoog kredieten en schulden konden oplopen, blijkt uit de nalatenschap van Michael Jansz. Sincqwaert, bontwerker (peltier) aan de Hippolytusbuurt, die in 1691 overlijdt. Zijn weduwe laat de boedel beschrijven en daaruit blijkt dat de uitstaande vorderingen meer dan f 7.300 beliepen en de uitstaande schulden meer dan f 8.100. Voor die tijd waren dat enorme bedragen. Ter vergelijking: een dominee ten plattelande kreeg een traktement van f 500 per jaar en kon daarvan goed rondkomen.

Klanten konden hun kredietwaardigheid verliezen en kwamen daardoor in zwaar weer terecht. Zij moesten dan zelf voor hun aankopen boter bij de vis geven, maar hun eigen klanten toch krediet verlenen. Dat kon leiden tot zulke grote problemen met hun liquiditeit dat bankroet het gevolg was. Nu kon een leverancier niet aan de kleur van de pruik zien of zijn klant kredietwaardig was en dus moesten families en personen door hun gedragingen laten zien dat dat wel het geval was. Vooral families waren eigenlijk voortdurend bezig met 'public relations' – zoals wij dat zouden noemen – om aan te tonen dat zij vertrouwen en dus krediet waardig waren.

Wij kunnen het opsluiten van een zwart schaap in een verbeterhuis ook vanuit deze gezichtshoek bekijken. Families die hiertoe overgingen, deden als het ware den volke kond dat zij wisten hoe het hoorde bij wangedrag en hoe men in dergelijke omstandigheden diende op te treden, in de hoop dat hun relaties daaruit zouden afleiden dat zij betrouwbaar waren en er geen reden was het leveren op krediet te beëindigen.

Vroege geschiedenis van De Drie Taarlingen

Omstreeks 1645 laat de stad Delft een nieuw register aanleggen voor de verponding – belasting op onroerend goed – en daarin worden de percelen genoemd die later deel uitmaken van het verbeterhuis De Drie Taarlingen. Het gedeelte aan de Oosterstraat omvatte circa. 1645 twee kavels die elk eigendom waren van een metselaar. Bij het onderste van de twee wordt vermeld:

met twee huyskens. Harmanus Taerlingh koopt de twee kavels en laat daarop (de voorloper van) het deel aan de Oosterstraat bouwen.

Ook het pand aan de Vlamingstraat wordt in het register opgenomen. Uit de boedelbeschrijving van 1665, opgesteld na het overlijden van de vader van Harmanus Taerlingh, blijkt dat het huis nog niet de omvang had die op de plattegrond uit 1748 is afgebeeld. Het rechter gedeelte, achter het 'keukentie' aan de Vlamingstraat, was nog niet aanwezig. Er was rechts van het huis een vrije doorgang naar het erf, dat doorliep tot aan de Trompetstraat. Daar stonden een schuur en één of meer stallen die in de boedelbeschrijving worden genoemd. Het huis met erf was in de vroege zeventiende eeuw eigendom van Harmanus Adriaens van Overgeau, geboren circa 1575 in Delfgauw. Via zijn dochter Annetge, de moeder van Harmanus Taerlingh, is het in diens bezit gekomen.

De tuin die eigendom was van het Delftse kleermakersgilde, wordt niet vermeld in de boedelbeschrijving van 1665 en is dus vermoedelijk via de aankoop van de twee kavels aan de Oosterstraat bij het verbeterhuis gekomen. Wellicht hebben de metselaars die de eerste eigenaars waren, daar bouwmaterialen opgeslagen.

Uit een andere notariële akte blijkt dat in 1690 niet minder dan 27 personen kostgeld verschuldigd waren aan het verbeterhuis. In een aantal gevallen kan het gaan om mensen die er alleen in de kost waren, zoals personeel. Er blijven dan meer dan twintig personen over die er wel kost en inwoning genoten, zoals blijkt uit de bedragen die zij verschuldigd waren. Ook als wij in aanmerking nemen dat Harmanus Taerlingh met zijn grote gezin niet in het verbeterhuis woonde en dat men in de zeventiende eeuw tevreden was met kleine kamers, lijkt dit aantal moeilijk onder te brengen aan de Oosterstraat en in het oorspronkelijke huis aan de Vlamingstraat. Waarschijnlijk is dit huis dus tussen 1665 en 1690 uitgebreid door de vrije doorgang vol te bouwen. Daardoor kreeg het huis zijn, zeker voor de zeventiende eeuw, zeer brede voorgevel (ca. 11 meter) die nog steeds kenmerkend is voor het huidige huis Vlamingstraat 107.

Het is mogelijk dat het pand in de zestiende of vroege zeventiende eeuw is gebouwd als stadsboerderij, iets waarop de aanwezigheid van stallen op het erf zou kunnen wijzen. De vader van Harmanus Taerlingh was, net als zijn zoon, 'vleyshouwer' en hij zal de stallen hebben gebruikt voor het parkeren van slachtvee dat Delft werd binnengedreven via de Koepoort – die tegenover de Vlamingstraat lag – om daarna naar het slachthuis te worden gebracht. Harmanus Taerlingh heeft zich waarschijnlijk maar korte tijd bezig gehouden met de vleeshouwerij en er zijn vage aanwijzingen dat hij wel eens grootschalig handelaar in slachtvee geweest kan zijn.

Bronnen

Kaart Figuratief van Delft; Kadastrale kaart van Delft 1832.
Dooop-, trouw- en begraafboeken en Oud-notariële archieven in de gemeentearchieven van Leiden, Den Haag, Delft, Schiedam, Rotterdam en Dordrecht.

Gemeentearchief Delft:

Confessieboeken, Oud Rechterlijk Archief, toegang 13, inv. nr. 62.
Crimineelboeken, Oud Rechterlijk Archief, toegang 13, inv. nr. 50.
Gaarderboeken, Gaarderarchief, toegang 17, inv. nrs. 1 - 10.
Heerenboekjes, Bibliotheek Gemeentearchief, nr. 188 D.
Huizenprotocol, Oud Rechterlijk Archief, toegang 13, inv. nrs. 281 - 283.
Register geconfineerden en bedeeden, Oud Stadsarchief 1, inv. nrs. 2031, 2031 A.
Register lidmaten en attestaties, Archief Nederlands Hervormde Gemeente, toegang 445, inv. nrs. 467 - 469.
Transportakten, Oud Rechterlijk Archief, toegang 13, inv. nrs. 214 - 250.
Comparitieregisters Weeskamer, toegang 72, inv. nrs. 205 - 206.

Literatuur

Nederland's Adelsboek, deel A-Bi. Den Haag: Centraal Bureau voor Genealogie, 1988.
Aalbers, P.G. *Justitiae Sacrum: Zeven eeuwen rechtspraak in Arnhem*. Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 1998.
Baggerman, Arianne. *Een lot uit de loterij: Het wel en wee van een uitgeversfamilie in de achttiende eeuw*. 2e, gewijzigde druk. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2001.
Boitet, R., *Beschrijving der Stadt Delft*. Delft, 1729.
Claessens, M. & R.F. Wybrands Marcussen. *Kadastrale atlas Zuid-Holland 1832: Deel 5, Delft*. Schoonhoven: Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland; Utrecht: Matrijs, 1998.
Gijswijt-Hofstra, Marijke. *Wijkplaatsen voor vervolgd: Asielverlening in Culemborg, Vianen, Buren, Leerdam en IJsselstein van de 16de tot eind 18de eeuw*. Dieren: De Bataafse Leeuw, 1984.
Helmers, Dini M., *'Gescheurde bedden': Oplossingen voor gestrande huwelijken, Amsterdam 1753-1810*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2002.
Hoekstra-Klein, Wik, *'Firma J.H. Sanderson en Zoon', 'De Eendragt', 'Aardewerkfabriek Barend Zonnebeek', aardewerkfabriek Foppe/Valk/Bouvet*. Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen; deel 3. Delft: Stedelijk Museum 'Het Prinsenhof'; Projectgroep Delfts Aardewerk, 2000.
Kooymans, Luuc. *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker, 1997.
Krogt, Peter van der. *Straatnamen van Delft: verklaring van de namen van straten en buurten, grachten en bruggen*. Delft: Gemeentearchief Delft, 2000.
Kuyper, J., *Gemeente Atlas van de provincie Zuid-Holland*. Leeuwarden: Suringar, 1869.
Montias, J.M. *Vermeer en zijn milieu*. Baarn: De Prom, 1993.
Overgaww, D. & Wijk, H.Th.F. van, *Van 'Den Overgaeu': 5 eeuwen genealogie en geschiedenis van de families Overgaww en (sinds 1782) van de familie Overgaww Pennis*. Simonshaven: de auteur, 1998.
Pot, G.P.M., *Arm Leiden: Levensstandaard, bedeling en bedeeden, 1750-1854*. Hollandse Studiën; 31. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1994.
Pijzel-Domisse, Jet. *Het Hollandse pronkpoppenhuis: Interieur en huishouden in de 17de en 18de eeuw*. Zwolle: Waanders, 2000.

- Rooden, Peter van. *Religieuze regimes: Over godsdienst en maatschappij in Nederland 1570-1990*. Amsterdam: Bert Bakker, 1996.
- Schama, Simon. *Patriots and liberators: Revolution in the Netherlands, 1780-1813*. New York: Vintage Books, 1992.
- Spierenburg, Peter A. *Zwarte Schapen: Losbollen, dronkaards en levensgenieters in achttiende-eeuwse betербuizen*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1995.
- Thiel-Stroman, I. van. 'De documenten over Frans Hals'. In Seymour Slive, *Frans Hals*, Maarssen: Schwartz-Sdu, 1990.
- Verhoef, J.M. *De oude Nederlandse maten en gewichten*. 2de druk. Amsterdam: P.J. Meertens Instituut, 1983.
- Vlis, Ingrid van der, *Leven in armoede: Delfse bedeeden in de zeventiende eeuw*. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 2001.
- Vries, Jan de, & Ad van der Woude. *Nederland 1500-1815: De eerste ronde van moderne economische groei*, Amsterdam: Uitgeverij Balans, 1995.
- Weve, W.F. e.a. (ed.), *De Kaart Figuratief van Delft*. Rijswijk: Uitgeverij Elmar B.V., 1997.
- Wijbenga, D. 'Zorg voor armen en wezen'. In *De Stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1667 tot 1813*. Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 1982.
- Wijsenbeek-Olthuis, Thera. *Achter de gevels van Delft: Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1987.
- Zanden, Jan L. van & Arthur van Riel. *Nederland 1780-1914: Staat, instituties en economische ontwikkeling*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2000.

© A. Verbeek, Leidschendam 2004

Fotobureau Fred Nijs

Stationsplein 20
2611 BV Delft

Fred Nijs

tel. 015 215 95 69

fax 015 215 95 69
mobiel 06 55817157
privé 015 261 44 16
fotofred@euronet.nl

De Le Comteprijs over het jaar 2002

W.F. Weve

De Commissie Le Comte heeft zich in de laatste maanden van het jaar 2002 gebogen over 26 verfraaiingen die in aanmerking zouden kunnen komen voor een nominatie. Er waren er bij waarvan in eerste instantie verwacht werd dat die eind 2002 nog zouden zijn afgerond. Enkele daarvan waren inderdaad nog net in 2003 gereed, maar andere bleken pas volgend jaar (of misschien zelfs nog later) definitief en volledig voltooid te zullen zijn. In enkele gevallen viel de verfraaiing uiteindelijk niet zo mooi uit als aanvankelijk verwacht of gehoopt.

Uiteraard streeft de commissie ernaar de richtlijnen voor de prijs te respecteren en alleen die projecten te nomineren die in het desbetreffende kalenderjaar zijn voltooid, maar dat blijkt toch wel eens anders uit te pakken als ze tegen het eind van het jaar nog in uitvoering zijn en de datum van voltooiing niet met zekerheid is vast te stellen. In gevallen van twijfel is het belangrijker dat een project een keer 'meedoet in de race' dan dat ze tussen wal en schip valt. De commissie moest in haar laatste bijeenkomst op 9 december 2002 de knoop doorhakken om nog voldoende tijd te hebben om de toelichtingen op nominaties op te kunnen stellen en om allerlei gegevens, zoals personalia van de genomineerden, betrokken aannemers enzovoorts te achterhalen. De verfraaiingen die op 31 december naar verwachting niet gereed zouden zijn, werden naar de kandidatenlijst voor 2003 doorgeschoven. De overgebleven projecten betroffen onder meer het aanbrengen van een muurschildering, restauraties van panden, het opknappen en schilderen van een gevel, een pui of een uithangbord, het aanbrengen van een nieuwe pui of zelfs de aanleg van een openbare tuin. De commissie koos daaruit drie nominaties.

Eerste nominatie:

De heer C. Koreneef,

voor het restaureren van de winkelpui van Hippolytusbuurt 43/43a.

Het winkelwoonhuis Hippolytusbuurt 43/43a heeft een vrij brede voorgevel uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Rond 1900 was er een 'dames- en kinderconfectiemagazijn' in gevestigd. Toen was er een eenvoudige asymmetrische pui, mogelijk even oud als de voorgevel, met een dubbele deur met links daarvan twee winkelramen en rechts één winkelraam. Rond 1935 werd de winkel in gebruik genomen door de firma Bertels, later KOFA, die allerlei zaken voor de woninginrichting verkocht, van matrassen tot siervoorwerpen. Aan de achterzijde, uitkomend op het Heilige Geestkerkhof, was een bedrijfsgebouw aanwezig dat als matrassenfabriek

De pui van Hippolytusbuurt 43/43a enige jaren geleden. Achter het grote blauwe zonnescherm dekte een witte beplating het glas-in-lood af. (foto Gem. Delft, vakteam MBK)

De herstelde winkelpui van Hippolytusbuurt 43/43a in volle glorie. (foto Gem. Delft, vakteam MBK)

werd gebruikt. De firma liet de winkel rond 1935 ingrijpend moderniseren. Om zoveel mogelijk winkelgoederen aan het winkelend publiek te kunnen tonen, werd een zeer diepe portiek gecreëerd. Van daaruit kon men de te verkopen producten goed bekijken en, bijna ongemerkt, de winkel in lopen. In de portiek werd ook een afzonderlijke toegangsdeur voor de bovenwoning gesitueerd. Hoewel de plattegrond van de portiek asymmetrisch was, werd het front van de pui geheel symmetrisch uitgevoerd. Rondom kwam een strakke bekleding van teakhout en boven de etalageramen en boven de opening van de portiek stroken met glas-in-lood in een decoratief geometrisch motief.

De firma Bertels vertrok en in 1974 kwam er de winkel van 'Koreneef woning-textiel' in. Het houtwerk werd wit geschilderd en de bovenlichten werden met plaatwerk afgedekt. Enige jaren later kwam er een damesmodewinkel waarvoor de pui oranje geschilderd werd. In 1983 is de winkel verbouwd tot Grieks restaurant, de bestemming die het pand nog steeds heeft. Het houtwerk werd wit en de ramen gedeeltelijk beplakt met blauw plastic. Later werd nog een groot zonnescherm aangebracht.

In 2002 werd de pui in het kader van de 'gevelaanpak noordelijk winkelgebied' zorgvuldig opgeknapt. Daarbij werd het oorspronkelijke, vooroorlogse uiterlijk als uitgangspunt genomen. De storende reclames werden verwijderd. Toen duidelijk was dat het glas-in-lood in de bovenlichten nog aanwezig was en slechts licht was beschadigd, werd ook de beplating daarvan verwijderd. De verflagen konden niet goed van het teakhout worden verwijderd. Daarom is gekozen voor een geschilderde houtimitatie, zoals vroeger wel vaker op puien werd toegepast. Deze werkzaamheden werden uitgevoerd door het Schilder- en afwerkingsbedrijf Van Biezen en Van Son te Berkel en Rodenrijs.

De pui is een voorbeeld van 'jonge bouwkunst' uit het midden van de twintigste eeuw die kenmerkend is voor die periode. De architectuur is strak en zakelijk zonder veel tierlantijnen. Gave puien uit de periode 1930-1940 zijn in de Delftse binnenstad vrij zeldzaam. Dat komt omdat de historische en architectonische kwaliteiten gedurende langere tijd minder werden gewaardeerd, zodat ze in veel gevallen werden vervangen, in tegenstelling tot oudere puien met een hogere nostalgische 'aaibaarheidsfactor'. Daarbij komt ook dat er destijds als gevolg van de beurscrisis en de economische malaise weinig animo was om winkels te moderniseren. De pui laat zien dat er in Delft voortdurend veranderingen aan panden worden uitgevoerd en is daarmee een belangrijke schakel in de geschiedenis van de Delftse winkelpuizen.

Tweede nominatie:

De familie M. Blokland,

voor de reconstructie van de stoep van Oosteinde 17.

Het pand Oosteinde 17 dateert uit de achttiende eeuw. Het heeft een lijstgevel met daarin een kleine gevelsteen in Lodewijk-XVIII-vormen met het

Bij de reconstructie van de stoep van Oost-einde 17 werden weer smeedijzeren hekjes in achttiende-eeuwse vorm aangebracht. (foto Gem. Delft, vakteam MBK)

jaartal 1770 en de voorstelling van twee nogal primitief weergegeven springende dieren, mogelijk paarden of vossen. René en Peter van der Krogt vermelden daarover in hun boek *Gevelstenen in Delft* (1985) dat niet bekend is welke dieren precies afgebeeld zijn en wat de oude huisnaam van het huis is geweest.

Het pand is een goed voorbeeld van een relatief eenvoudig achttiende-eeuws woonhuis dat minder luxueus en van een bescheidener omvang is dan de grote panden aan bijvoorbeeld Oude Delft en Koornmarkt. Juist die eenvoudiger panden zijn relatief zeldzaam omdat zij in later tijd vaak werden verbouwd, vergroot of vervangen door grotere panden.

De familie Blokland die het huis bewoont, heeft het in 1995 geheel gerestaureerd en in een goede bouwkundige staat gebracht. De stoep was echter buiten die restauratie gebleven en verkeerde begin 2002 nog in zeer slechte staat. De restauratie was daarom zeer gewenst.

Van oude foto's was bekend dat er tot ver in de twintigste eeuw een stoep was geweest met op de uiteinden twee smeedijzeren stoephekken in achttiende-eeuwse vormen. Dat was aanleiding om tot een reconstructie te besluiten. Kennis van oude productiemethoden en de oude foto's bleken vol-

doende informatie te geven om tot een betrouwbare reconstructie van het hek te komen. De stoep zelf werd in hardsteen uitgevoerd, niet zoals vaak gebeurt met relatief kleine tegels maar met drie grote platen. De voorgevel werd bij die gelegenheid voorzien van een hardstenen plint zodat regenwater dat op de stoep valt niet in het metselwerk kan dringen.

De reconstructie van de stoep en het stoephek, uitgevoerd door de Delftse aannemer N. Gerritse, benadrukt dat er ook buiten de hoofdgrachten, in het oostelijke deel van de binnenstad, interessante historische huizen staan. De gereconstrueerde stoep is een belangrijke aanwinst voor de omgeving van de fraaie Oostpoort.

Derde nominatie:

De heer W.A.F.X. de Fraiture

voor de restauratie van de voorgevel en de stoep van Oude Delft 132.

Het pand Oude Delft 132 is ontstaan uit de samenvoeging van twee panden die in opzet uit de zestiende eeuw dateren. De samenvoeging zal op zijn laatst in de achttiende eeuw hebben plaatsgevonden toen enkele vertrekken op de begane grond werden gemoderniseerd in de voor die tijd kenmerkende Lodewijk XIV-stijl. De voorgevel werd aangepast en voorzien van een fraai stoepbordes. Vanaf dat moment had het linkerhuis geen eigen voordeur meer. De hoofdstructuur van de oudere panden, onder meer met de balklagen en oude kapconstructies, bleef daarbij behouden.

In het begin van de negentiende eeuw werd het pand wederom gemoderniseerd waarbij de geblokte bepleistering en de Empire-ramen werden aangebracht. In het begin van de twintigste eeuw volgde wederom een modernisering die met name betrekking had op het interieur op de verdieping en op de achterzijde waar een tuinkamer werd gerealiseerd. Het interieur dat nog allerlei originele onderdelen bevatte, werd in de loop van de twintigste eeuw meermalen aangepast aan veranderende wensen betreffende een comfortabele woning annex huisartsenpraktijk. De veranderingen bleven in feite beperkt tot vrij kleinschalige ingrepen zoals de omvorming van een binnenplaatsje tot wachtkamer en decoratieve toevoegingen in het interieur.

Enige jaren geleden werd het pand gekocht door de heer De Fraiture. Het huis oogde toen op het eerste gezicht fraai maar het casco van het huis vertoonde tal van mankementen, onder meer ten gevolge van verzakkingen. Om het voor lange tijd goed bewoonbaar te maken was een restauratie noodzakelijk. Nadat de eerste fase, het bewoonbaar maken van de verdieping en de zolders al was afgerond, werden in 2002 de voorgevel en de stoep aangepakt. De geblokte bepleistering die door slordige reparaties veel van het blokverband had verloren, werd vernieuwd. De vensters die, met de gevel mee, scheef waren gezakt, kregen nieuwe ramen, die zorgvuldig aan die scheve stand werden aangepast.

Van de stoep waren natuurstenen delen verzakt of gebroken. Het smeedijzeren hek was op een aantal plaatsen door roest aangetast en enkele ornamenten ontbraken. Er waren ooit enkele reparaties uitgevoerd (mogelijk

De gerestaureerde stoep van Oude Delft 132. Enkele natuurstenen onderdelen zijn vervangen en het ijzerwerk is gecompleteerd en hersteld. (foto Gem. Delft, vakteam MBK)

om aanrijdingsschade te herstellen), maar dat was op een zeer ondeskundige wijze gebeurd. Bij de restauratie van het hek zijn ontbrekende delen gereconstrueerd en is het ijzer geschopeerd, een methode van verzinken, om roestvorming zoveel mogelijk te voorkomen. De gebroken natuurstenen delen werden vernieuwd. Het restauratieplan was van de hand van de Delftse architect W.E. Hienkes. Het hardsteenwerk werd geleverd door de Delftse steenhouwerij Schols en 't Hart. Het herstel van het smeedijzeren hek werd uitgevoerd door de heer S. Visser uit Schilde (België).

De restauratie van voorgevel en stoep van Oude Delft 132 is een belangrijke verfraaiing van een huis dat in de onmiddellijke nabijheid van Oude Kerk en Gemeenlandshuis weliswaar niet zo opvalt, maar dat toch een belangrijk stukje geschiedenis in zich draagt.

De winnaar

Het bestuur koos uit deze nominaties als winnaar van de Le Comteprijs 2002 de heer C. Koreneef voor de restauratie van de pui van Hippylytusbuurt 43/43a. Tijdens de algemene ledenvergadering op 20 mei 2003 reikte voorzitter W. Aalbers de prijs uit. De blij verraste heer Koreneef meldde zich vervolgens in zijn dankwoord spontaan aan als lid van Delfia Batavorum.

Delfiana

Max van Noort

In het *Jaarboek 1995* is deze rubriek opgezet onder de titel 'Delftse topografie op de veiling', bedoeld voor specifiek Delftse prenten en schilderijen. Echter, er komen ook allerlei andere met Delft gerelateerde zaken onder de hamer, zoals bijvoorbeeld boeken, zilver, aardewerk, etcetera. Onder de titel *Delfiana* wordt derhalve alles vermeld wat voor Delft van belang is.

Mooie aquarel van Adolf le Comte

Voor het eerst in het jaar 2000 werd door Delfia Batavorum de zogeheten Le Comteprijs uitgereikt, vernoemd naar Adolf le Comte (1850-1921), onder meer adviseur van de Porceleyne Fles, ontwerper bij het Glas- en Loodatelier van J.L. Schouten en eerste directeur van het Museum Lambert van Meerten. Maar zijn diepste hartstocht was toch wel het schilderen en aquarelleren. Jos Hilkhuijsen schrijft in zijn boeiende artikel over Le Comte (*Jaarboek 1999*, blz. 27-46): 'Sedert het begin van de jaren zeventig was hij

Aquarel van Adolf le Comte (Foto: Kunstbandel Simonis & Buunk).

werkend lid van de Haagse Pulchri Studio. Daar kwam hij in contact met onder meer Jozef Israëls, Willem Maris en Hendrik Willem Mesdag. Ook met zijn latere zwager Anton Mauve onderhield hij een uitstekende vriendschap. Hoewel de buitenimpressies van Le Comte niet het niveau van vernoemde kunstenaars bereikten mag zijn werk niet onderschat worden. Vanaf 1881 werden regelmatig tentoonstellingen van zijn werk georganiseerd in Den Haag (Pulchri Studio), Amsterdam (Arti et Amicitiae) en Rotterdam. Hij kreeg lovende kritieken en zekere bekendheid als kunstschilder, tekenaar en aquarellist van Hollandse waterlandschappen, havengezichten en portretten. Een ingezonden werk op de in 1889 te Parijs gehouden Wereldtentoonstelling werd bekroond met een eervolle vermelding'.

Bij de kunsthandel Simonis & Buunk te Ede werd bij een aldaar gehouden verkooptentoonstelling in maart 2003 onder de naam 'petit maîtres' een mooie gesigeneerde aquarel van 45 x 64 centimeter van Adolf le Comte met de titel *Winters bruggetje met figuren* aangeboden voor 3500 euro. De locatie van het bruggetje is niet bekend. Wellicht in de omgeving van Delft. Informatie hieromtrent is welkom. Het werk is inmiddels verkocht.

Kunstbandel Simonis & Buunk, Ede, maart 2003.

Hoge prijzen voor werk van Delftse zilversmeden

Bij het veilinghuis Christie's kwam op 4 maart 2003 een kostbare molenbeker aan bod. De 24,5 centimeter hoge beker is in 1637 vervaardigd door de Delftse zilversmid Jacob Knijff en weegt 298 gram. Zilverspecialist Franca Lyppens van het veilinghuis weet te vertellen dat dit soort bekertjes werden gebruikt voor het houden van drankspelletjes. 'Het is een heel typisch Hollands object, dat zeker niet in achterafkroegjes werd gebruikt. Op de beker staat meestal een familiewapen. Uit de kelk werd wijn gedronken. Wijn was een exclusieve drank; bier was de volksdrank. Om uit de beker te kunnen drinken moest het object natuurlijk omgekeerd in de hand worden gehouden. De kelk werd vervolgens gevuld met rode wijn.

Molenbeker van de Delftse zilversmid Jacob Knijff uit 1637 (Foto: Christie's Amsterdam).

De drinker of een van de aanwezigen blies op het blaaspijpe naast het trapje. Daarmee werden de molenwieken in beweging gezet. De kunst was om de beker leeg te drinken voordat de wieken tot stilstand waren gekomen. Op het molentje bevindt zich ook nog een wijzerplaat met de cijfers 1 tot en met 12. Als de beker niet leeg was, werd er gekeken op welk cijfer de wijzer stond. Als dat bijvoorbeeld de zeven was betekende dit dat degene die de molenbeker vast hield óf zeven rondjes moest geven óf zeven glazen wijn moest betalen'. De taxatieprijs was 20.000 tot 30.000 euro. Het Stedelijk Museum Het Prinsenhof had geen belangstelling. 'Er zijn te veel restauraties aan gepleegd', liet men weten. De beker ging van de hand voor 23.900 euro. Op de veiling werd ook nog een zogeheten nautilusbeker aangeboden, toegeschreven aan de Delftse zilversmid Cornelisz. van der Burch en daterend uit de laat zestiende, begin zeventiende eeuw. Een nautilusbeker is een sierbeker, vervaardigd van een grote, in zilver gemonteerde (nautilus)schelp. De richtprijs lag tussen de 10.000 en 12.000 euro. Bij dit stuk was al van tevoren duidelijk dat Het Prinsenhof niet zou bieden, want het heeft zelf fraaiere exemplaren in bezit. Een koper was bereid er bijna 12.000 euro voor neer te tellen.

Delftsche Courant 21 februari en 11 maart 2003; Veilinghuis Christie's, Amsterdam, 4 maart 2003.

Aanwinst voor het Legermuseum

Het Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Generaal Hofer' in Delft heeft zijn militair-historische bibliotheek weten uit te breiden met een rijk geïllustreerd en uiterst zeldzaam antiquarisch boek *De Nassausche Wapenhandeling van schild, spies, rappier, ende targe; beyde figuerlick afgebeeld, ende gestelt na de nieu ordening des Doorluchtigen ende Hooghgeborren Vorstes Maurits van Nassau....* Het plaatwerk verscheen in 1618 tegelijkertijd in een Nederlandse, Franse en Duitse uitvoering. Het Legermuseum verwierf een Frans-talig exemplaar. Op de zevenen-veertig decoratieve platen staan drieënzestig figuren afgebeeld, die allemaal getekend zijn door de Haagse schilder Adam van

Afbeelding uit De Nassausche Wapenhandeling (Foto: Legermuseum).

Breen (ca. 1585-1640). Hij heeft deze onder eigen naam laten graven en drukken, naar zijn zeggen uit dank en genegenheid voor Maurits' opmerkelijke krijgskundige ideeën op militair gebied tijdens de Tachtigjarige Oorlog. In dit bijzondere boek wordt de invoering van het schild (de rondas en de targe, respectievelijk ronde en rechthoekige schilden) bij het voetvolk van het Staatse leger gepropageerd. De historische betekenis van dit boek blijkt onder meer uit het feit dat Willen IV in 1749 een exemplaar terugkocht op een veiling van de bibliotheek van Willem III en dat het zeldzame en waardevolle aspect reeds in 1882 werd onderkend toen de bekende Amsterdamse antiquaar Frederik Muller schreef 'Een zeer fraai plaatwerk, wat vooral compleet hoogst zelden voorkomt'.

Delftsche Courant 25 maart 2003.

Delftse kat

Een zittende kat van Delfts aardewerk vormde op 1 april een van de aardigste objecten op de keramiek- en glasveiling bij het Amsterdamse veilinghuis Sotheby's. De 20,5 centimeter hoge kat, geheel uitgevoerd in Delfts blauw met een halsbandje in ijzerrood en geel, dateert uit het begin van de achttiende eeuw. De fabrikant is onbekend. Onbekend maakt echter niet onbemind, want de taxatieprijs was fors: 3000-5000 euro. Er waren voor dit poesje veel liefhebbers in de zaal, waardoor de biedingen pas bij 9500 euro staakten.

De Telegraaf 25 maart 2003; Veilinghuis Sotheby's, Amsterdam, 1 april 2003.

Delfts blauwe kat (Foto: Sotheby's Amsterdam).

Paneel met Schoolpoort onder de hamer

Een fraai olieverf op paneel van de voormalige Schoolpoort van de hand van de Hagenaar Petrus Augustus Beretta (1805-1866) kwam op 29 april 2003 bij het Amsterdamse veilinghuis Christie's onder de hamer. Het paneel, dat door een Nederlandse particulier is gekocht, bracht 5019 euro op bij een taxatieprijs van 4000 tot 6000 euro.

Het werk is niet helemaal in overeenstemming met de werkelijkheid van toen. Zoiets gebeurde wel vaker in de negentiende eeuw om het geheel

De schoolpoort van P.A. Beretta (Foto: Christie's Amsterdam).

Het schilderij van Heerman Witmont (Foto: Christie's Amsterdam).

een betere compositie te geven. De geschilderde gebouwen die wel kloppen, zijn volgens Sam Schillemans van het Gemeentearchief Delft de Schoolpoort, de brug over het water en de Oude Kerk. Waar hier het water is afgebeeld, ligt nu de Phoenixstraat met aan de rechterzijde de Spoor-singel. De afgebeelde panden hebben daar nooit bestaan. De Schoolpoort, een van de acht stadspoorten van Delft, werd in 1829 gesloopt.

Delftsche Courant 24 april en 6 mei 2003; Veilinghuis Christie's, Amsterdam, 29 april 2003.

Een Witmont onder de hamer

Een schilderij van de Delftse schilder Heerman Witmont (ca. 1605-na 1683) wordt maar zelden op een veiling aangeboden. Op 14 mei 2003 was het dan zover en werd bij Christie's te Amsterdam een paneel van zijn hand geveild, voorstellende enkele driemasters op een woelige zee. Het werk van 48,8 bij 62,4 centimeter werd door een particulier gekocht voor 17.925 euro.

Witmont, die in 1644 toetrad tot het Delftse Sint Lucasgilde, was weliswaar geen echt bekende schilder, maar wel iemand die zich had bekwaamd in en nadrukkelijk beperkt had tot het specialisme van het zogeheten penschilderen. Dit is een specialisme binnen het genre van zeeschilders, zoals Witmonts tijdgenoten Willem van de Velde de Oudere en Willem van de Velde de Jongere. Op een witte ondergrond werden de schaduwen van de golven en de zeilen aangebracht met zwarte of roetbruine inkt met fijne en nauwkeurige puntjes (Witmont) of door middel van diagonale elkaar kruisende lijnen (Van de Veldes).

Jan H. Oosterloo, De Meesters van Delft. Amsterdam, [1948]; Veilinghuis Christie's, Amsterdam 14 mei 2003; Delftsche Courant 17 mei 2003.

Museaal Delfts zilverwerk ter veiling aangeboden

Twee zeldzame verguld-zilveren en rijk versierde pronkschalen uit het begin van de zeventiende eeuw kwamen op 14 oktober 2003 bij het veilinghuis Christie's aan bod. Deze unieke Renaissance stukken zijn door een onbekende Delftse zilversmid in respectievelijk 1604 en 1606 gemaakt. Deze zogenaamde tazza's dragen ieder het meesterteken van een vogelklauw. Zilverexpert Franca Lyppens van voornoemd veilinghuis zegt dat er slechts twee andere werken van dezelfde anonieme Delftse maker bekend zijn en die staan in het Rijksmuseum in Amsterdam. De schalen zijn vijftien centimeter hoog met een diameter van negentien centimeter. Op de tazza uit 1604 zijn de vier elementen aarde, water, lucht en vuur op symbolische wijze weergegeven. De aarde in de vorm van een vrouw die tegen een boom rust, de lucht door een vrouw die een vogel vasthoudt, het vuur door een vrouw met een brandende fakkel en het water door een vrouw die water uit een vaas schenkt. De andere tazza uit 1606 beeldt de vier sei-

Verguld-zilveren en rijk versierde pronkschalen uit het begin van de zeventiende eeuw (Foto: Christie's Amsterdam).

zoenen uit: lente, zomer, herfst en winter. Het zijn volgens de expert van meet af aan kostbare pronkstukken geweest die ook in die tijd als meesterwerk golden. Kostbaar zijn ze nog steeds, want de taxatieprijs van het stel was tussen de 500.000 en 600.000 euro. Voor dat bedrag waren er wel kijkers, maar geen kopers.

Delftsche Courant 7 oktober 2003; *Veilinghuis Christie's, Amsterdam*, 14 oktober 2003.

Plankje blijkt duur Delfts stadsgezicht

Een zomers Delfts stadsgezicht van de Haagse landschapsschilder Lodewijk Johannes Kleijn (1817-1897) kwam wel op een heel bijzondere manier in de openbaarheid. De eigenaar van het olieverfpaneel had er namelijk geen flauw benul van dat het plankje iets waard was. Hij had het zo'n twintig jaar geleden als vriendendienst gekregen voor het opruimen van een boedel. Nadat alle waardevolle spullen het huis uit waren, mocht hij de restanten bekijken en behouden. Enkele eikenhouten planken boven op een oude boekenkast wilde hij thuis voor een schuurtje gebruiken. Een van de plankjes met de afmeting van 43,5 x 60,5 centimeter bleek beschilderd te

Delfts stadsgezicht van Lodewijk Johannes Kleijn (1817-1897) (Foto: Hessink's Veilingen, Zwolle).

zijn met een 'gezicht op Utrecht' zoals de eigenaar dacht. Zijn echtgenote zag er niets in en adviseerde om 'dat rotplankje' maar weg te gooien. Dat gebeurde echter niet, maar het paneeltje verhuisde wel naar zolder. Voor de opnames van *De Utrechtse Schatkamer*, een regionale variant van *Tussen Kunst en Kitsch*, haalde hij het plankje tevoorschijn en de experts ontdekten toen dat het een waardevol olieverf betrof. Het werk stond oorspronkelijk te boek als een Utrechts stadsgezicht, maar de Delftse bouw-historicus ir. Wim Weve ontdekte bij een tv-uitzending over dit paneel bij de zender SBS 6 dat het zeer beslist om een afbeelding van Delft ging. Lodewijk (of Louis) Johannes Kleijn, leerling van A. Schelfhout, schilderde het Delftse stadsgezicht omstreeks 1870 vanuit het noordoosten. Te zien zijn de Nieuwe Kerk, het stadhuis, de Oude Kerk en mogelijk ook het torentje van het Gemeenlandshuis. Het werk kwam op 26 november 2003 bij Hessink's Veilingen te Zwolle onder de hamer met een richtprijs van 25.000 euro. In-

Gezicht op Delft van Willem Johannes Oppenoorth (privébezit).

clusief kosten bracht het paneeltje 22.600 euro op. Een particuliere verzamelaar is de nieuwe bezitter.

Delftsche Courant 9 oktober en 2 december 2003; *Hessink's Veilingen*, Zwolle, 26 november 2003.

Gezicht op Delft: een schitterende aquarel

Via een relatie kwam een van onze leden in contact met een kunsthandelaar die een stadsgezicht op Delft te koop aanbood. Het betrof een aquarel van Willem Johannes Oppenoorth (1847-1905), een kunstenaar die werkzaam was in Amsterdam, Antwerpen en Den Haag. Evenals Adolf le Comte, een tijdgenoot van hem, was hij werkend lid van de Haagse Pulchri Studio en van Arti et Amicitiae in Amsterdam. Gedurende de periode 1875 tot 1880 ontving hij van koning Willem III een jaargeld als aanmoediging

om de schilder- en tekenkunst te beoefenen. Het onderhavige werk meet 52,5 x 37,5 centimeter en is rechtsonder gesigneerd. De aquareel toont een hektjalk die geladen wordt met vaten. Links het Kalverbos en op de achtergrond de Lepelbrug en de Oude Kerk. Oppenoorth had zijn schildersezels dus op de Wateringseweg geplaatst ter hoogte van de Gist- en Spiritusfabriek. De Oude Kerk mist een hoektorentje. Dat klopt met de werkelijkheid want in 1905 was dat gedeeltelijk verwijderd in verband met restauratiewerkzaamheden. Daarmee is dan tevens het ongedateerde kunstwerk van een datum voorzien.

Pieter A. Scheen, Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950. Den Haag [1970].

Het Prinsenhof koopt kerkinterieur van Cornelis de Man

In het jaar 2002 verwierf het Stedelijk Museum Het Prinsenhof een schilderij van de Delftse schilder Cornelis de Man (1621-1706) met als titel *Vrouw met kat in interieur*. Die aanwinst was toen van grote betekenis omdat het Prinsenhof geen enkel schilderij uit de periode van Vermeer, de zogeheten Delftse School, in bezit had (zie *Jaarboek 2002*, blz. 204-205).

Bij het veilinghuis Sotheby's kwam op 4 november 2003 wederom een werk van Cornelis de Man aan bod, voorstellende het interieur van de

Interieur van de Oude Kerk te Delft van Cornelis de Man (Foto: Sotheby's Amsterdam).

Oude Kerk te Delft. Het op paneel geschilderde olieverf van 72,5 bij 58,6 centimeter toont de kerk gezien vanuit het zuidelijk gangpad tot het noordelijk transept. Rechts op het schilderij staat een groepje elegante figuren en links zijn mannen een graf aan het delven. Ook deze aankoop is voor het Prinsenhof van belang omdat het nu voor het eerst een zeventiende-eeuws interieur van de Oude Kerk in bezit krijgt. De richtprijs was 15.000 tot 20.000 euro, maar de hamer viel pas bij 56.120 euro.

Het schilderen van kerkinterieurs was in de Gouden Eeuw een soort specialisme van de Delftse schilders. Nauwgezet gaf men weer wat zich daar afspeelde, hetgeen de kunstrecensent Waldemar Januszczak van de Sunday Times naar aanleiding van de in 2001 gehouden tentoonstelling *Vermeer and the Delft School* in The National Gallery in Londen het volgende deed opmerken: 'Hazewindhonden die hun behoefte doen in de kerk, moeders die met ontblote borst hun baby's te drinken geven, terwijl hun kinderen op grove wijze tegenover het altaar en het spreekgestoelte de muren bekladden. Het naar de kerk gaan in de zeventiende eeuwse prinsstad was toen heel wat levendiger dan vandaag de dag'.

Delftsche Courant 22 oktober en 5 november 2003; *Delftse Post* 24 oktober 2003; *Veilinghuis Sotheby's, Amsterdam*, 4 november 2003.

Koninklijke Bierpul

Bij het Amsterdamse veilinghuis Christie's werd op 11 november 2003 een in Delft vervaardigde bierpul van aardewerk afgeslagen voor 31.070 euro. Het drinkgerei was getaxeerd op 25.000 tot 35.000 euro. Een Amerikaanse verzamelaar mag zich de nieuwe eigenaar noemen.

Het gaat hier om een bierpul die in 1707 is vervaardigd door Lambertus van Eenhoorn, de eigenaar van de bekende Delftse aardewerfabriek De Metalen Pot. Op de pul staat het wapen van Augustus de Sterke (1670-1733), de koning van Saksen en Polen. Aan de achterzijde staat een in Chinese smaak uitgevoerd decor. Het bijzondere is dat dit stuk voor Augustus de Sterke in Delft is gemaakt, juist in de tijd dat hij in Meissen bezig was de fabricage van het later beroemd geworden porselein extra te stimuleren. In 1707 kon men in Meissen (vlakbij Dresden gelegen) wel-

*Delftse bierpul uit 1707
(Foto: Christie's Amsterdam).*

iswaar voor het eerst porselein maken, maar de kwaliteit was onvoldoende. Waarschijnlijk is de bierpul vervaardigd ter gelegenheid van het tienjarig koningschap van Polen, waartoe Augustus in 1697 in Warschau was gekroond.

Delftsche Courant 8 en 12 november 2003; Veilinghuis Christie's, Amsterdam, 11 november 2003.

Al wat verder in boeken steekt

Bij het Leidse veilinghuis Burgersdijk & Niermans kwam op 21 mei 2003 een alleraardigst boekje ter veiling van P.H. Themmen onder de titel *Komieke en vermakelijke boerenreis, van Dirk den Eenvoudigen en zijne Zoonen; uit het Overmaasche naar Delft*. Tweede druk (Rotterdam: J. Hendriksen, 1817), 248 pagina's.

Het boekje verhaalt over een uiterst naïeve teler van meekrap, een wortelstok waaruit een rode kleurstof wordt verkregen, en zijn twee onnozele zonen, woonachtig in een gehucht 'aan gindsche zijde der rivier de Maas'. Een ver familielid van hem zou ergens in Delft woonachtig moeten zijn en vader heeft het plan opgevat om deze oom Jan samen met zijn zoons te gaan bezoeken. Dit was voor hen een hele onderneming, want veel verder dan hun dorp waren zij nooit gekomen. Natuurlijk gaat er van alles mis. Wijntje en Trijntje als mede louché logementhouders zorgen ervoor dat gouden zakhorloges en goedgevulde beurzen al verdwenen zijn voordat ze in Delft arriveren. Uit verkregen informatie onderweg zou oom Jan in de Pieterstraat moeten wo-

KOMIEKE EN VERMAKELIJKE BOEREN-REIS,

VAN
DIRK DEN EENVOUDIGEN,
EN ZIJNE ZONEN;
UIT HET
OVERMAASCHE NAAR DELFT
TWEDE DRUK.

— — — — —
MET GEKLEURDE PLATEN.
— — — — —

GEDRUKT IN NEDERLAND,
IN HET XVII JAAR DER NEGENTIENDE EEUW.

P.H. Themmen, Komieke en vermakelijke boerenreis ... uit het Overmaasche naar Delft. Tweede druk (Rotterdam: J. Hendriksen, 1817) (Scan: Peter van der Krogt).

nen. De Prinsenstad wordt verkend, de Pieterstraat gevonden, maar geen oom Jan. Die blijkt al jaren geleden het tijdelijke met het eeuwige te hebben verwisseld waardoor een langer verblijf alhier voor de boertjes niet meer nodig is. De terugreis kan worden aanvaard. Gelukkig komen zij onderweg naar huis iemand tegen die zij ook al op de heenreis hebben ontmoet. En die zorgt er uiteindelijk voor dat alle ontvreemde spullen weer bij de rechtmatige eigenaars terugkomen. Eind goed al goed.

Dit boekje wordt zelden op een boekenveiling aangeboden en daarom werd de taxatieprijs van 70 euro ruimschoots werd overschreden. Pas bij 160 euro kon de nieuwe eigenaar het exemplaar mee naar Delft nemen.

Veilinghuis Burgersdijk & Niermans, Leiden, 21 mei 2003.

Bij het Haagse veilinghuis Van Stockum kwam op 13 november 2003 een lijst met de *Namen ende Wapenen der Ed. heeren veertigh raaden der stad Delft, zedert 1476* onder de hamer. In de catalogus stond bij dit nummer 'zeldzaam maar bruin geworden, enigszins beduimeld en enkele reparaties met sellotape'.

Nadere informatie leert ons het volgende. In 1738 verscheen een door Willem van der Lelij (1698-1772) als privé-onderneming samengestelde wapenkaart van Delftse veertigraden sinds 1476. Van der Lelij was toen notaris en regent van de Kamer van Charitate en had zelf in dat jaar zitting genomen in de veertigraad. De kaart was een afdruk van vier koperplaten van 36 x 44 centimeter - in 1738 gegraveerd door Hendrik de Leth - op elk waarvan tien rijen van zestien wapentekeningen met de naam van de drager waren afgebeeld. Omdat het de bedoeling was dat de vier bladen op linnen geplakt één geheel zouden vormen, was er ook voorzien in een toelichtend bovenstuk, afgedrukt van twee koperplaten van 11 x 44 centimeter, naast elkaar te monteren. Er kon dan worden gelezen: 'Namen ende Wapenen der Ed. Heeren Veertigh Raaden der Stad Delft, zedert den Jaare 1476, in welk jaar, bij privilegie van Vrouw Maria, Hertoginne van Bourgondië, als gravinne van Holland, aan de Vroedschap ende Rijkdom van Delft voor eeuwig vergunt is haare veertigen zelfs te kiezen.' De koperplaten bleven in het bezit van Van der Lelij, die regelmatig de gegevens van nieuwe veertigraden liet bijgraveren, het laatst in 1771. Een jaar later, na zijn overlijden, schonk zijn weduwe de koperplaten aan de stad; zij berusten thans in het Stedelijk Museum Het Prinsenhof. Een op juiste wijze gemonteerd en ingelijst exemplaar is al eeuwenlang een gewild verzamelobject. Op de veiling verscheen helaas een mishandeld exemplaar. Een vroegere eigenaar had de voorkeur gegeven aan bewaren in boekvorm, dus de bladen kort afgesneden en het bovenstuk in twee stroken onder elkaar opgeplakt, waardoor de tekst onbegrijpelijk was geworden. De veilingmeester had het op deze wijze gefabriceerde wapenboek dan ook een lage taxatie meegegeven: 70 euro. Toch bleef de teller pas bij 425 euro steken.

Van Stockum's veilingen b.v., Den Haag, 13 november 2003; Met dank aan de heer Harry W. van Leeuwen.

Aanvulling op eerdere berichten

Zeldzaam altaarstuk in Stedelijk Museum Het Prinsenhof

In deze rubriek hebben wij in ons *Jaarboek 1999* op blz. 110 uitvoerig aandacht besteed aan dit zeldzame altaarstuk van de Delftse aardewerkfabriek De Witte Ster. Tot die tijd was dit 50,5 centimeter hoge voorwerp niet eerder in de literatuur beschreven. Het unieke altaarstuk blijkt inmiddels verworven te zijn door het Stedelijk Museum Het Prinsenhof.

Delftsche Courant 12 februari 2003.

Gezicht op Delft

In het *Jaarboek 2000* berichtten wij op blz. 190 dat er een fraai Delfts gezicht op de Werf van Pot van Johannes Christiaan Klinkenberg ter veiling werd aangeboden tegen een taxatieprijs van 22.000 tot 27.000 euro. Toen haalde het schilderij de veilingdag niet wegens onzekerheid over de eigenaar. Kennelijk was dit probleem nu opgelost want op 29 april 2003 kwam bij veilinghuis Christie's het doek wederom onder de hamer, maar nu tegen een richtprijs van 35.000 tot 45.000 euro. Het olieverf geeft een historische situatie weer die wel heel erg bezijden de waarheid is. Wellicht daarom waren er voor dit werk geen kopers.

Delftsche Courant 6 mei 2003.

Bagijnhofbrug

Het *Jaarboek 2002* (blz.209-210) werd gewag gemaakt van een schilderij voorstellende de Bagijnhofbrug aan het Oude Delft. Het werk was gedaateerd '44. Er rees van meet af aan enige twijfel over het jaartal 1944, want de afbeelding toont zeven traptreden en op de brug is geen lantaarn te zien. Het is vrijwel zeker dat er in 1944 op de brug nog wel een (gas)lantaarn stond en dat het aantal treden niet meer was dan vijf. Pas na de oorlog is bij de restauratie van de brug de lantaarn verdwenen en is teneinde het bolronde van de brug te verminderen ook het aantal treden verhoogd van vijf naar zeven.

H.L. Houtzager, W.J.M. Knippenburg, M.A. Verschuyl, H.L. de Wit, Delft over bruggen (Delft: Deltech, [1997]).

VAN WITTELOOSTUIJN

projekt/woninginrichting

Koornmarkt 89

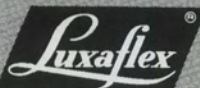
2611 ED Delft

tel. 015-212 42 73

fax 015-215 84 50

*Select
Daser*

VAN DER DUSSEN

RESTAURANT LOUNGE

Lounge geopend
vanaf 17.30 uur.

Keuken open tot
22.00 uur.

Bagijnhof 118
2611 AS Delft
tel. (015) 214 72 12
fax (015) 215 91 37

Parkeergelegenheid aan de Phoenixstraat.

Nieuwe straatnamen in Delft 2003

Peter van der Krogt

Voor het eerst sinds een paar jaar heeft de commissie voor straatnaamgeving weer wat te doen gehad. Er moesten namen worden vastgesteld voor het Zuidpoortgebied. De overname van grondgebied van de gemeente Schipluiden en afstaan van grondgebied aan de nieuw gevormde gemeente Midden-Delfland (Schipluiden en Maasland) op 1 januari 2004 zorgde voor consequenties op het gebied van de naamgeving. Een aantal straatnamen is van Schipluiden overgenomen, en enkele namen zijn geheel of gedeeltelijk voor Delft vervallen. Bovendien moest een aantal fietspaden in de Kerkpolder van een naam voorzien worden, aangezien de gemeente Schipluiden in tegenstelling tot Delft, vrijliggende fietspaden nooit namen gegeven heeft. Het raadsbesluit daarvoor is genomen op 18 december 2003, vanzelfsprekend werden de wijzigingen pas geëffectueerd op 1 januari 2004. De oude Schipluidense namen zijn grotendeels overgenomen uit *Waar wonen wij: Straatnamen in de gemeente Schipluiden* onder redactie van J.W. Moerman en A.A. Olsthoorn, in 2001 uitgegeven door de Historische Vereniging Oud-Schipluiden.

Agnietenpad

Rbsl. 2 oktober 2003

Deze naam is ontleend aan het Agnietenklooster, dat in deze buurt gestaan heeft.

Bastiaanshof

Rbsl. 2 oktober 2003

Bastiaansplein

Rbsl. 2 oktober 2003 (gedeeltelijk naamswijzing van Zuiderstraat (huisnummers 174-178).

Diverse namen in dit gebied zijn van oudsher ontleend aan de Sint-Sebastiaanstoren, een van de waltorens. De zuidelijke stadsvest werd ook wel Bastiaansvest genoemd (thans Zuiderstraat).

Sint Sebastiaan was een officier in het leger van de Romeinse keizer Diocletianus (omstreeks 300 na Christus). Omwille van zijn christelijk geloof werd hij ter dood veroordeeld en met pijlen doorschoten. Hij was echter niet dood en na zijn herstel ging hij naar de keizer en verweet hem zijn misdaden. Daarop werd hij met knotsen doodgeslagen. Een van de altaren in de Oude Kerk te Delft was aan hem gewijd.

Buerslootpad

Rbsl. 18 december 2003

Deze naam is ontleend aan *De Buer Sloot* en het *Buer Sloot Blok*, een sloot en een ontginningsblok in deze omgeving en vermeld op Cruquius' kaart van Delfland uit 1712. De huidige watering tussen de Omanstraat en de Jordaniëstraat en langs het Vietnampad volgt ongeveer de loop van de Buersloot. Het Buerslootblok lag ten noorden daarvan.

Dijkshoornseweg

Oude naam, bevestigd met rbsl. 18 december 2003

De Dijkshoornseweg werd oorspronkelijk in de twaalfde eeuw aangelegd als waterkering bij de ontginning van het gebied. Het daarmee ingedijkte terrein moest beschermd worden tegen wateroverlast vanuit het westen, waar getijdenkreken nog vrij spel hadden. In het verlengde van de Dijkshoornseweg vervulde de Tanthofkade in zuidelijke richting dezelfde functie. Tot 1604 waren de Dijkshoornseweg en de Tanthofkade zelfs met elkaar verbonden door een dam in de vaart.

De weg ontleent zijn naam aan de bocht in de dijk ter hoogte van de Woudselaan: een 'hoorn' is een punt, een hoek of kromming waar twee lijnen samenkomen. De 'dijkshoorn' is dus de kromming in de dijk. De naam Den Hoorn is de verkorte vorm van Dijkshoorn. De kern van dit dorp zal

De Dijkshoornseweg in het begin van de 20ste eeuw. Het huis links heeft thans nummer 159. Het zichtbare deel van de toen nog zeer landelijke weg is per 1 januari 2004 naar de gemeente Delft overgegaan (foto: fam. J. van Paassen-Bentvelsen).

dan rond 1200 bij de plaats waar Lookwating en Kastanjewating bij elkaar komen en waar de dijk een bocht (hoorn) maakt, gelegen hebben. Het middengedeelte van de weg, met huisnummers 134-156 en 141-213, is naar Delft overgegaan.

Hodenpijlsepad

Rbsl. 18 december 2003

Het fietspad langs de A4, dat de Kerkpolderweg verbindt met de Tramkade, kreeg de naam van het oude ambacht Hodenpijl, waarvan de bewoningskern aan de Tramkade ligt, halverwege Schipluiden en Den Hoorn.

Het ambacht ontleent zijn naam aan het kasteel Hodenpijl, dat in de dertiende en veertiende eeuw op een kreekrug in de Hodenpijlse Polder stond, niet ver van de oude kerk van Schipluiden.

Hoefslagpad

Rbsl. 18 december 2003

De directe reden voor deze naam is het *Hoefslach Zuyt Made*, een ontginningsblok in deze omgeving en vermeld op Cruquius' kaart van Delfland uit 1712.

Hoornseweg

Rbsl. Schipluiden oktober 1954, bevestigd met rbsl. 18 december 2003

Op de kaart van Cruquius uit 1712 staat de weg nog vermeld als *Delf Wegh*, maar op de kadastrale kaart van 1818 is dat al Hoornseweg. Desondanks bleef de weg tot 1954 officieel aangeduid als Delftweg, een naam die in de praktijk nauwelijks gebruikt werd.

De oostelijke helft van de weg, met huisnummers 22-28, is naar Delft overgegaan.

Kastanjewetering

Oude naam, bevestigd met rbsl. 18 december 2003

De Kastanjewetering vormt de noordelijke grens van de vroegere Hof van Delft en sluit aan op de Dijkshoornseweg. De naam wordt al in de veertiende eeuw vermeld als de *Castanghe* en staat op de kaart van Floris Balthasarsz. uit 1611 genoemd als *Kerstange*. Cruquius schrijft de naam als de *Kerstanje*. De wisselende spelling in de bronnen en de onduidelijkheid over de herkomst van de naam zorgden er voor dat de kade op voormalig Schipluidens grondgebied als *Kastanjewetering* geschreven wordt en het verlengde ervan in Delft in 1980 *Kerstanjepad* genoemd is.

Kenenburgpad

Rbsl. 18 december 2003

Genoemd naar het kasteel Keenenburg, dat van 1412 tot 1798 bij Schipluiden stond. Dit kasteel was gebouwd voor Philips de Blote, een edelman die in 1411 de heerlijkheid Sint-Maartensrecht verworven had. Zijn kasteel

stond in de uiterste westpunt van deze heerlijkheid. De naam van zijn kasteel ontleende hij aan de Keen, een waterloop bij het kasteel.

Kenenburgtunnel

Rbsl. 18 december 2003

Tunnel onder de Kruithuisweg.

Kooislootpad

Rbsl. 18 december 2003

Deze naam is ontleend aan *De Kooy Sloot* en het *Kooy Sloot Blok*, een sloot en een ontginningsblok in deze omgeving en vermeld op Cruquius' kaart van Delfland uit 1712. De Kooy-sloot liep ongeveer ter hoogte van de huidige Kruithuisweg tussen de Tanthofkade en het Abtswoude. Het Kooy-slootblok lag ten noorden daarvan.

Kerkpolderpad

Rbsl. Schipluiden 31 augustus 1982, bevestigd met rbsl. 18 december 2003

Pad in het verlengde van het Delftse Kerkpolderpad (rbsl. 28 april 1983).

Kerkpolderweg

Rbsl. Schipluiden 1977, bevestigd met rbsl. 18 december 2003

Weg in het verlengde van de Delftse Kerkpolderweg (rbsl. 30 maart 1978).

Kruithuisweg

Rbsl. 18 december 2003 (verlenging)

Laan van Groenewegen

Rbsl. Schipluiden 1957, bevestigd met rbsl. 18 december 2003

Henricus Petrus (Hein) Groenewegen (Naaldwijk 1869-Den Hoorn 1939), in 1897 gehuwd met Magdalena Johanna Maria van Paassen (Hof van Delft 1874-Delft 1950), was een welgesteld landbouwer en een voor zijn tijd vooruitstrevend en sociaal voelend man. In het begin van de twintigste eeuw kocht hij van zijn schoonvader Willem van Paassen ongeveer 20 ha weiland tussen de Dijkshoornseweg en de toenmalige gemeentegrens met Delft (thans het Voordijkshoornsepad). Het echtpaar liet aan de Dijkshoornseweg een huis bouwen, huize

H.P. Groenewegen en zijn vrouw M.J.M. van Paassen. Foto: coll. André van Paassen.

Groenoord (thans nr. 152). Hierin is nog een gevelsteen te zien met de tekst 'DE EERSTE STEENEN / ZIJN GELEGD DOOR / H.P. GROENEWEGEN / EN / M. VAN PAASSEN / 19 21/4 11'. Hij verdeelde het weiland in een aantal tuinbedrijven, waarvoor een vaarsloot gegraven werd, die het land in twee delen verdeelde (eerste stuk gegraven tussen 1910 en 1920, tweede stuk in 1925). Ten weerszijden van die vaart vestigden zich zes Van Paassens, die daar door hun oom in het zadel werden geholpen. Vijf van hen woonden aan de noordzijde, die daarom als snel de *Paaska* werd genoemd. In 1956 is de vaart gedempt en werd er een weg aangelegd, die naar de voormalige eigenaar van het land genoemd werd.

Lookwatering

Oude naam, bevestigd met rbsl. 18 december 2003

De kade langs de Lookwatering dankt haar naam aan het Look, een gegraven water dat de Kastanjewetering verbindt met de vaart naar Schipluiden. Look is de naam voor een kruid dat in een natte omgeving goed gedijt. De naam Lookwatering of het Look komt herhaaldelijk op oude kaarten voor. De plaatselijke bevolking noemde de kade vroeger ook wel *Achter Den Hoorn*. Cruquius vermeldde het op zijn kaart van 1712 als *Achter Dyx Hoorn of het Look*.

Van Rijspad

Rbsl. Schipluiden 31 augustus 1982, bevestigd met rbsl. 18 december 2003
Fietspad in het verlengde van het Delftse Van Rijspad (rbsl. 28 april 1983).

Sint Maartensrechtpad

Rbsl. 18 december 2003 (verlenging)

Sint Sebastiaansbrug

Rbsl. 2 oktober 2003, naamswijziging van gedeelte Michiel de Ruyterweg
Deze brug, de tweede van deze naam, is genoemd naar de Sint-Sebastiaans-toren (zie Bastiaansplein). De oorspronkelijke Sebastiaansbrug lag over de gracht van de Zuiderstraat ter hoogte van de Torenstraat.

De nieuwe brug is gebouwd in de jaren 1960-1963. Om een goede naam te vinden, werd eind 1961 een oproep gedaan in de *Delftsche Courant*. Uit de vele inzendingen werd die van P.C. Visser gekozen. Hij had voorgesteld de brug de naam Sebastiaanstorenbrug te geven, naar de ter plaatse gestaan hebbende waltoren. Deze naam vond men echter wat te lang en men verwijderde de 'toren' eruit, maar voegde tegelijk 'Sint' ervoor. Zonder enige officiële handeling is de brug op 7 juni 1963 in gebruik genomen. De weg over de brug heette Michiel de Ruyterweg, wat aan weinig mensen bekend was en daarom een onduidelijke situatie opleverde. Om die reden hebben nu ook de weg over de brug en de opritten de naam Sint Sebastiaansbrug gekregen.

Vestehof

Rbsl. 2 oktober 2003

Vesteplein

Rbsl. 2 oktober 2003, uitbreiding bereik door gedeeltelijk naamswijzing van Zuiderstraat (huisnummers 2-172).

Het stadstheater heet, na een daartoe uitgeschreven prijsvraag, 'De Veste' naar de ligging het winkelgebied 'In de Veste'.

Zuidpoort

Rbsl. 2 oktober 2003

'Poort' tussen het Bastiaansplein en de Zuidwal.

Zwembadpad

Rbsl. Schipluiden 24 september 1996, bevestigd met rbsl. 18 december 2003
Fietspad in het verlengde van het Delftse Zwembadpad (rbsl. 24 april 1997).

Verder is op 2 oktober 2003 het bereik van het **Overslagpad** en de **Torenstraat** gewijzigd, en is het bereik van de **Provincialeweg** uitgebreid met het tot nu toe naamloze stuk tussen de Colijntunnel en de Kruithuisweg. Op 18 december 2003 werden nog enkele kleine wijzigingen in de buurtnamen gemaakt: Bedrijventerrein **Delftse Poort-Oost** is uitgebreid met een stuk van de buurt Hoflaan. Delen van de buurten Ackersdijk, Schieweg-Polder en Abtswoude zijn door de grenswijziging vervallen. Ook staat in het besluit dat de buurt Hertenkamp vervalt, maar er staat niet bij wat er mee gebeurt. Er stonden nog meer wijzigingen in de buurtnamen op stapel, maar door de commotie die het voorstel opleverde zijn die uitgesteld. In het volgende jaarboek zal er meer over die buurtnamen komen.

Geheel of gedeeltelijk vervallen namen

De volgende namen van wegen, waterlopen en bruggen behoren vanaf 1 januari 2004 tot de gemeente Midden-Delfland.

Abtswoude (gedeeltelijk)
Ackersdijkse Noordmolensloot
Ackersdijkse Zuidmolensloot
Broertjespad
Hoppensloot
Kandelaarbrug
Mantjeskade (gedeeltelijk)

Rotterdamseweg (gedeeltelijk)
Schieweg (gedeeltelijk)
Tanthofkade (gedeeltelijk)
Vockestaertpad (gedeeltelijk)
Zwethkade (gedeeltelijk)
Zwethpad

voor exclusieve mode

- APRIORI
- BASSLER
- GERRY WEBER
- GIL-BRET
- HAUBER
- LECOMTE
- LUCIA
- MICHÈLE

mode
de **zwart**

Oude Langendijk 9 • 2611 GK Delft • Telefoon 015-2125625

Topzaken

in de

Choorstraat

**Chocolaterie
Leonidas**
op nr. 18

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
en koopavond
op vr. tot 21.00
Tel.: 015-2142598

**Lunchroom
Leonidas**
op nr. 24

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
Tel.: 015-2157821

**Georg Jensen
Damask**
op nr. 28

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
en koopavond
op vr. tot 21.00
Tel.: 015-2159993

Publicaties over Delft of door Delftenaren 2003

samengesteld door J.A. Meter Hagg, bibliothecaris Gemeentearchief Delft

Het Gemeentearchief Delft heeft behalve archieven en een collectie beeld- en geluidsmateriaal ook een bibliotheekcollectie. Deze omvat ongeveer 30.000 artikelen, boeken, tijdschriften en andere publicaties op het gebied van de algemene geschiedenis, de geschiedenis van Delft in ruime zin en het Huis van Oranje-Nassau. Door een actief aanschafbeleid wordt geprobeerd een representatief beeld te geven van de sociaal-economische en culturele ontwikkeling van Delft door de eeuwen. Er worden geen boeken uitgeleend, maar ze zijn in de studiezaal van het Gemeentearchief te raadplegen.

Medio december 2003 zijn 14.500 beschrijvingen van publicaties te doorzoeken met behulp van een geautomatiseerde bibliotheekcatalogus, de gegevens van de overige uitgaven zijn te vinden in een kaartcatalogus.

Hieronder volgt een overzicht van 134 publicaties waarvan de gegevens vóór 24 december 2003 zijn ingevoerd in de geautomatiseerde bibliotheekcatalogus. Overige criteria voor opname in dit overzicht zijn:

- onderwerp: (de geschiedenis van) Delft, fictie vervaardigd door Delftenaren;
- vorm: zelfstandig verschenen publicaties; artikelen of onderdelen uit grotere publicaties met een eigen titel;
- jaar van uitgave: vanaf 1990 en niet eerder in deze jaaroverzichten verschenen.

De publicaties zijn alfabetisch geordend op de **naam** van de eerste auteur of uitgevende instantie. Voorafgaande aan het overzicht staan de namen van Delftse instellingen of verenigingen waarvan herdenkingsuitgaven zijn opgenomen met (zo nodig de) verwijzing naar de naam waaronder zij in het algemene overzicht zijn opgenomen.

Niet opgenomen zijn:

- algemene periodieke uitgaven (tijdschriften) van Delftse instellingen of verenigingen;
- wetenschappelijke publicaties van de TU Delft.

Auteurs die over (de geschiedenis van) Delft publiceren worden vriendelijk verzocht een exemplaar (of overdruk) hiervan aan de bibliotheek ter beschikking te stellen. Uw werk wordt via de catalogus toegankelijk gemaakt voor bezoekers van het gemeentearchief en is raadpleegbaar voor onderzoek.

Mocht u publicaties kennen die voor de bibliotheekcollectie van belang kunnen zijn of heeft u vragen over de collectie, dan kunt u schriftelijk of telefonisch reageren (bibliotheecaris 015 - 260.2350; email: ameter@delft.nl).

Herdenkings- en jubileumuitgaven

1653-2003: de Porceleyne Fles	zie: Bertram
<i>idem</i>	zie: Eliëns , Titus M.
<i>idem</i>	zie: Gastelaars , Yolande
<i>idem</i>	zie: Groen , Marjoleine
1848-1998: Delftsch Studenten Corps	zie: Winter , Dieuwke
1876-2001: Roeivereniging Laga	zie: Tamboezer , Jasper
1913-2003: Legermuseum	zie: Mourik-Karremans , Ella van
1929-1999: DHC Hudito	zie: Steenhuis , Harry
1953-2003: KBO Delft	zie: Zuiderwijk , J.W.
1959-1999: Energie Delfland	zie: Niek Hockx Design

Overzicht van publicaties

Abels, Paul H.A.M., en A.Ph.F. Wouters

Classicale acta, 1573-1620: VII: Provinciale synode Zuid-Holland Classis Delft en Delfland, 1572-1620 / bew. door P.H.A.M. Abels en A.Ph.F. Wouters. - Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2001. - xxxvii, 739 p.: ill. - (Classicale acta, 1573-1620; 7) (Rijks Geschiedkundige Publicatiën. Kleine serie; dl. 93).

Ackermans, Gian

Herders en huurlingen: bisschoppen en priesters in de Republiek (1663-1705) / Gian Ackermans. - Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 2003. - 569 p.: ill. - Op omslag: Cultuurgeschiedenis van de Republiek in de 17de eeuw. - Bevat o.a alfabetisch overzicht (p. 311-478) van de seculiere priesters werkzaam in Nederland (1663-1700) met biografische informatie.

Aken-Fehmers, Marion S. van

Delfts aardewerk: de 'allerbeste' nabootsing van oosters porselein / Marion S. van Aken-Fehmers. In: *Vormen uit vuur*; afl. 180/181 (2003), p. 66-77.

Ali, Sami

Tot... wij elkaar ontmoeten / Sami Ali. - Damascus, Syrië: Sindbad Est, cop. 2002. - 87, 88 p. - Dichtbundel in het Nederlands en Arabisch.

De Koerdische auteur Sami Ali (geb. 1966) woont sinds 1996 in Delft.

Altena, Peter

Die holländischen Himmelsstürmer: Sturm und Drang in der niederländischen Literatur 1770-1800 / Peter Altena; [aus dem Niederländischen übers. von Holger Eckhardt]. In: *Sturm und Drang: geistiger Aufbruch 1770-1790 im Spiegel der Literatur*. - Tübingen: Niemeyer, 1997; p. 183-198.

Beschrijft o.a. de Delftse patriot Gerrit Paape (1752-1803).

Altena, Peter

'Vereert in haar die Trouw, zo zeldzaam op deeze aarde': Gerrit Paape en de vereeuwiging van zijn 'moedige vriendin' / Peter Altena. In: *Nieuw letterkundig magazijn*; jrg. 17 (1999/2000), p. 45-48.

Betreft Magdalena Constantia Verhaast (Delft, 1761 - Amsterdam, 1827).

Annema, W.

Sint Hippolytuskapel Delft, Oude Delft 118, Delft / [tekst: W. Annema]. - Delft: Annema bureau voor Bouw en Cultuurhistorie Delft, 2003. - iv, 74, [14] p.: ill. - Onderzoek in opdracht van Bouwkundig Bureau Bakker te Pijnacker.

De nadruk van het onderzoek ligt op de kapconstructie van de kapel.

Anthonyz, Hannah

Delftse kleden: wereldverhalen uit Delft: een intercultureel project voor en door vrouwen / red. en eindred. Hannah Anthonyz ... [et al.]. - Delft: Stichting Kunst en Welzijn, 2003. - 48 p.: ill. - Publicatie in het kader van Delftse Kleden, een intercultureel project voor en door vrouwen.

Archeo Plan

Vermeer in Delft: een ontmoeting met de schilder. - Delft: Archeo Plan, 1995. - 19 bl.: ill. - Projectvoorstel om Vermeer in het jubileumjaar 1996 en daarna onder de aandacht te brengen.

Baarda, Frits

Kabul: Nederlandse troepen in Afghanistan = Dutch troops in Afghanistan / interview Frits Baarda; foto's Martin Roemers. - Delft: Legermuseum, 2003. - [viii] p., 28 p. pl.: ill. - Uitg. bij de tentoonstelling.

Baart, Jan

Het Hollants Porceleyn 1600-1660 / Jan Baart. In: *Vormen uit vuur*; afl. 180/181 (2003), p. 56-65.

Beschrijft in Delft o.a. De Porceleyne Schotel en De Porceleyne Lampetkan.

Beek, M.L.F. van der

Gedrukte muntplakaten uit de Bataafse tijd / transcr. en inl. M.L.F. van der Beek. - Utrecht: Nederlands Muntmuseum, 2003. - 2 dl. (136, 111 p.): facs. - (Bronnen, uitgegeven door Het Nederlands Muntmuseum; 10A, 10B). Publicatie op basis van de collectie van N.L.M. Arkesteijn uit Delft.

Deel I: Landelijke en provinciale overheden. Deel II: Stedelijke overheden.

Beierle & Keijser

In Holland staat een flat: scheurkalender 2004 / red., samenstelling Beierle & Keijser; foto's en beeldbew. Norman Beierle; tekstbew. Hester Keijser. - Rijswijk: Kunstgebouw; Delft: Gemeente Delft [etc.], 2003. - [183] p.: ill. - (Cultuurgoed-serie; no. 6). - Uitg. in het kader van het Kunstproject *De omgevallen schoenendoos*, als onderdeel van het project 'Binnen voor buiten'.

Flatgebouw in de Lisztstraat. - 'Binnen voor buiten', een cultuurprogramma voor de Delftse wijken Buitenhof en Voorhof, is onderdeel van Kunst in de wijken (Gem. Delft) en Kleurrijke wijken (prov. Zuid-Holland). De bedoeling van het

project is wijkbewoners m.b.v. kunst en cultuur meer te betrekken bij het sociale en culturele leven in hun wijk.

Berendse, Hans

De bewoners van het Westerkwartier te Delft in 1926, 1938 en 1948: oude straatnamen, wie woonde daar?, wat was hun beroep?, waarheen verhuisden zij?, wanneer zijn ze overleden?, wat waren hun telefoonnummers? / uitgez. en gepres. door Hans Berendse. - Delft: [de auteur], 2002. - ongepag.: ill. - Niet in de handel. - Exemplaar speciaal voor Gemeentearchief.

O.a. gebaseerd op de Adresboeken van de Gemeente Delft, 1926/27; 1938 & 1949.

Berg, Arie van den

Boerderijen en erven van Midden-Delfland / red. Arie van den Berg ... [et al.]; samengesteld door Frits van Ooststroom. - 48 p.: ill. - Uitg. t.g.v. 2003, het Jaar van de boerderij.

Verschenen als: *Midden-Delfkrant*; vol. 111 (sept. 2003).

Bertram

Carolien: het koetje uit Delft = the small cow from Delft / door Bertram. - Delft: Koninklijke Delftsch-aardewerkfabriek 'De Porceleyne Fles anno 1653', 2003. - [28] p.: ill. - Prentenboekje, heruitg. t.g.v. het 350-jarig jubileum van de Koninklijke Porceleyne Fles. - Oorspr. uitg. medio 194?. - Bertram is pseud. van A.Th. Weihs.

Binnebeke, Emile J.B.D. van

Willem Danielsz. van Tetrode, ca. 1520-1580: de Delftse Praxiteles: een studie naar het leven en het werk van een zestiende-eeuwse Nederlandse beeldhouwer / Emile Jules Bernard Dominique van Binnebeke. - 's-Hertogenbosch: [de auteur], 2003. - 2 dl. (221 p., 4, 110, 19 bl.): ill. - Proefschrift Utrecht.

Boo, Marion de

A new view of Delft: Delft geodesists and industrial designers show 3D perspective based on seventeenth century drawings and prints / Marion de Boo. In: *Delft outlook*; vol. 2001.3; p. 3-8.

De faculteit Geodesie en de kunsthistoricus J. Kaldenbach ontwikkelden een driedimensionale digitale versie van Delft anno 1660 op basis van Vermeers *Gezicht op Delft* en een plattegrond van Joan Blaeu.

Boogert, Loek

'De' Bourdon / Loek Boogert. In: *Klok en klepel: officieel orgaan van de Nederlandse Klokkenspel-Vereniging*; no. 81 (dec. 2002), p. 18-20).

Betreft de Bourdon van de Oude Kerk.

Boon, F.M.

Geschilderde muurreclames in Delft / Freek Boon. In: *Delftia Batavorum jaarboek ...: 2002*; p. 177-190.

Boone, Sjaak

Het koningsgraf aan het Kalverbos / Sjaak Boone. In: *Informatiebeveiliging in metaforen*; p. 74-85.

Borgman, Ab

Het nijverheidsonderwijs voor jongens te Delft, 1860-1920: onderzoek naar mogelijke economische achtergronden van enkele Delftse initiatieven m.b.t. nijverheids- onderwijs voor jongens ... / Ab Borgman, Hugo van Driel en Ferry de Goey. - Rotterdam: Erasmus universiteit, 1983. - 142, [XXIV] bl. - Scriptie doctoraal werkcollege Geschiedenis van industriële samenlevingen 'Onderwijs en economie', 1982/83.

Brouwer, S.

Het universele recht op zelfbedrog / S. Brouwer. - Leiden: Bookhost, 2003. - 159 p. Debuut van 27-jarige Delftse schrijver.

Bult, Epko J.

Archeologisch spoorwerk / Epko J. Bult. In: *Delft: cultuurhistorisch bulletin Delft*; jrg. 5 (2003) 1, p. 1-6.

Burns, Marlene

Code name Bacinol: Dutch microbiologists, working in secret during the last months of WWII, developed procedures for making penicillin / Marlene Burns, J.W. Bennett and Piet W.M. van Dijck. In: *ASM news*; vol. 69 (2003); p. 25-31.

The development of the penicillin production process in Delft, during World War II under Nazi occupation / Marlene Burns and Piet W.M. van Dijck. In: *Advances in applied microbiology*; vol. 51 (2002); p. 185-200.

Onder de codenaam 'Bacinol' ontwikkelden enkele microbiologen bij de Gist- en Spiritusfabriek tijdens de laatste oorlogsmaanden een procedure om penicilline te vervaardigen.

Corbellini, Sabrina, en Gerrit Verhoeven

A sixteenth-century book catalogue from Delft / Sabrina Corbellini and Gerrit Verhoeven. - [24] p.: ill. In: *Education and learning in the Netherlands, 1400-1600: essays in honour of Hilde de Ridder-Symoens*. - Brill: Leiden, 2004; p. 253-276.

Couwenbergh, Marc

Agent van de Zwitserse weg: het levensverhaal van Jan van Borssum Buisman / opgetekend door Marc Couwenbergh; onder red. van het Verzetsmuseum (Amsterdam). - Zutphen: Walburg Pers, 2000. - 112 p.: ill. - Geschreven op basis van interviews met J.H. van Borssum Buisman.

J.H. van Borssum Buisman studeerde vanaf 1939 architectuur aan de TH Delft.

Dagtochten Combinatie Delft

Dagtochten Delft en omgeving. - Delft: Dagtochten Combinatie Delft, [199?]-.... - .. dl.: ill. - Nieuws van 't Karrewiel en Dagtochten Combinatie Delft.

Delen, Marie-Ange

Het hof van Willem van Oranje / Marie-Ange Delen. - Amsterdam: Wereldbibliotheek, [2002]. - 400 p., [32] bl. pl.: ill., portr. - (Historische reeks). - Bronnen- en lit. opg.: p. 363-388. - Bew. van proefschrift Nijmegen 2001: Hof en hofcultuur rondom Willem van Oranje, 1533-1584. - ISBN 90-284-1942-X.

Delftwonen, Woningcorporatie

Meedenken over de Poptabof / uitg. door Woningcorporatie Delftwonen, Gemeente

Delft en Van der Vorm Vastgoed. - Delft: Delftwonen [etc.], 2002-.... - .. dl.: ill.
Dl. 1: Ideeënboek. - Delft: Delftwonen [etc.], 2002. - 32 p.: ill.
Dl. 2: Nota van aanbevelingen: reacties op deel 1 *Ideeënboek*. - Delft: Delftwonen [etc.], 2003. - 32 p.: ill.

Dibbets, Geert

Simon van Mook, romanpersonage - auteur / door Geert Dibbets. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*; vol. 2001-2002; p. 35-64.

Over de Delftse kostschoolhouder en auteur Simon Johannes Matthijs van Mook (Wesel, 1771 - Delft, 1848), een van de figuren in A. Japins *De zwarte met het witte hart* (Amsterdam, 1997).

Donker, Gretha, en Sjoerd Faber

Het proces Balthazar Gerards (1584) / Gretha Donker en Sjoerd Faber. In: *Ars aequi: juridisch studentenblad*; vol. 52 (2003); p. 417-427.

Droog, Bart F.M.

In memoriam Prins Claus: gedichten / [samenstelling Bart F.M. Droog; bijdr. Arjan Witte en anderen]. - Groningen: Passage, 2003. - 32 p. - ISBN 90-5452-079-5.

DUWO, Stichting

Van ploeterij tot studentenhuisvesting / [tekst en red. Stichting DUWO en Joke Rienmeijer; foto's archief DUWO en René Verleg]. - Delft: Stichting DUWO, cop.2002. - 64 p.: ill. - duWo, jongeren- en studentenhuisvesting (1995).

DUWO ontwikkelt een internationale campus in het noordelijke TU-gebied en geeft met deze uitgave een blik op de historie van de Delftse studentenhuisvesting.

Eliëns, Titus M.

Delfts aardewerk: geschiedenis van een nationaal product: Dl. III: De Porceleyne Fles / Titus M. Eliëns ... [et al.]; red. Loet A. Schledorn ... [et al.]. - Zwolle: Waanders; Delft: Gemeente Musea, 2003. - 246 p.: ill. - Uitgave t.g.v. het 350-jarig bestaan van de Porceleyne Fles.

Erickson, Rick

Royal Delft: a guide to De Porceleyne Fles / Rick Erickson. - Atglen, PA: Schiffer, 2003. - 299 p.: ill.

Gastelaars, Yolande

Van Plateelbakkerij tot Royal Delft, 1653-2003 = From Pottery to Royal Delft, 1653-2003 / red. en samenstelling Yolande Gastelaars. - Delft: 'De Porceleyne Fles, 2003. - 64 p.: ill. - Uitg. t.g.v. het 350-jarig bestaan.

Geluk, Anne Marie

Historische wandeling Delfts Oranje / tekst Anne Marie Geluk. - Delft: Gemeente Musea (druk: Meinema drukkerij Delft), 1998. - [16] p.: ill.

Gemeente Delft. Service Centrum Bedrijven

Bedrijven atlas Delft / [fotografie: Stef Breukel]. - Delft: Gemeente Delft, Service Centrum Bedrijven, 2002. - 136 p.: ill.

Gemeente-archief Delft

Lustrumuitgave 2003. - Delft: Gemeentearchief Delft (druk: Nivo), 2003. - 217 p.: ill.
- (Willem van Oranje-lezing; vol. 5 (2003) bundel)
Bevat tien van 1999 tot en met 2003 in Stedelijk Museum Het Prinsenhof gehouden lezingen. Ontwerp en opmaak: Fabrique, Delft.

Geus, P.B.R. de

Oranje-Nassau en de vrijheid / P.B.R. de Geus. - Amsterdam: Bataafsche Leeuw, 2003. - 120 p.: ill.

Gout, M.

Delft in de 17e eeuw / M. Gout en M.A. Verschuyl. - Delft: Elmar, 1996. - 63 p.: ill.
- Tekst en afbeeldingen ontleend aan Dirck van Bleyswyck's *Beschrijvinge der stad Delft* (1667).

Graaf-Sijpkens, Margriet de

Max van de woonboot / Margriet de Graaf-Sijpkens; ill. Michel de Boer. - Capelle aan den IJssel: Mes, cop. 2003. - 62 p.: ill. - Kinderboek A.V.I. 4.

De auteur werkt als remedial teacher op de Prins Maurits School in Delft. Een van haar leerlingen woont op een woonboot in de Zuidergracht en stond model voor de hoofdfiguur in dit boek.

Groen, Marjoleine

350 jaar De Porceleynse Fles / Marjoleine Groen. In: *Delf: cultuurhistorisch bulletin Delft*; jrg. 5 (2003) 4, p. 1-6.

Haar-Kruize, Janny ter

De Fabrieksboede als spiegel van maatschappelijke veranderingen: een 120-jarige geschiedenis van het eerste en oudste bedrijfsorgaan ter wereld (1882-2001) / Janny ter Haar-Kruize. - Gouda: [de auteur], 2003. - iv, 116 bl. + bijl.: ill. - Scriptie Open Universiteit Nederland.

Hartog, Arnold de, en Mies Strelitski

Woebie droomt, het cadeau voor moeder / ill. Arnold de Hartog; verhaal Mies Strelitski. - Delft: Blue Roof Productions, cop. 2003. - [26] p.: ill. - Prentenboek. Tekeningen van Arnold de Hartog, tekst van zijn vrouw Mies Strelitski.

Hartkamp, Marjet van, en Veerle van Tongeren

Isaac da Costa aan tafel / teksten, red. Marjet van Hartkamp en Veerle van Tongeren; fotografie Tim Eshuis. - Rijswijk: Kunstgebouw; Delft: Gemeente Delft [etc.], 2003. - [157] p.: ill. - Uitg. in het kader van het Kunstproject *De omgevallen schoenendoos*, als onderdeel van het project 'Binnen voor buiten'.

'Binnen voor buiten', een cultuurprogramma voor de Delftse wijken Buitenhof en Voorhof is onderdeel van Kunst in de wijken (Gem. Delft) en Kleurrijke wijken (prov. Zuid-Holland). De bedoeling van het project is wijkbewoners m.b.v. kunst en cultuur meer te betrekken bij het sociale en culturele leven in hun wijk.

Heinsbroek, P.G.

De twee zerken van het graf van Liduina in Schiedam / door P.G. Heinsbroek. -

Schiedam: Fonds Historische Publikaties Schiedam, 2003. - 44 p.: tek., ingeplakte foto. - ISBN 90-70450-31-3

De oudste zerk, van twaalfde-eeuwse (?) oorsprong, lag eerst op het graf van Lidwina's broer aan de voet van de toren van de Oude Jan (Delft).

Herbergs, Ben

Een 'zeer boeiende, zeer lastige, maar zeer trouwe' vriend: in memoriam H.J.A. Duparc (1918-2002). - [2] p.: ill. - Auteur is red. Ben Herbergs (?). In: *Delft integraal: wetenschappelijk onderzoek aan de TU Delft*; afl. 2002.4, p. 36-37.

Het paard van Damocles: nieuwe Delftse stellingen / verzameld door Ben Herbergs. - 2e dr. - Rotterdam: Bèta Imaginations (druk: Meinema), 2000. - 47p. - 1e dr. ook nov. 2000.

Hoekstra-Klein, Jaap en Wik

Reclame op muren te Delft / Jaap en Wik Hoekstra-Klein. - 2e herz. uitg. - Delft: [de auteurs], 2003. - 91 p.: foto's. - Lit. opg.: p. 89-90.

Hoekstra-Klein, Wik

De Dissel, 1640-1702, Theepotbakkerij Jacobus de Caluwe, 1702-1734 / Wik Hoekstra-Klein; [foto's, tenzij anders vermeld: Jaap Hoekstra]. - Delft: Stedelijk Museum 'Het Prinsenhof'; Projectgroep Delfts Aardewerk, cop. 2002. - 142 p.: ill. - (Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen; 8).

De Grieksche A, 1657-1818 / Wik Hoekstra-Klein. - Delft: Stedelijk Museum 'Het Prinsenhof'; Projectgroep Delfts Aardewerk, cop. 2003. - 194 p.: ill. - (Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen; 9).

Hofman, E.

Nieuw licht op het Wilhelmus en zijn dichters / E. Hofman. - Zoetermeer: Boeken-centrum, 1996. - 124 p.: ill.

Op 10 mei 1932 is het Wilhelmus bij besluit van de ministerraad tot enig officieel volkslied verklaard.

Hornbergen, Janske

Mammoet op de vensterbank / idee & prod. Janske Hornbergen en Anne van den Bosch; fotografie Sander Luske; tekst Anne-Marie van Benthum. - Rijswijk: Kunstgebouw; Delft: Gemeente Delft, 2003. - 95 p.: ill. - Uitg. in het kader van het Kunstproject *De omgevallen schoenendoos*, als onderdeel van het project 'Binnen voor buiten'. - Beperkte oplage van 500 genummerde exemplaren.

'Binnen voor buiten', een cultuurprogramma voor de Delftse wijken Buitenhof en Voorhof, is onderdeel van Kunst in de wijken (Gem. Delft) en Kleurrijke wijken (prov. Zuid-Holland). De bedoeling van het project is wijkbewoners m.b.v. kunst en cultuur meer te betrekken bij het sociale en culturele leven in hun wijk.

Houtzager, H.L.

Delftia Batavorum jaarboek ...: 2002 / red.: H.L. Houtzager ... [et al.]. - Delft: Historisch Vereniging Delftia Batavorum, 2003. - 272 p.: ill. - Opgedragen aan mw. drs. Lidy Thijsse vanwege haar grote inzet voor het beheren en toegankelijk maken van het erfgoed van de schilder Paul Tetar van Elven in het naar hem genoemde museum

te Delft. - Dit deel bevat o.a. de vaste rubrieken: Kroniek over [...]; Delfiana; Archeologische kroniek, Nieuwe straatnamen en Publicaties over Delft of door Delftenaren.

Huisman-van Bergen, Annie

Omgekomen Delftse SSR-leden / door Annie Huisman-van Bergen. In: *Bulletin Tweede Wereldoorlog*; 3, p. 185-218.

Hulsman, Rita

Delft & Westland / door Rita Hulsman. - Soesterberg: Aspekt: Rotterdam; de Terebinth, cop. 2003. - 64 p.: ill. - (Funeraire cultuur). - Ovezicht van begraafplaatsen in de regio.

Beschrijft o.a. graven in de Oude Kerk & de Nieuwe Kerk en op de begraafplaatsen Haagpoort (1829-1874), Jaffa (1868) en Iepenhof (1969).

Jimkes-Verkade, Els

Het heldengraf / Els Jimkes-Verkade. In: *Kunst-schrift*; jrg. 35 (1991) 3, p. 32-41.

Beschrijving met foto's van het grafmonument van Willem van Oranje.

Jong, Coen de

Delft is here / Coen de Jong. - Delft: Stichting Public Gallery, 2003. - [12] p.: ill.+ cd-rom. - Uitg. bij de tentoonstelling in Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 26-27 april 2003.

Video-impressie van Delft bij Kaapstad (Zuid-Afrika), Delft in Minnesota (USA), Delft in Sri Lanka & Delft in Zuid-Holland.

Jong, Frida de

Het vliegveld dat aan Delft voorbijging / Frida de Jong. In: *Delftia Batavorum jaarboek ...*; 2002, p. 163-174.

Plannen van o.a. Albert Plesman voor een vliegveld in de Zuidpolder.

Kaldenbach, C.J. (Kees)

'Die kleine Strasse' von Johannes Vermeer: Nieuwe Langedijk Nr. 22-26?: eine kunstgeschichtlicher Blick auf eine archäologische und baugeschichtliche Unatersuchung / von Kees Kaldenbach. In: *Die Denkmalspflege*; vol. 95 (2002) 1, p. 21-28.

Beknopte vert. van het artikel: Het Straatje van Johannes Vermeer: Nieuwe Langedijk 22-26. Verschenen in: *Bulletin / KNOB*; nov./dec. 2000.

Knevel, Paul

Pecunia nervus belli: de militaire onmacht van Willem van Oranje. - [Delft: s.n. (druk: Nivo), 2002]. - 52 p.: ill. - (Willem van Oranje-lezing; vol. 4 (2002)).

Teksten van de vierde Willem van Oranje-lezing: Van rebellen tot professionals: staat, samenleving en krijgsmacht door P. Knevel, Universiteit van Amsterdam, en: Staat, samenleving, krijgsmacht: verbintenis vraagt inspanning, door luitenant-generaal A.P.P.M. van Baal, Ministerie van Defensie, op 13 juni 2002 in Stedelijk Museum Het Prinsenhof. Ontwerp en opmaak: Fabrique, Delft.

Kooi, Christine

Converts and apostates: the competition for souls in early modern Holland / by Christine Kooi. In: *Archiv für Reformationsgeschichte = Archiv for Reformation His-*

tory; vol. 92 (2001); p. 195-214.

De auteur haalt o.a. de Delftse situatie aan.

Kraaijestein, Martin

Het Delft: from industrial city to knowledge city: local economic policy in Delft, Netherlands / Martin Kraaijestein. - Rotterdam: Erasmus Universiteit, 2002. - 7 bl.: ill. - Paper presented at the Urban History Conference, Edinburgh, 5-8 Sept. 2002.

Kreuger, F.H.

Het bedrog: roman naar het opzienbarende leven van de meestervervalser Han van Meegeren / F.H. Kreuger. - Rijswijk: Quantes, 2003. - 213 p.

Han van Meegeren (1889-1947) studeerde van 1907-1912 bouwkunde in Delft. Daarna werkte hij als assistent bij de TU en als kunstschilder.

Kunz, Mascha

Historie wooncomplexen: Het Klauwshofje / door Mascha Kunz. In: *DKSB-vizier*; jrg. 1 (2000) 5, p. 7-9.

In 1605 stichtte Elizabeth Fredericksdr. van Adrichem, weduwe van bierbrouwer Dirck Jansz. Uyttenhage van Ruyven († 1603), het Klauwshofje dat uit twaalf huisjes bestond.

Laan, Cora

Drank en drinkgerei: een archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek naar de alledaagse drinkcultuur van de 18de-eeuwse Hollanders / Cora Laan. - Amsterdam: De Baatafsche Leeuw, 2003. - 232 p.: ill.

In haar onderzoek vergelijkt Laan vondsten uit de beerput van een Vlaardingse herberg en boedelinventarissen, transportakten etc. uit Vlaardingingen met soortgelijke vondsten en inventarissen uit Delft.

Leeuwen, H.W. van

Tussen twee poorten: impressies van reizigers naar en door Delft, 1500-1850 / H.W. van Leeuwen. In: *Delfia Batavorum jaarboek ...; 2002*, p. 61-98.

Limburg Stirum, Rosemarijn van

Het water leeft / Rosemarijn van Limburg Stirum. - Delft: Atelier De Zwaluw, 2000. - [8] p.: ill. (Zwaluw III). - Bevat twee fragmenten uit toespraak van Dirk Coster over 'De Delftse geest' verschenen in: *De Stem*, 1930. - Beperkte oplage van 21 genummerde en gesignde exemplaren.

Lokin, Daniëlle H.A.C.

AVA Keramiek Award 2000 / [tekst: Daniëlle H.A.C. Lokin en anderen]. - Delft: Gemeente Musea, [2000]. - [28] p.: ill. - Catalogus tentoonstelling Museum Lambert van Meerten met de objecten van de tien genomineerde keramisten voor de derde Award van de Alg. Ver. voor de Nederlandse Aardewerkindustrie (AVA).

Lunteren-Spanjaard, Marianka M. van

Hak, pak en sak: Joden in Delft gedurende de achttiende eeuw / Marianka van Lunteren-Spanjaard. In: *Delfia Batavorum jaarboek ...; 2002*, p. 127-134.

Marissen, J.A.J.

Normaal Amsterdams Peil op de Oude Delft 95 / J.A.J. Marissen. In: *De Hollandse cirkel*; vol. 5 (2003) 2 (juni), p. 43-45.

Martens, Didier

Portrait explicite et portrait implicite à la fin du Moyen Age: l'exemple du Maître de la Légende de sainte Catherine (alias Piérot de le Pasture?) / Didier Martens. In: *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen*; vol. 1998, p. 9-67.

Mathijssen, A.H.H.M.

Gerrit de Hoog (1784-1812), Nederlands eerste gepromoveerde veearts / A.H.H.M. Mathijssen. In: *Argos: bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap*; serie 3, nr. 25 (najaar 2001); p. 207-218.

Gerrit de Hoog werd in 1796 opgenomen in de Fundatie van Renswoude te Delft en volgde daar voorbereidend wetenschappelijk onderwijs.

Meer, M.A. (Ria) van der

Het Begijnhof te Delft in de Middeleeuwen / Ria van der Meer. In: *Delfia Batavorum jaarboek ...; 2002*, p. 47-59.

Meilink-Hoedemaker, L.J.

Klok kijken in Delft / L.J. Meilink-Hoedemaker. In: *Delfia Batavorum jaarboek ...; 2002*, p. 101-125.

Overzicht van de openbare uurwerken in Delft.

Meulen, Adri van der, en Paul Smeele

Delftse pottenbakkers na 1675: van Pieter Vermeulen tot Johannes Renaud / Adri van der Meulen en Paul Smeele. In: *Vormen uit vuur*; afl. 179 (2002), p. 2-31.

Mindé, Robert

Den Haag, popstad nr. 1: Haagse bands, 1956-1978 / samengesteld door Robert Mindé. - Den Haag: Carmiggelt; Rodi, 2003. - 212 p.: ill. - Chronologisch overzicht van Haagse bandjes, zangers en zangeressen.

Bevat ook een aantal Delftse groepen en muzikanten.

Moerman, Jacques W.

De huishouding van Jacob Frederik van Zevender en Beatrix van Schagen in de jaren 1635-1642 / J.W. Moerman. In: *Jaarverslag Historische Vereniging Oud-Schip-luiden*; jrg. 2002, p. 36-47.

Artikel op basis van G.A. Delft, archief 598, losse aanwinsten nr. 1236, stukken betreffende de nalatenschap van J.F. van Zevender, (1611-1639), heer van Keenenburg in Schipluiden, St. Maartensrecht, Schipluiden, Maasland, Maassluis, Mid-delharnis en Sinderen.

Mourik-Karremans, Ella van

Negentig jaar Legermuseum 1913-2003 / Ella van Mourik-Karremans; [red. G.H. Groenendijk en anderen]. - Delft: Legermuseum, 2003. - 144 p.: ill.

Niek Hockx Design

40 jaar dynamisch Energie Delfland / tekst Niek Hockx Design. - Delft: Energie Delfland, [1999]. - 101 p.: ill.

Nieuweboer, Adele

Maria van Schie (1744-1815); een kleine zonsverduistering / Adele Nieuweboer. In: *Nieuw letterkundig magazijn*; jrg. 17 (1999/2000), p. 40-45.

Maria van Schie (1744-1815), echtgenote van Gerrit Paape (1752-1803).

Oliehoek, Arie

De enerverende beginjaren van de St. Elisabethvereniging te Delft (1860-1871) / Arie Oliehoek. In: *Delftia Batavorum jaarboek ...; 2002*, p. 137-151.

Van statie naar parochie: de hervorming van de katholieke kerk in Delft na de herinvoering van de hiërarchie (1853-1863) / Arie Oliehoek. In: *Staf en storm: het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853* (Hilversum, 2002), p. 289-312.

Olsthoorn, Arie

Schilder-etser Derkzen van Angeren: een meester in zijn vak / Arie Olsthoorn. In: *Jaarverslag Historische Vereniging Oud-Schipluiden*; jrg. 1997/98, p. 22-26.

Na zijn schooltijd werd A. Derkzen van Angeren (Delft, 1878 - Canada, 1961) bij de Porceleyne Fles opgeleid tot tekenaar/decorateur. Later wijdde hij zich volkomen aan tekenen, schilderen en etsen. Van 1902 tot 1907 woonde hij afwisselend in Delft en Den Hoorn.

Jan Heesterman / Arie Olsthoorn. In: *Jaarverslag Historische Vereniging Oud-Schipluiden*; jrg. 1997/98, p. 31-35.

Johannes Heesterman (Delft, 1890-1947), schilderde, tekende en etste veel stads- en dorpsgezichten.

Frederik van Frytom, schilder en tekenaar / Arie Olsthoorn. In: *Jaarverslag Historische Vereniging Oud-Schipluiden*; jrg. 1997/98, p. 27-30.

Frederik van Frytom (ca. 1632-1702) woonde en werkte het grootste deel van zijn leven in Delft.

Ottens, Peter

Catalogus van de tentoonstelling 'Strips ouder dan vijftig jaar': een reis door de tijd met meer dan 1000 items uit de periode 1910-1953 / samengesteld door Peter Ottens. - Delft: Stripboekhandel Bul Super, 2003. - 32 p.: ill. - Verkooptentoonstelling, okt. - dec. 2003.

Peterse, W.P.H.

Jeugdherinneringen, 1910-1924 / W.P.H. Peterse. In: *Delftia Batavorum jaarboek ...; 2002*, p. 153-161.

Gedeelte uit de in 2000 in eigen beheer uitgegeven *Herinneringen*.

Plint, Stichting

Wat je zegt ben je Delft. - Eindhoven: Stichting Plint, cop. 1996. - 18 bl.: ill. - 18 poeziekaarten in omslag. - Gedichten en tekeningen van kinderen van basisschool Het

Mozaïek en de Cornelius Musiusschool begeleid door Margriet van Bebber, Vrije Akademie in Delft.

Preston, Andrew

Vermeer / [hoofdred.: Andrew Preston]. In: *Meesters in de schilderkunst* (Brussel: Marshall Cavendish, cop. 1996); vol. 4, p. [95-130].

Prud'homme van Reine, Ronald

Admiraal Zilvervloot: biografie van Piet Hein / Ronald Prud'homme van Reine. - Amsterdam: De Arbeiderspers, 2003. - 257 p.: ill. - (Open domein; 41).

Schittering en schandaal: biografie van Maerten en Cornelis Tromp / Ronald Prud'homme van Reine. - Amsterdam: De Arbeiderspers, 2001. - 490 p.: ill. - (Open domein; 40).

Ressing-Wolfert, Jacobien H.M.

Vroege petit feu-decoraties in Delft: een geschiedenis in de marge van de Delftse aardewerkindustrie / Jacobien Rassing-Wolfert en Jan Daniël van Dam. In: *Vormen uit vuur*; afl. 179 (2002), p. 32-44).

Ruberg, Willemijn, en Mattanja Schwencke

De apotheek in het Frans Hals Museum / door Willemijn Ruberg; Mattanja Schwencke. - Haarlem: Frans Hals Museum, 2003. - 31 p.: ill.

De apothekerskast is afkomstig uit de voormalige apotheek Fa. J.A. Straman (1852- ca. 1960) aan de Wijnhaven te Delft (p. 16-17).

Ruyter, Pieter de

Gevelsteen, Oosteinde 17, Delft. - Delft: Pieter de Ruyter, [ca. 1990]. - [4] bl.: foto's. - Tekst en foto's door Pieter de Ruyter.

Toelichting bij de reconstructie van de kleuren op de gevelsteen, Oosteinde 17, Delft.

Scheers, Sander

Lang zou ze leven / door Sander Scheers. - [S.l.]: Open Boek (Koopman & Kraaijenbrink), 2003. - 111 p.

Spinnewijn, O.

Sint Cornelius: beminnelijk Romein, uniek in de Randstad / O. Spinnewijn. - Den Hoorn: Gezelschap van St.-Cornelius, 2003. - 80 p.: ill. - Herdenkingsuitgave t.g.v. de 1750e sterfdag van St. Cornelius († 253), bisschop van Rome.

Beschreven wordt ook de relatie met Delft, onder andere de St. Corneliuskapel (1390) aan de Buitenwatersloot.

Stengoed Stichting

Stenentuin: open atelier en tentoonstelling april - oktober 2003 / projectleider: Riëlle Beekmans; red. Mariska van Vondelen. - Delft: Stengoed Stichting, 2003. - 23 p.: ill. - Workshop stenentuin & open atelier, Beukenlaan 3, tentoonstelling binnentuin UNESCO-IHE, Westvest 7, 22 aug. tot 10 okt. 2003.

Steenhuis, Harry

Lustrumboek 70 jaar Delftse Hockeyclub Hudito, Delft, 1929-1999 / door Harry Steenhuis ... [et al.]. - [Delft]: Hudito, 1999. - 55 bl.: ill.

Takens, M.

Klanitevredenheidsonderzoek VVV Delft: een onderzoek naar de karakteristieken van de doelgroepen die VVV Delft bezoeken, naar de tevredenheid over de VVV-infowinkel en naar de tevredenheid over Delft / M. Takens, M. Vegelin en VVV Delft. - Deventer: Saxion Hogeschool IJsselland, Instituut Marketing & Bedrijfseconomie, Commerciële Economie, 2002. - 43, [23] p. - Afstudeerrapport, in opdracht van VVV Delft.

Tamboezer, Jasper

Delftse Studenten RoeiVereeniging 'Laga': gedenkboek verschenen ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de D.S.R.V. 'Laga' / [De Laga LustrumBoekCommissie: Jasper Tamboezer en anderen]. - Delft: Laga, 2001. - 263 p.: ill. + bouwplaat van gebouw aan de Nieuwelaan, Delft (22x22 cm).

Tilli, Robbert

It looks like it sounds: verpakkingen voor de muziekindustrie door Fabrique / teksten Robbert Tilli. - [Delft]: Fabrique (druk- en bindwerk: Nivo drukkerij), 1997. - 60 p.: ill. + cd. - Uitg. bij de gelijknamige overzichtstentoonstelling. - Met tegel op voorzijde van linnen boekband.

Unger, Richard W.

A history of brewing in Holland, 900-1900: economy, technology and the state / by Richard W. Unger. - Leiden [etc.]: Brill, 2001. - xxi, 428 p.: ill.

Diverse verwijzingen naar de situatie in Delft.

Valk, Huub van der

Het werkelijke leven van de Van der Dussens: lees eens een schilderij / tekst Huub van der Valk. In: *Galerij*; vol. 5, nr. 1 (februari 2002); p. 20-23.

Het schilderij van het gezin Van der Dussen, geschilderd in 1640 door Hendrick Cornelisz. van Vliet (ca. 1611/12 - 1675), is in 1998 door Stedelijk Museum Het Prinsenhof aangeschaft.

Velzen, L.M. van, en H. Brik

Dirk-Jan van Arum. Jan Schaap. Jan J. van der Stap. Reggie Scherpbier. Octave De Coninck / L.M. van Velzen en H. Brik. In: *Jaarverslag Historische Vereniging Oud-Schipluiden*; jrg. 1997/98, p. 41-45.

Dirk-Jan van Arum (Delft, 1906-1967), Jan Schaap (1895-1971), J.J. van der Stap (Delft, 1874-1940), R.J.E. Scherpbier (geb. 1910), O. DeConinck (1894-1974).

Verbeek, H.M.

Genealogie van Egbert Verbeek, 2e helft van de 16e eeuw levend in Hall. Dl. 2: De 3 Delftse takken en de Hallse tak / [samengesteld door] H.M. Verbeek. - Voorburg: [de samensteller], 2002. - 74 p.

Hendrick Evers Reijnders Verbeek (Hall, 1694 - Delft, 1776) trouwde 25 mei 1733 in Delft met Catharina Geertruy van Borck (Delft, 1693-1751).

Verhoeven, Gerrit

Koningsveld en het Gasthuis van Delft / Gerrit Verhoeven. In: *Hospitalitas en de aanwezigheid van leken in de middeleeuwse premonstratenzer kloosters* / red. H. Janssens. - Averbode: Werkgroep Norbertijner geschiedenis in de Nederlanden, 2002; p. 13-29.

Een klooster voor de prins / Gerrit Verhoeven. In: *Delft: cultuurhistorisch bulletin Delft*; jrg. 5 (2003) 2, p. 1-6.

De kronieken van twee Delftse tertiariïsenconventen / Gerrit Verhoeven. In: *Ons geestelijk erf*; vol. 74 (2000), p. 105-152.

Bevat ook de Middelnederlandse tekst van de kroniek van het St.-Agathaconvent en die van het St. Barbaraconvent.

Gezicht op Delft / inl. Gerrit Verhoeven; foto's Roel de Oude en Thijs Tuurenhout. - Schiedam: Scriptum, 2003. - 120 p.: ill.

Verwijmeren, Tinus

Koos de Wolf al 60 jaar kunstenaar in het maken van uurmaken: 'ik kom er altijd uit' / door Tinus Verwijmeren. In: *Weekblad De eendracht*; vol. 13 (2000) 32 (9 aug.); p. [20-21]. Interview met de Delftse klokkenmaker Koos de Wolf (geb. 1922).

Vis, Jurjen, en Wim Janse

Staf en storm: het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie / redactie Jurjen Vis en Wim Janse. - Hilversum: Verloren, 2002. - 362 p.: ill. (Uitgaven van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis; 14).

Vliet, Adri P. van

'Een seer hardt ende horribel gevecht': Maarten Harpersz. Tromp en de slag bij Ter Heijde (10 Augustus 1653) / door Adri P. van Vliet. In: *Historisch jaarboek Westland* [...]; jrg. 16 (2003), p. 52-75.

Vonhoff, H.J.L., en H.A.F.M.O. van Mierlo

Macht en gezag. - [43] p.: ill. - Teksten van de 5de Willem van Oranje-lezing: Als een Prins op gheseten door prof. H.J.L. Vonhoff, en: Macht en gezag door mr. H.A.F.M.O. van Mierlo, Minister van Staat, gehouden in 2003. In: *Lustrumuitgave 2003*. Delft: Gemeentearchief Delft, 2003. - (Willem van Oranje-lezing; 5); p. 175-217.

Vriendjes van Freinet

Er komt slaap uit mijn mond / Vriendjes van Freinet. - Delft: Freinetschool Delft, 2003. - 70 p.: ill. - Gedichten en tekeningen door kinderen van de Freinetschool Delft.

Weeber, C.J.M.

Puntdak of plattendak: het functionalisme van prof.ir. J.H. van den Broek (1898-1978) / C.J.M. Weeber. In: *Delft integraal: wetenschappelijk onderzoek aan de TU Delft*; afl. 2002.2, p. 18-23. - Voorpublicatie uit: Delfts goud (Delft, 2002).

Van den Broek en zijn compagnon J.B. Bakema (1914-1981) ontwierpen voor de TH Delft o.a. de Aula, Bouwkunde, Civiele Techniek, en de Kernreactor.

Weel, Heleen B. van der

'In die kunst en wetenschap gebruyckt': Gerrit Claeszoon Clinck (1646-1693), meesterschilder van Delft en koopman in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie / Heleen B. van der Weel. - Hilversum: Verloren, 2002. - 224 p.: ill. - Bronnen en lit. opg.: p. 213-220. - ISBN 90-6550-721-3.

Weve, Wim

Historische boerderijen in en rond Delft / Wim Weve. In: *Delft: cultuurbistorisch bulletin Delft*; jrg. 5 (2003) 3, p. 1-6.

De Le Comteprijs 2001 / W.F. Weve. In: *Delfia Batavorum jaarboek ...; 2002*, p. 191-197.

Beschrijft de drie genomineerden uit 2001 voor de derde Le Comteprijs uitgereikt in 2002.

Wiel, C. (Kees) van der

Op zoek naar een biografisch portret in het verleden / Kees van der Wiel; eindred. Katja Bossers ... [et al.]. - Hilversum: Verloren, 2003. - 123 p.: ill. (Op zoek naar ...; dl. 3).

Uitg. i.s.m. Erfgoedhuis Zuid-Holland en Stichting Museaal en Historisch Perspectief Noord-Holland. - Ondertitel op omslag: handleiding voor historisch biografisch onderzoek. Bevat o.a. twee praktijkvoorbeelden van onderzoek naar Delftenaren:

Gerrit Harmeyer (1718-1784), schipper voor de VOC op China, p. 75-91. (Praktijkvoorbeeld 2. - G. Harmeyer woonde in Delft).

Louise Wijnaendts (1845-1890), stille kracht achter de vroege vrouwenbeweging, p. 92-105. (Praktijkvoorbeeld 3. - De Delftse L. Wijnaendts was één van de oprichters en secretaris van de Nederlandse Vrouwenvereniging Tesselschade (1872-1953).

Winter, Dieuwke

XXXtreem: Aap, Noot, Fiets: 30e lustrum van het Delftsch Studenten Corps / red. Dieuwke Winter ... [et al.]. - Delft: D.S.C., 1998. - 192 p.: ill.

Witting, Louise

Werken en andere leuke dingen / Louise Witting. - Delft: KVO/Zielschot (druk: Combiwerk), [2003?]. - 53 p. - Proza & poëzie.

Auteur schrijft onder haar meisjesnaam Witting, als Loes Zielschot presenteert zij op werkdagen het programma Stadsradio Avond.

Woude, Ad M. van der

Sources of energy in the Dutch Golden Age: the case of Holland / Ad van der Woude. In: *NEHA-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*; vol. 66 (2003), p. 64-84.

Bevat o.a. gegevens over de Delftse situatie.

Zanden, W. v.d.

Historie wooncomplexen / door W. v.d. Zanden. In: *DKSB-vizier*; jrg. 1 (2000), nr. 1, 2, 3, 4 en 6.

Huigh de Groothof (nr. 1, p. 7-8). (aan de Oude Langendijk, de eerste 40 woningen werden eind maart 1975 opgeleverd).

Maria van Jessehof (nr. 2, p. 7-8). (Burgwal, officieel geopend op 21 december 1979)

Cornelis Musiushof (nr. 3, p. 7-9). (aan de Kantoorgracht, op 1 maart 1980 in gebruik genomen).

Ternateflat (nr. 4, p. 7-8). (Op 1 januari 1971 in gebruik genomen).

Mariënhof (nr. 6, p. 4-5). (Op 28 mei 1962 officieel geopend).

Zuiderwijk, Jacques W.

KBO Delft, 1953-2003 / J.W. Zuiderwijk. - Delft: KBO, 2003. - 28 p.: ill.

naaborg
BOUWBEDRIJF

UW PARTNER BIJ
● ONDERHOUD
● VERBOUW

Naaborg's Bouwbedrijf B.V.
Wateringsevest 21, 2611 AW Delft
Tel. 015-2122416, Fax 015-2121271

U kent

evenementen *bureau*

Delft

van

- Koninginnedag
- de Grachtenconcerten
- de intocht van Sinterklaas
- de Oosterse Markt
- Lichtjesavond
- de Antiek- en curiosamarkt
- en veel meer grote en kleine evenementen in Delft.

Heeft u

een plan of idee voor een activiteit binnen uw organisatie?

Vraag

gerust een vrijblijvende offerte via 015-2124896 of info@evenementenbureaudelft.nl

Daarnaast organiseren wij ook feesten, openingen, presentaties, jubilea en andere zaken voor bedrijven en instellingen binnen en buiten Delft.

Voor een overzicht van onze activiteiten kijkt u op
www.evenementenbureaudelft.nl

Het gemeentebestuur van Delft

in 2003

Burgemeester: Mr. H.M.C.M. (Hein) van Oorschot

Gemeentesecretaris: Mr.dr.s. N. (Niek) Roos

Wethouders: J.P. Torenstra (PvdA) H.J. Grashoff (Groen Links)

J.D. Rensen (PvdA) M.P. Oosten (D66)

C.L. Baljé (VVD)

Leden:

PvdA

mw. J.L.M. Vlekke* (1998)
mw. L.C.A. Zweekhorst (1994)
mw. A. Koning (2002)
R.M. de Prez (1998)
R.D. Blinker (1998)
mw. F.M. Stolker (2002)
P. Kiela (2002)

CDA

M. Aközbek (1998)
N.A.J.M. van Doeveren* (1994)
mw. M.D.Th.M. de Jong (2002)
G. Engels (2002)
A.J.F. van Tongeren (1997)
mw. M.E.H. Koop (1988; tot 22 mei 2003)
mw. M.C. Junius (v/a 23 mei 2003)

VVD

mw. W.C. Steffen-Hoogendoorn (1982; tot 3 okt. 2003)
mw. E.G.D. Geursen (v/a 8 okt. 2003)
A.S.A. van Leeuwen (2001)
mw. M.H. Welle Donker (2002)
R. Vuijk* (2002)
mw. L.J. van der Hoek (2000)

Leefbaar Delft

M.H.J.M. Stoelinga* (2002)
mw. M.H.J.W. Mangaprow (2002)
H. Gabeler (2002)
R. Eduard (sept. 2002)

* = fractievoorzitter

Het jaartal geeft aan wanneer men raadslid geworden is. Actuele informatie: <http://www.raad.delft.nl/>.

De Delftse bevolking

Op 31 december 2003 telde Delft 95.733 inwoners, waarvan 50.058 mannen en 45.675 vrouwen.

Bron: Gemeente Delft, Concerndeling Communicatie en Onderzoek

FRIS (opgeheven 31 augustus 2003)

J.P. de Wit* (1998), (v/a sept. Leefbaar Delft)
H.P. Fruyt van Hertog (2002, t/m sept. 2003), na aug. onafhankelijk
R.H. Kroon (v/a okt. 2003), onafhankelijk

Groen Links

mw. S.C.C.M. Bolten (1998)
W. Bot* (1994)
C. Tas (2002)
mw. S. Jähnichen (2002)

STIP

N.W.A. Schoenmakers* (2002)
J.A. Vondeling (2002, t/m sept. 2003)
D.A. Meuleman (2002, t/m sept. 2003)
mw. S.E. Wielens (v/a okt. 2003)
mw. L. Loomans (v/a okt. 2003)

Stadsbelangen

A. Meuleman* (1998)
W.M. de Koning (1998)
J.Ph. de Jong (2002)

D66

mw. C.E. Lourens* (1994)

ChristenUnie/SGP

J. van den Doel* (1991)

SP

B. Taebi* (2002)

Verf- en Glashandel Fa. W. Verbeek Jr.

Beestenmarkt 9 - 2611 GA Delft

*Nog steeds
op hetzelfde
adres!*

[sedert 1881]

H A N D E L

DROGERIJEN, NATTE EN DROOGE VERFWAREN.

De ondergeteekende maakt zijne geachte Stadgenooten bekend, dat hij een **WINKEL** heeft **GEOPEND** op de

Beestenmarkt No. 9, te Delft,

waarin handel wordt gedreven in bovenstaande en onderstaande artikelen, als:

Lakken, Vernissen, Lijnolie, gekookte Olie, Terpentijn, Politour,
Strijkvernis, Spiritus, Flesschenak, Pek, enz.

Waschartikelen, Groene Zeep, Chloor, Eau de Javelle, Zeephout,
Stijfsel, Blauwsel, enz.

OLEINE en LOOG, ter bereiding van Zeep,

heele portieën à 45 cts., halve portieën à 25 cts. en kwart portieën à 14 cts.

Borstelwerk, Kwasten, Sponsen, Zeemlappen, Schuurpapier,
Schuurlinnen, Haaienvellen, Blauwsteen, Rotsteen, pakjes Brillantine, potjes
Harris Poetsgoed, Amaril, enz.

Hollandsche Lijn, Kidlijm, lijne Gom, stukjes Gom, Galnoten,

Provinciehout, Koperrood, Zoutzuur, Vitriool, Sterkwater,

Sal Ammoniac, Geest van Salmoniac, Schellak, enz.

Cochénille, Peerenrood,

Gele Was, Boenwas, Wrijfwas in fleschjes; Zwarte Was, enz.

Schoensmeer, nat en in doosjes, Laarzenpoeder.

Porade, Cocosvet, Bergamotolie, Anijsolie, Citroenolie en andere geurige Oliën.

EAU DE COLOGNE in flacons en bij de maat.

Haringkruiden enz.

Pepermunt in soorten, Drop, Zoethout.

Kleuren Verf in pakjes, Muurzwart, Zwartsel, Ivoorzwart, Muizentarwe,

Machine Olie, Pijnsteen, Roodaarde, Salpeter, Slaolie, Azijn,

PETROLEUM

en velerlei andere artikelen.

Mij minzaam in UEds. gunst aanbevelende, heb ik de eer te zijn,

UEd. Dw. Dienaar,

W. VERBEEK.

Reclamebureau van A. J. Brouwer. — Delft.

Over de auteurs

Mw. A.M. Bergman (Delft 1929) was van 1951 tot 1986 werkzaam bij de Nederlandse Kabelfabriek. Zij voltooide bij de LOI de cursussen Journalistiek, Nederlandse Letterkunde, Cultuurgeschiedenis en Kunstgeschiedenis. Sinds 1996 maakt zij deel uit van het Algemeen Bestuur van Delfia Batavorum.

B.K.P. Griffioen, arts (Delft 1928) was gedurende tien jaar huisarts te Delft, van 1967 tot 1982 medisch directeur van het Bethel Ziekenhuis en van 1982 tot 1988, na de fusie van voornoemd ziekenhuis met de beide andere Delftse ziekenhuizen, directeur van het nieuwe Reinier de Graaf Gasthuis. Thans is hij voorzitter van de Stichting Medisch Farmaceutisch Museum 'De Griffioen' (gevestigd aan de Koornmarkt 66) en beheerder van het Jorismuseum Delft.

Dr. P.C.J. van der Krogt (Delft 1956), lid van de Redactiecommissie van Delfia Batavorum, studeerde fysische geografie en kartografie te Utrecht. Hij promoveerde in 1989 op het proefschrift *Globi Neerlandici: De produktie van globes in de Nederlanden*. Hij publiceerde diverse artikelen en boeken over de historische kartografie en over de geschiedenis van Delft, met name over de naamkunde. Thans is hij verbonden als onderzoeker aan het historisch-kartografische onderzoeksproject 'Explokart' van de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. In zijn privéleven is hij nog secretaris van de Delftse Stichting DJT Wandel- en Fietstochten. Hij is adviserend lid van de commissie Straatnaamgeving van de gemeente Delft.

Drs. M.A. Lindenburg (Delft 1912) werd na haar studie klassieke talen, archeologie en oude geschiedenis wetenschappelijk hoofdmedewerker in Nieuwgrieks en Byzantinologie aan de Rijksuniversiteit van Leiden. Van haar hand verscheen het wetenschappelijk woordenboek Nieuwgrieks-Nederlands (Delft: Eburon, 1989). Naast haar vakgebied heeft zij zich in woord, daad en geschrift bewogen op het terrein van de geschiedenis van Delft en het behoud van het stadsschoon. Als haar belangrijkste bijdrage in deze beschouwt zij de tot in de Raad van State uitgevochten procedure tot het behoud van de Beestenmarkt.

Drs. Daniëlle H.A.C. Lokin (Tilburg 1957) studeerde kunstgeschiedenis in Leiden. Van 1982 tot 1988 was zij directeur-conservator van het Nederlands Leder- en Schoenmuseum te Waalwijk. In die periode was zij tevens docente aan de Academie voor Industriële Vormgeving te Eindhoven. In 1988 volgde haar benoeming tot directeur van de Gemeentemusea te Delft: Stedelijk museum Het Prinsenhof, museum Nusantara en museum Lambert van Meerten. Zij heeft diverse tentoonstellingen en publicaties op haar naam staan.

M. van Noort (Delft 1933) was van 1975 tot 2000 secretaris van de Redactiecommissie van Delfia Batavorum en is vanaf 2002 voorzitter van de Excursiecommissie. Sedert de oprichting van het medisch farmaceutisch museum De Griffioen in 1989 vervult hij de functie van secretaris. Tot aan zijn pensionering was als manager werkzaam bij een farmaceutische multinational als hoofd opleidingen medische dienst en waarborg kwaliteit klinisch onderzoek.

A. Verbraeck (Den Haag 1931) doorliep het Gymnasium Haganum in zijn geboortestad en studeerde enkele jaren aan de TH Delft. Vervolgens was hij technisch-wetenschappelijk journalist en daarna staffunctionaris Public Relations en Voorlichting bij de Organisatie TNO, in Den Haag en Delft. Zijn belangstelling voor de geschiedenis van Delft werd gewekt toen hij in 1992 ontdekte dat zijn Delftse voorouders van 1724 tot 1807 gedurende drie generaties eigenaar en kastelein waren geweest van het particuliere verbeterhuis 'De Drie Taarlingen' aan de Vlamingsstraat.

Dr. G. Verhoeven (Werkendam 1958), studeerde geschiedenis aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, waar hij in 1992 promoveerde op het proefschrift *Devotie en negotie. Delft als bedevaartplaats in de late middeleeuwen*. In 1989 behaalde hij het diploma hoger archiefambtenaar. Hij werkte achtereenvolgens bij de Vrije Universiteit, het Gemeentearchief Amsterdam, de Hervormde Gemeente Amsterdam en de Fryske Akademy te Leeuwarden. Sinds 1994 is hij gemeentearchivaris van Delft.

Mr. H.V. van Walsum (Rotterdam 1932) bezocht het gymnasium te Rotterdam, en nadat zijn vader in 1948 burgemeester van Delft geworden was, het Stedelijk Gymnasium te Delft. Na zijn rechtenstudie te Utrecht was hij korte tijd advocaat te Rotterdam. Daarna zocht hij zijn werkkring in het lokale bestuur en was burgemeester van achtereenvolgens Gieten (1962-69), Doesburg (1969-80), Rheden (1980-85) en tenslotte Delft, waar hij in 1985 mr. R.M. Gallas opvolgde. In 1997 werd hij gepensioneerd. Bij zijn afscheid kreeg hij de erepenning van de gemeente en werd hij ere-ingenieur van de Technische Universiteit.

Ir. W.F. Weve (Delft 1947) studeerde architectuur en restauratie aan de T.H. Delft en was enige jaren student-assistent bij prof. dr. ir. C.L. Temminck Groll. Na zijn afstuderen was hij als wetenschappelijk ambtenaar verbonden aan de T.H. Delft en onderzocht en beschreef in die hoedanigheid enkele monumenten in rijksbezit. Sedert 1987 is hij als bouwhistoricus werkzaam bij de gemeente Delft. In die functie publiceerde hij in 1996 zijn *Monumenten in Delft*. Sedert april 2001 is hij daarnaast secretaris van de Stichting Bouwhistorie Nederland.

Naamregister

F. de Jong

- Aalbers, W.H.M. 9, 182
Aarts, J. 24
Abtsregt 99
Abtswoude 115, 118, 119, 202, 204
Abtswoudseweg 101, 114, 119, 120
Ackerdijkse Noordmolensloot 204
Ackerdijkse Zuidmolensloot 204
Ackerdijkseweg 115
Ackersdijk-en-Vrouwenregt 99, 204
Actie-comité Spoortunnel 64
Adelaide, Australië 45, 46
African Festival 38
Agatha, Aleidsdochter 62, 63
Agnietapark 107, 115
Agnietenklooster 199
Agnietenpad 199
Aken-Fehmers, M. van 16
Aközbek, M. 225
Albrecht van Beieren 67
Aleid Agaath 65
Aleid Busers 62, 63, 74
Aleid Cluten 64
Aleid Woutersd. 63
Alkmaar 24
Amnesty International 27
Amstel, Piet van 36
Amsterdam 191
Anna van Saksen 85
Annastraat 146
Antwerpen 85, 191
Apeldoorn 131
Arend, Peter van der 25
Ars Vocalis, Gemengd Koor 51
Artefact, Band 40
Arti et Amicitia 184, 191
Asbeck, Frederik van 50
Augustinus, G.J. 9, 11, 12
Augustus de Sterke 193, 194
Austerlitz, Piramide van 131
Avondvierdaagse 127, 128, 129
Baarn 131
Baartmans, J.J.M. 11
Bagijnhof 143, 160
Bagijnhofbrug 196
Baljé, C.L. 18, 27, 32, 225
Balthasarz., Floris 201
Bankastraat 114
Banninck Cocq, Frans 24
Baren, G. van 114, 115
Bart, Abraham van 161
Bastiaanshof 199
Bastiaansplein 199, 203, 204
Bastiaansvest 199
Batavia 172
Beatrix, Koningin 34
Beelen, Jeroen 37
Beestenmarkt 23, 30, 32, 33, 35, 36, 40, 44, 49
Behoud Stadsschoon, Commissie 10-12, 18
Beirelee, Norman 47
Belawan 31
België 36
Bender, P 12
Benschop, J. 44
Beresteijn, Paulus van 161
Beretta, Petrus Augustus 186, 187
Berg en Dal 131
Berg, L.W.C. van den 108, 109, 114
Bergh, A. van der 125
Bergman, A.M. 7, 10, 11, 23, 227
Berkel en Rodenrijs 179
Bertels, Firma 177, 179
Beukenboom, Kinderdagverblijf De 25
Biesland(se polder) 99, 100, 111
Bieslandhof 39
Biesmeijer-Hoekstra, Grietje 35
Biezen en Van Son, Van 179
Big Band Festival 46
Bijleveld-van der Hoeven, E.I. 16
Binnenhof, Den Haag 46
Blankenheim, Frederik van 68
Blankert, Albert 93
Blauwe Hart, Het 37
Bleijswijck, Ewout van 81
Bleijswijck, Hendrick van 81
Bleyswijk, Dirck Evertsz. Van 104
Blinker, R.D. 225
Bloemendaal 131
Blok, J.W. 14
Blokland, M. 179, 180
Boejee, Maria 167
Boekel Janszoon de Blote 65

- Boekesteijn, Leo 102
 Boer Vervooren, A. 146
 Boijmans van Beuningen, Museum 27
 Bolnes, Catharina (Trijntje) 94-97
 Bolnes, Willem 169
 Bologna 69
 Bolswert, Boëtius Adamsz. 85, 86
 Bolten, S.C.C.M. 225
 Bolwerk 101
 Bond Nederland-Indonesië 127
 Bond voor Lichamelijke Opvoeding,
 Ned. 126, 128
 Boot, Scheepswerf 34
 Border, De 44
 Borneo 38
 Boron, Investeringsmaatschappij 46
 Boskoop 130
 Bot, W. 225
 Botanische Tuin 16, 17, 45
 Boterbrug 41
 Boterhuis 40
 Bouwmeester, P. 9
 Bovenberg, A.L. 39
 Bramer, Leonart 94
 Brant, Isabella 86
 Brant, Jan 86
 Brasserskade 114, 118
 Breda 17
 Bredero 41
 Breejen, L. den 51
 Breen, Adam van 186
 Breestraat 161, 163
 Broekmolensloot 114
 Broekmolenweg 44
 Broertjespad 204
 Bronckhorst, Gerard van 68
 Bronckhorst, Pieter van 91
 Brouwer, A.W. 12
 Brouwer, Hugo 161, 162
 Brugge 169
 Bruggeman, Bakker 29
 Brussel 85, 86, 87, 91, 108
 Buddenberg, R. 41
 Buijse, Jan 27
 Buitenen, Joop van 132
 Buitenhof 118
 Buitenhof, Sporthal De 48
 Buitenwatersloot 47, 101, 114
 Burch, Cornelisz. van der 185
 Burgersdijk & Niermans 194, 195
 Burgwal 51, 143, 161, 162
 Buurslootpad 200
 Caledonians, The 35
 Calvébrug 44
 Cantarella, Jeugdchoor 51
 Catharina-Amalia, Prinses 49
 César Franckstraat 33
 Chamber Music Festival 38, 40
 Chevalier, Tracy 46
 Choorstraat 29, 33, 170
 Christie's 184, 185, 186, 188, 189, 193,
 194, 196
 Claus, Prins 27
 Cleveland Museum of Art 89
 Clinkaert, Willem 63, 64
 CNV 44
 Colijntunnel 204
 Combiwerk 47
 Comité van Actie Hof van Delft en
 Vrijenban 109
 Comte, Adolf Le 183, 184, 191
 Constantijn, Prins 42
 Constructiemagazijn, 's Lands 101
 Couckebacker, Abraham Nicolaas 142
 Count Basie 46
 CPN 23
 Crabbe, Huis In de 170
 Cranenburch, Lijsbeth van 70, 71
 Credo Singers, The 51
 Cruquius, Nicolaas Samuel 200, 201, 202,
 203
 CSR 46
 Cultuurprijs A.J. Prins 33
 D.I.O., Wandelsportver. 125, 128
 Daalen, A.P.A. van 10
 Dalen, J. van 12
 Dam, H. van 40
 Darwin, Australië 46
 De Genestetstraat 29
 De Lier 119
 Deen, K.J.H.W. 9
 Dekker, C. 39
 Delfgauw 169
 Delfgauwseweg 101, 114, 115, 118, 125
 Delfia Batavorumprijs 9, 14
 Delfiade 135
 Delfland, Hoogheemraadschap van 11,
 99, 200, 201, 202
 Delfland, Regio 71
 Delflandtocht 129
 Delfshaven 104
 Delfshove 27
 Delft Kennisstad, Stichting 23
 Delfts Katholiek Vrouwengilde 135
 Delftsch Studenten Corps 37
 Delftse Hout 37
 Delftse Poort 204
 Den Haag 17, 27, 46, 108, 109, 118, 119,

- 125, 126, 129, 130, 191
 Den Hoorn 108, 119, 200, 201
 Deo Sacrum, Kerkkoor 51
 Dertienhuizen 43
 DHC 38
 Diamanten Ring, Bakkerij De 29
 Diana, Godin van de jacht 88, 89
 Didam 130, 131
 Dien, Dirk van 27
 Dijk, J.C. van 9
 Dijkgraaf, R.H. 39
 Dijkshoornseweg 200-202
 Diocletianus 141, 199
 Dirk Costerplein 24
 Dirk den Eenvoudigen 194
 Dirklangenstraat 124
 Ditmars, Tineke van 131, 132
 DJT, De Jolige Tippelaars 123-136
 DJT, Delftse Wandel- en Fietsvereniging 133
 Doel, J. van den 225
 Doelenplein 42, 50
 Doelenstraat 33
 Doeveren, N.A.J.M. van 225
 Donker Curtius, 115
 Doornbos, A.J. 112
 Dordrecht 11, 126, 169
 Dorp, Firma Van 37
 Dresden, Staatliche Kunstsammlungen 88, 89
 Drie Taarlingen, Huis De 143, 160-173
 Drievliet 124
 Drift, Aad van der 26, 29, 44
 DSM Gist 27, 32, 101, 192
 Dubbeldam 169
 Dudok van Heel, S.A.C. 25
 Duinenmars 125, 129, 130
 Duinkerken, Huis 143, 160-162, 172
 Duintjes, Openluchtmuseum De 24
 Duitsland 126
 Durve, Paulus 164
 DUWO 44
 Dwarshuis, Lenie 34
 Dyck, Anthony van 87
 Eduard, E. 225
 Eendracht Maakt Macht, Wandelver. 128, 129
 Eenhoorn, Lambertus van 193
 Eijk, P. van der 10
 Eijk, S. van 27
 Elias, Echtbaar 24
 Elisabeth van Zuilenlaan 31
 Eneco 23
 Engels, G. 225
 Erasmus Universiteit Rotterdam 48
 Esteli 135, 136
 Evangelisch-Lutherse Gemeente 141
 Evenementenbureau 48
 Excelsior, Showband 28, 30
 Ezelsveldlaan 24
 Faria Clowns 27
 Fentener van Vlissingen, John 46
 Flannegans, Café 50
 Flier, Ruud 48
 Fock, C. 105
 Fokkema, J.T. 25, 40, 46
 Fortuna, Korfbalver. 29
 Fraiture, W.A.F.X. de 10, 181
 Frank van Borselenstraat 40
 Frankrijk 51
 Franssen, J. 41
 Frederik Matthesstraat 48
 Fruyt van Hertog, H.P. 225
 Gabeler, H. 225
 Gedeputeerde Staten 104-107, 109, 113, 115
 Geerweg 59, 75, 142, 146
 Gekroonde (Vergulde) Kabel, Huis De 143, 160, 164, 165 171
 Gemeenlandshuis 182, 190
 Gemeentearchief 59, 60, 66, 68, 93, 99, 110, 111, 135, 159, 162, 163, 165, 168, 188
 Gent 144
 Gerritse, N. 181
 Gerritsma, G.T.M. 4, 49
 Getreuer, Walter 33
 Geursen, E.D.G. 225
 GGZ (Geestelijke Gezondheidszorg) 7, 139, 149
 Giersbergen, W.M.J.I. van 4, 7, 10, 12
 Giphart, Ronald 28
 Goede, J.A. de 128
 Goeman Borgesius, H 115
 Goes, Philippina van der 81
 Gonzaga, Vincenzo 85
 Gouda 130
 Goudappel, C.D. 9
 Grakist, J. 4
 Grashoff, H.J. 18, 24, 48, 51, 225
 Gravenzande, 's- 119
 Grenswacht, De 109, 114
 Griffioen, B.K.P. 4, 31, 139, 142, 145-149, 227
 Griffioen, M.C.M. 4
 Griffioen, Museum De 31
 Groen Links 119
 Groene Kruis Wandeltocht 125, 128, 129,

- 130, 132, 133, 135
 Groenendijk, Gert H. 27
 Groenenwegen, Hendricus Petrus 202
 Groenenwegen, Laan van 202
 Groenoord 203
 Groot, Hugo de 19, 40, 48
 Grote, Geert 58, 74
 Grotius College 40
 Guislain, Joseph 144
 Haaglanden, Gewest 118
 Haagpoort 139
 Haagse Wandelaars, De 130
 Haagweg 107, 109, 141
 Haaren, I. van 16
 Haarsten, Tom van 82, 90
 Haarlem 24, 71, 130, 155
 Hals, Frans 155
 Hals, Sara 155
 Harmenkokslaan 50
 Harmoniekapel Delft, Koninklijke 41, 51
 Harskamp, Marjet 45
 Hartgens, Jan 162
 Hauwe, Pierre van 51
 Havenstraat 101, 106, 113
 Hazeveld, H.M. 15
 HBS, Gemeentelijke 101
 Hederik, A. 123, 125
 Heel, J.F. van 9
 Heemskerk, Hans 29
 Heemskerk, Th. 108, 115
 Heerman, Gijsbert 70
 Heijde, Rob van der 49
 Heijden-Wolfhagen, P.C. van der 4
 Heijnen, J.J. 40
 Heilige Geest Kerkhof 37, 177
 Heilige Land 36
 Hein, Piet 44
 Heineken 49
 Hertenkamp 204
 Hessink's Veilingen 49, 190, 191
 Hetteema, Auke 34
 Hienkes, W.E. 182
 Hilkhuijsen, J.W.L. 4, 7, 10, 12, 183
 Hippocrates 143
 Hippolytusbuurt 13, 30, 173, 177, 178
 Hippolytusschool 39
 Hodenpijl(se polder) 201
 Hodenpijl, Samuel 167
 Hodenpijlsepad 201
 Hoefslagpad 201
 Hoek, L.J. van der 225
 Hoekwater, C. 105
 Hoeven, M.J.A. van der 24
 Hof van Delft 100-115, 118, 201
 Hoflaan 204
 Hogeveen123
 Holland 155, 156, 159, 160, 173
 Holland, Graaf van 67
 Holland, Staten van 67
 Holst, Loes van der 51
 Hoogeboom 125
 Hooikade 34
 Hoorn 172
 Hoornbrug 109
 Hoornseweg 119, 201
 Hoppensloot 204
 Hosman, B. 15
 Houte, Pieter Cornelisz. Van 164
 Houten, S. van 115
 Houttuinen 28
 Houtzager, H.L. 4, 9, 10, 11, 12, 14, 196
 Hovenierstraat 39
 Hoyer, Klaas de 62
 Hoyer, Ziekentrooster De 167
 Hyriamni, Mw. 44
 Ichtus Hogeschool 24
 IJsselmeerpolder 113
 IJsselstein, Jan van 70
 IJsselstreek 58
 Indische Instelling 108
 InHolland, Hogeschool 24
 Irak 28
 Isaac da Costafat 45
 Israël 141
 Israëls, Jozef 148
 Italië 85
 Jaffa, Begraafplaats 30, 147
 Jähnichen, S. 225
 Jakarta 44
 Jan Jacob 59, 62, 65, 74
 Jan Klaaswandeltocht 123
 Jan Reiniersz. 94, 95
 Jan Willem Moerszoon 70
 Januszczak, Waldemar 193
 Jazz & Blues Festival, Delfts 39
 Johan Friso, Prins 42
 Johannes XXIII, Baldassare Cossa, Paus 69
 Johannes, de Evangelist 68
 Jong, F. de 4, 10, 229
 Jong, J.Ph. de 9, 225
 Jong, M.D.Th.M. de 225
 Jonge, C.H. de 9
 Jordaniëstraat 200
 Joris, Psychiatrisch Centrum 139
 Jorismuseum 139, 142, 145, 146, 147, 148, 149
 Jozefstraat 162

- Juliana-Wandeltocht 129, 131
 Junius, M.C. 225
 Jutte-Van der Krogt, Riet 33, 35, 41
 Kalasnikov, M.T. 48
 Kaldenbach, Kees 24
 Kader-Schalker, van der 32
 Kalfjeslaan 24
 Kalverbos 192
 Kamer van Charitate 47, 141, 195
 Kamer van Koophandel 134
 Kandelaarbrug 204
 Kantoorgracht 59
 Karel de Stoute 73
 Kastanjewetering 114, 201, 203
 Katrijn Woutersd. 64
 Keen 202
 Keenenburg 201
 Keijser, Hester 47
 Keijtens, Johannes 162
 Kempnaer, J.M. de 105
 Kenenburgpad 201
 Kenenburgtunnel 202
 Kerkpolder 119, 199
 Kerkpolderpad 202
 Kerkpolderweg 201, 202
 Kerstanjepad 201
 Ketel, Eric 46
 Keukenhoftocht 130
 Keulen, Huis (het Wapen van) 143,
 160-163, 172
 Kiela, P. 225
 Kinderboerderij Delftse Hout 27
 Kirchner, Emma 16
 Klapwijk, Ph. 125
 Klarenbeel, Bertus 27
 Klats Publiciteit 46
 Kleijn, Lodewijk Johannes 49, 189, 190
 Klein Vrijenban, Wandelver. 125, 127,
 128
 Kleyweg, A.C. 4
 Klinkenberg, Johannes Christiaan 196
 Knaap, Petrus van der 108
 Knippenberg, W.J.M. 196
 Knipschaar, Johannes 161
 Knyff, Jacob 184
 Kobus Kuch 40, 49
 Koelstra, J. 10, 17
 Koelstra-van der Struif, J. 9, 10
 Koepoort 174
 Koeslag, Paul 44
 Kolenhavenbrug 44
 Kolkman, N.J.C.M. 113, 120
 Koning David, Huis 143, 160
 Koning, A de 225
 Koning, W.M. de 225
 Koningsplein 125, 147, 148
 Koningsveld 31, 58
 Koninklijke Akademie 101
 Koninklijke Militaire Academie 108
 Kooislootpad 202
 Koop, M.E.H. 32, 225
 Koormarkt 37, 41, 62, 140, 180
 Kooysloot 202
 Kopenhagen, Staten Museum for Kunst
 87, 88
 Koppen, P.A. van 4, 10
 Koreneef, C. 9, 13, 177, 179, 182
 Kortlever, A. 125
 Koudekerk 159
 Kouwenhoven, Paula van 33
 Krakeelpolder 100
 Krausstraat, Prof. 27
 Kreuger, Frederik 27
 Krieger, Marinus 28
 Krogt, A.M. van der 132
 Krogt, Nico Q.M. van der 129
 Krogt, P.C.J. van der 4, 10, 13, 14, 36, 38,
 43, 99, 106, 107, 123, 131, 134, 180,
 199, 227
 Krogt, René van der 34, 42, 112, 125,
 128, 129, 131, 132, 134, 180
 Kroon, R.H. 225
 Kruikius 99
 Kruiniger, J. 125
 Kruisstraat 32
 Kruithuisweg 25, 202, 204
 Kühn, Loes 31
 Kuijk, J. van 102, 103, 105
 Kunz, G.G. 9
 Kuyper, Abraham 108, 113
 Kuyper, J. 103
 Kwekerijstraat 101
 Laan van Altena 115
 Laan, K.M. van der 12
 Laatste Eer, Rouwcentrum De 101
 Lambert van Meerten, Museum 26, 183
 Lander, P. 30
 Landmeter, G.H. 105
 Laurens Dammaszoon 71
 Le Comteprijs 13, 177, 182, 183
 Lee, Cornelis van der 170, 171
 Leeuw, Jan de 73
 Leeuw, Optiek van der 31
 Leeuwen, A.S.A. van 225
 Leeuwen, C. van 16
 Leeuwen, H.W. van 4, 7, 12, 195
 Leeuwen, Villa Van 37
 Leeuwen, W.A.G. van 10, 12

- Leflancy, Eduard 37
 Leger- en Wapenmuseum, Kon. Ned. 27,
 39, 48, 49, 185
 Leiden 64, 126, 130
 Lelij, Willem van der 195
 Lely, C. 113
 Leonidas 40
 Lepelbrug 101, 107, 192
 Leth, Hendrik de 195
 Leur, J.L.W. van 4
 Lichtjesavond 50
 Liliane-fonds 135
 Lindeijer, David G. 25
 Lindenburg, M.A. 93, 227
 Lindenhof 31
 Lions Club 36
 Lispet, Fam. 49
 Lisse 130
 Littel, W. 147
 Lodewijk Jansdochter 59, 62
 Lodewijk van Deijsselhof 25
 Lodewijk Napoleon, Koning 160
 Lodewijks, G. 25
 Loef, J.J. van 9, 15
 Lokhorst, Herman van 68
 Lokin, Daniëlle H.A.C. 16, 81, 227
 Londen 46, 158, 193
 Look 203
 Lookwatering 119, 201, 203
 Loomans, L. 225
 Lourens, C.E. 225
 Lutherse Kerk 140
 Luzern 62
 Lydda 141
 Lypkens, Franca 184, 188
 Lysbeth Reiniersd. 155
 Maarten Gijsbrechtsz. 62
 Maas 194
 Maasland 119, 199
 Maatschappij tot bevordering der
 Geneeskunst, Ned. 147
 Machteld van Meeterenlaan 31
 Maltha Sport 46
 Man, Cornelis de 192-193
 Man, F. de 123, 124
 Man, Piet de 123
 Mandele, Stichting Van der 16
 Mandelezaal, Van der 16, 38
 Manggaprow, M.H.J.W. 225
 Mantjeskade 204
 Mantua 85
 Marcushof 39
 Margriet Klaasdochter 63, 64, 65, 67
 Maria van Bourgondië 195
 Maria van Jessekerk 10, 24, 51, 161
 Maria, H. 57, 68, 73
 Maris, Willem 184
 Marken Drukkers, Van 48
 Markt 19, 25, 27, 30, 37, 40, 51, 57, 95,
 96, 135, 171
 Marlotlaan 44
 Marsudi Raras 38
 Maurits van Nassau 185, 186
 Mauve, Anton 184
 Máxima, Prinses 49
 Mechelen, Grote Raad van 73
 Meegeren, Han van 27
 Meer, M.A. van der 4, 10
 Meisjeshuis 23
 Meissen 193
 Melania-actie 135
 Melling, Kapitein 94
 Mercuriusstraat 101
 Mesdag, Hendrik Willem 184
 Metalen Pot, Aardewerkfabriek De 193
 Meter Hagg, J.A. 207
 Meuleman, A. 225
 Meuleman, D.A. 225
 Michiel de Ruyterweg 203
 Middelweg 114
 Middenberm, De 42
 Midden-Delfland, Gemeente 113, 119,
 199, 204
 Midden-Delfland, Vereniging 9, 14, 15
 Mierlo, J.F. van 9, 11
 Mikrofoon, Gemengs Kamerkoor 51
 Miller, Glenn 46
 Moderne Devotie 58
 Moeke, Frederike C. 29
 Moerman, J.W. 199
 Molenpoort 143, 161, 162
 Moliynge 62
 Molslaan 35
 Monster 119
 Montias, John Michael 93, 94, 96
 Monumentendag, Open 41
 Mooi Weer Spelen 33
 Mooij, Olaf 44
 Muller, Frederik 186
 Muller, H. 30
 Naaldwijk 109, 111, 112, 119
 Napoleon 100
 Nationaal Archief 66, 69
 National Gallery, The 190
 Nederduits Hervormde Kerk 167
 Nederlandse Wandeljeugd, De 130, 131
 Nederlands-Indië 108
 Nelemans, J. 109

- Nicaragua 135
Nielsen, A. 123
Nielsen, Loe 123, 124
Nieuwe Kerk 28, 40, 46, 47, 49, 51, 190
Nieuwe Plantage 30, 101, 107, 110
Nijhuis-Heddes, Jos 29
Nijmegen 131
Nijmegen, Vierdaagse 125-127
Nijs, Fred 7, 26, 50
Noordeinde 139, 140
Noordeindseweg 101, 114
Noordeloos, Willem van 163, 164, 171, 172
Noort, Adam van 85
Noort, M. van 10, 227
Notenboom, N.C. 23
Notenboom, P. 16
Nuna 45, 48
Nuon Solar Team 45
Nusantara, Museum 38, 44, 73
Ockels, Wubbo 49
Oel, J. van 9
Oeveren, I. 124
Ofhuis, Catharina Jacobsd. 65
Ofhuis, Jacob 65
Ofhuis, Zuwe 65
Oliebollentocht 130
Olsthoorn, A.A. 199
Omanstraat 200
Omslag, Boekhandel De 49
Oord, G. van 14, 15
Oorschot, H.M.C.M. van 23, 25, 28, 30, 32, 40, 41, 49, 50, 51, 225
Oorschot-Warwick, A. van 32, 39
Oosteinde 13, 164, 165, 179, 180
Oosten en De Vette, Bouwbedrijf, Van 26
Oosten, M.P. 23, 45, 225
Oosterloo, Jan H. 188
Oosterstraat 143, 165, 167, 169, 170, 173, 174
Oostpoort 31, 107, 143, 164, 165
Oostpoort, Huis aan de 160, 164
Oostpoortbrug 41
Oostsingel 149
Ooststroom, F. van 15
Openbare Bibliotheek 28, 32
Oppenoorth, Johannes Willem 191, 192
Opstelten, I.W. 49
Osnabrück 131
Oude Delft 13, 28, 34, 36, 44, 70, 73, 161, 163, 172, 180, 181, 182, 196
Oude- en Nieuwe Gasthuis 44
Oude Jan, De 37
Oude Kerk 36, 39, 40, 59, 62, 63, 70, 71, 81, 182, 187, 190, 192, 193, 199
Oude Kerkstraat 35, 62
Oude Langendijk 31, 37, 46
Oude Manhuissteeg 40
Oude Veilingterrein 119
Oude, Roel de 48
Oudenbosch 17
Ouderen Werk, Stichting 27
Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft 9
Overgaeu, Annetge van 169, 174
Overgaeu, Harmanus Adriaens van 165, 169, 174
Overlander, Maria 25
Overschie 34, 100
Overslagpad 204
Owee, Ontvangstweek 39
Paassen, André van 202
Paassen, Magdalena Johanna Maria van 202, 203
Paassen, Willem van 202
Paassen-Bentvelsen, J. van 200
Papesteeg 170
Parijs 184
Patrimoniumstraat 101
Paul Tetar van Elven, Museum 13, 24
Pauwmolen 101
Peer, A.J.J.M. van 9
Peijs, K. 49
Penitentiair Ziekenhuis 25
Pensionarispad 101
Peterse, W. 39
Phaff, H.E. 9
Philips, Hertog 72
Phoenixstraat 125, 188
Piet, David Anthonisz. van der 28
Pieterstraat 194, 195
Pijnacker 105, 109, 114, 118, 119
Pijnacker Hordijk, C. 115
Pijnacker-Nootdorp, Gemeente 40, 119
Pinel, Philippe 144
Ploeg, P. van der 44
Poelbrug 30, 35
Polytechnische School 101
Poppesteeg 28
Porceleyne Fles, De 12, 13, 16, 28, 46, 183
Portugal 170
Portugal, Huis 28
Pot, Werf van 196
Potter, Harry 49
Prez, R.M. de 225
Prins Bernhardlaan 101

- Prins, Herberg De 107
 Prinsenhof, Museum Het 14, 16, 25, 34,
 37, 38, 42, 47, 82, 90, 185, 190, 192,
 195, 196
 Prinsenstad Mannenkoor 51
 Prinsenstadmars 127, 130, 133, 135, 136
 Projectgroep Delfts Aardewerk 9
 Provincialeweg 42, 204
 Prud'homme van Reine, Ronald 44
 Pulchri Studio 184, 191
 Punt, Annemiek 46
 PvdA 25
 Pyppelinckx, Maria 85
 Quack, Vincent 37
 Quanjel, E.M.C.J. 10, 20
 Quick, Wandelver. 125
 Raam 39
 Rademakers, A. 140
 Ramaer, J.N. 147
 Ranck, Johannes 94
 Raue, J.J. 51-53
 Redeoss 134, 135
 Reijniers, Trijntgen 94
 Reineveld 142
 Reinier de Graaf Gasthuis/Groep 23, 29
 Reinier de Graafweg 25
 Rekenkamer 67
 Rembrandt 25
 Remkes, J. 28
 Remmerswaal, T. 10
 Renaud, Jan Harro 24
 Rensen, J.D. 26, 30, 43, 225
 Republiek der Zeven Verenigde
 Nederlanden 100, 155, 159
 Ricardis, Stichting Vrouwenopvang 25
 Ridder, Hans 27
 Riemersma, Gea 44
 Rigters, J.A.R. 30
 Rijksmuseum te Amsterdam 188
 Rijksstraatweg 26
 Rijksweg 13 115, 119
 Rijnland 71
 Rijnsburger, Jan 124, 127
 Rijn-Schiekanaal 109, 148
 Rijswijk 44, 109, 115, 118, 124, 129, 130
 Rockanje 24
 Rode Kruismars 130
 Rome 59, 62, 65, 69
 Roode Meebaal, het huis De 161
 Roos, Molen De 31
 Roos, N. 225
 Rotterdam 27, 126, 130, 131
 Rotterdamseweg 40, 43, 101, 114, 119,
 204
 Rozemond, A.J.H. 49, 16
 Rozemond-Adriaanse, J. 16
 Rubens, Jan 85
 Rubens, Peter Paul 82, 85-91
 Rudiati, Mw. 44
 Ruijter, Andries de 164, 165
 Ruiven 99
 Ruivenstraat 125
 Rusland 27
 Ruys de Beerenbrouck, Ch.J.M. 113, 114
 Ruys de Beerenbrouckstraat 37, 115
 Saaijman's Vader, W.J. 107, 111
 Salomo, Koning 81-91
 Scali, Maria 25
 Scheen, Pieter A. 192
 Scheepmakerij 34, 101
 Scheepmaker-Pruissers, Mw. 46
 Schelfhout, A. 190
 Schelling, B. 110
 Schenk, Leonardus 140
 Scheveningen 17, 129, 164
 Schie 100, 101, 107, 108, 109, 113, 114, 119
 Schiedam 48, 65, 72, 112, 130, 155
 Schieweg 25, 112, 204
 Schillemans, Sam 188
 Schimmelpenninckstraat 101
 Schipluiden 95, 105, 109, 111, 115, 118,
 119, 201, 203
 Schledorn, L. 16
 Schoeman, G. 11
 Schoeman, W.C.J. 10
 Schoenmakers, N.W.A. 225
 Schols en 't Hart 182
 Schoolpoort 186, 188
 Schoolstraat 73
 Schouten, J.L. 183
 Schroeder van der Kolk, J.L.C. 145, 146
 Semper Fidelis, Wandelver. 129, 130
 Serpo, Reptielenhuis 33
 Shell Laboratorium 115
 Shinohara, Yadaka 31
 Siegen 85
 Simon, Broeder 57
 Simonis & Buunk 183, 184
 Sincquaert, Michael 173
 Sint Agathaklooster 7, 16, 30, 47, 57-75
 Sint Agnesklooster 59
 Sint Annaklooster 139, 141, 142
 Sint Barbaraklooster 58, 59
 Sint Caeciliaklooster 59, 63, 64
 Sint Franciscusklooster 58, 60, 62, 67, 75
 Sint Joris 140, 141, 148
 Sint Joris Gasthuis 139, 146, 149
 Sint Joriskapel 139, 140, 141

- Sint Lucasgilde 32, 85, 97, 188
 Sint Maartensrechtpad 203
 Sint Maartensregt 99, 201
 Sint Margarethaklooster 64
 Sint Martinustocht 130
 Sint Nicolaas 48
 Sint Nicolaasklooster 59
 Sint Nicolaasmars 130
 Sint Olofslaan 108
 Sint Sebastiaan 199
 Sint Sebastiaansbrug 203
 Sint Sebastiaanstoren 199, 203
 Sint Ursulaconvent 65, 72
 Sjerling, Otto 87
 SkateJam Delft 42
 Sleutelwandeltocht 130
 Slotboom, M. 10
 Smagge, Karel 37
 Smits, C. 16
 Smolders 19
 Snertocht 130
 Snyders, Frans 87, 88
 Solheim 37
 Soli Deo Gloria, Koperensemble 51
 Someren, Van 106, 107
 Sotheby's 186, 192, 193
 Spanje 43, 67, 88, 170
 Spiero, J. 124
 Spies, F. 9
 Spinozaprijs 39
 Spoorsingel 101, 103, 104
 Stadskoffyhuis 27, 40
 Stalpaert van der Wiele, J. 16
 Steeds Hoger Op, Wandelver. 129
 Steeds Voorwaarts, Wandelver. 124
 Steffen-Hoogendoorn, W.C. 18, 30, 43, 225
 Steijger, Rob 27
 Steijger, Jerry 39
 Steijger, René 26
 Sterker Door Strijd, Wandelver. 129
 Sterringa, A.M.G. 10, 11
 Stipriaan Luiscius, J.M. van 146
 Stockum, Fa. Van 195
 Stoelenga, M.H.J.M. 225
 Stolker, F.M. 225
 Sumatra 31
 Swaan, J. de 30
 Swalme, A. van der 147
 Taebi, B. 225
 Taerlingh, Anthonie 170
 Taerlingh, Cornelis 170
 Taerlingh, Harmanus 143, 169, 170, 174
 Tanthof 118, 119
 Tanthof, Gemengd Koor 51
 Tanthofkade 200, 202, 204
 Taptoe 40, 41
 Tas, C. 225
 Te Voet Voorwaarts, Wandelver. 131
 Techniek Museum 39, 45
 Teerlinc, Anthonij 169
 Tee-Set 24
 Tegelaar, Barend 44, 45
 Tempel 100
 Terwolde 131
 Tetteroo, H. 14
 Tetteroo, Peter 24
 TH/TU Delft 16, 17, 25, 28, 39, 48, 50, 52, 109, 115
 Themmen, P.H. 194, 192
 Thijsse, L. 4, 12
 Thins, Cornelia 94, 96
 Thins, Jan 96
 Thins, Maria 94-97
 Tilburg 51
 Tippelaaars, Wandelver. De 125
 Tongeren, A.J.F. van 225
 Tongeren, Veerle van 45
 Torenstra, J.P. 26, 29, 225
 Torenstraat 203, 204
 Touw, J.A. 12
 Tramkade 201
 Trekvogels, Wandelver. De 130
 Tromp, Maarten Harpertsz. 39
 Trompetstraat 165, 167, 168, 169, 171, 174
 Turkije 139
 Tuurenhout, Thijs 48
 Tweemolentjesvaart 101, 114
 Ugchelen 131
 Uit de Kunst 34
 Uithof, Sportcentrum 27
 Unicef 35
 Ursem, B. 16
 Utrecht 62, 63
 Utrecht, Bisschop van 68, 69
 Utrecht, Kapittel van 58, 63, 64, 72, 73
 Van der Bruggenstraat 29
 Van Leeuwenhoeksingel 28
 Van Oldenbarneveldstraat 101
 Van Rijspad 203
 Vanderheijden, Dave 42
 Varend Corso 38
 Veen, Otto 85
 Veenswijk, Petra 51
 Velde, Willem van der/de Jongere 188
 Velde, Willem van der/de Oude 188
 Verbraeck, A. 15, 155, 228
 Vereniging voor Psychiatrie, Ned. 147

- Verhaecht, Tobias 85
 Verhoeven, Gerrit 16, 25, 44, 48, 57, 228
 Vermeer, Johannes 7, 24, 27, 35, 37, 46,
 93-97, 169, 192, 193
 Vermeer, Stichting 10
 Vermeercentrum, Het 32
 Vermeerschool, Jan 49
 Verschuyl, M.A. 4, 9, 10, 53, 196
 Verwaal, Jeroen 49
 Verwersdijk 123, 124, 125
 Verwijs, B. 133
 Vesta 29
 Veste, Theater De 29, 32, 46
 Veste, Winkelcentrum In de 204
 Vestehof 204
 Vesteplein 204
 Vette, Jacobus Q.G. de 26
 Vierhovenkerk 28
 Vietnampad 200
 Viking, De 44
 Visser, P.C. 9, 203
 Visser, S. 182
 Vlaanderen 59
 Vlaanderen, Café 36, 40
 Vlamingstraat 143, 160, 163, 165, 167-171,
 174
 Vlek, J.P.P.M. 30
 Vlekke, J.L.M. 225
 Vliet 100, 107, 108, 109, 114
 VOC 25, 172
 Vockstaertpad 204
 Vogelesang, B. 23
 Voldersgracht 25, 26, 30, 32, 35, 42, 49
 Volharding, Wandelver. 125
 Vondeling, J.A. 225
 Voordijkshoorn, Regio 118
 Voordijkshoornse Polder 104, 119
 Voordijkshoornsepad 202
 Voordijkshoornseweg 119
 Voorhof 118
 Voorstraat 35, 124
 Vorster, J. 146
 Vos, H.H. 4
 Vos-de Koning, W.M. 4
 Vredespaleis 17
 Vries van Heyst, De 108
 Vrije Academie 32
 Vrijenban 100, 101, 105, 107-115, 148
 Vrijenbanse Polder 139
 Vrolijk, Levina Willemina 164
 Vroome, Bas de 51
 Vrouw Juttenland 35, 42
 Vuijk, R. 225
 VVD 43
 VVV Delft 23, 135
 Wajangmuseum 44
 Walsum, G.E. van 9
 Walsum, H.V. van 4, 99, 228
 Walsum-Kieft, G.D. van 9
 Walsum-Quispel, J.M. van 9
 Waltman, Maria Johanna 112
 Warschau 194
 Wassenaarstraat 125
 Wassenaartocht 129
 Waterbedrijf Europoort 23
 Wateringen 67, 119
 Wateringseweg 43, 115, 192
 Waterloopkundig Laboratorium 45
 Wegener 48
 Welle Donker, M.H. 225
 Werf, Lykele van der 43
 Wernboud van Boskoop 62, 63
 Westerkamp, Pim 44
 Westerpop 24, 26, 40
 Westfalen 85
 Westland 17, 110, 118, 119
 Westland Fietstocht 135
 Westlands Mannenkoor 34
 Westlandseweg 101, 119
 Westlandtocht 129
 Westvest Netwerk Notarissen 8, 11
 Weve, W.F. 4, 10, 13, 177, 190, 228
 Weyers, Herman 48
 Wielens, S.E. 225
 Wijbenga, D. 9
 Wijnhaven 49
 Wijs-Kamp, J.M. de 9
 Willem I, Koning 100
 Willem III, Koning 160, 191
 Willem IV 186
 Willem van Oranje 34, 37, 85
 Willem VI, Graaf van Holland 139
 Willem-Alexander, Prins 49
 Willems, Cor 132, 134
 Willen Is Kunnen, Wandelver. 130
 William Froude, Scheepsbouwkundig
 Gezelschap 48
 Willigen, G.J. 30
 Wilskracht, Wandelver. 125
 Wipmolen, Ontmoetingscentrum 27
 Wippolder 15, 100, 114
 Wippolderkoor 51
 Wit, Aad de 32
 Wit, Bandenservice De 32
 Wit, H.L. de 196
 Wit, J.P. de 225
 Wit, Louis de 32
 Witmont, Heerman 187, 188

Witte Ster, Plateelbakkerij De 25, 196
 World Art Delft, Stichting 33
 World Solar Challenge 46
 Woudt 107
 Woudselaan 119, 200
 Woudseweg 25, 108
 Woudwijk 46
 Yeung Chow 46
 Zadelhoff, I. 123
 Zanden, J.L. van 39
 Zeeland 159
 Zijlstra, A. 113, 114
 Zoetermeer 118
 Zouavenmuseum 17
 Zuidergracht 31, 41
 Zuiderstraat 43, 125, 199, 204
 Zuiderwijk, J. 42
 Zuid-Holland 24
 Zuid-Holland, Gouverneur van 100
 Zuid-Hollandsche Wandelsport Bond
 126, 127, 128
 Zuidkolk 34
 Zuidpoort 204
 Zuidpoortgebied 32, 199
 Zuidwal 204
 Zutphen 147
 Zweden-Bonte, M. van 39
 Zweekhorts, L.C.A. 225
 Zwembadpad 204
 Zwennis, W.C.M. 9, 12, 18
 Zweth 114
 Zwetheul, Restaurant 119
 Zwethkade 204
 Zwethpad 204

Lijst van adverteerders

Auto Centrum Delftstreken 98
 Bender porselein en aardewerk 21
 Visrestaurant Den Blaeuwen Snoeck 154
 Hoogheemraadschap van Delfland 54-55
 De Deughsaeme Waer broodjes en catering 151
 Van der Dussen Restaurant Lounge 198
 Drogisterij J.W. Elsenaar 122
 Evenementenbureau 224
 Interieur Decor Stijlvol Wonen 240
 Elektrotechnisch bureau Van Kapel bv 138
 Kleyweg's Stads-Koffyhuis 56
 Legendijk Vastgoed 79
 Leonidas Chocolaterie en Lunchroom/Georg Jensen Damask 206
 Van Loenen Stadsuurwerkmakers 121
 Van der Leeuw Optiek 153
 Fotobureau Fred Nijs 176
 Naaborg Bouwbedrijf BV 223
 Zeevishandel W.W. van Oosten 137
 Rien Rothfusz Hengelsport 150
 Koos Rozenburg Antiquiteiten 80
 Pieter de Ruyter Restauratie 92
 Schols en 't Hart Grafmonumenten 152
 Talens Foto Video 22
 Fa. W. Verbeek Jr. Verf- en Glashandel 226
 Drukkerij Vis Offset 20
 Van Witteloostuijn projekt/woninginrichting 197
 De Zwart modemagazijn 205

Maak van uw woonhuis een droomhuis...

Het Interieur Decor Adviesplan :
in 5 stappen op weg naar uw
compleet nieuwe interieur.

1. U brengt een bezoek aan onze winkel of nodigt één van onze interieurstylistes bij u thuis uit.
2. Samen bekijken wij onze unieke show-presentaties met diverse kleur- en combinatiemogelijkheden.
3. Zodra uw wensen bekend zijn, beginnen wij met adviseren.
4. Aan de hand van bouwtekeningen kunnen wij schetsontwerpen maken en kleur-collages samenstellen. Op basis hiervan maken wij voor u een offerte.
5. De laatste en mooiste stap, wij gaan het helemaal voor u maken!

STIJL & KLASSE

INTERIEUR DECOR

Stijlvol Wonen

Binnenwatersloot 9 - 13, 2611 BJ Delft. Tel. 015 - 214 19 90. www.interieur-decor.nl

Partnership
Interieurdecor
binnen 130-wonen

Activiteiten

Om de belangstelling voor de geschiedenis van Delft te vergroten en te stimuleren ontplooit de Historische Vereniging Delfia Batavorum, opgericht in 1935, verschillende activiteiten.

De vereniging brengt een **jaarboek** uit met vaste rubrieken en historische artikelen. De leden ontvangen het jaarboek zonder extra kosten.

De vereniging kent de **Delfia Batavorumprijs** (de J.W. Blokpenning) toe aan een persoon of instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor het bevorderen van de kennis van de geschiedenis van Delft.

Het **Delfia Batavorumfonds** subsidieert projecten, zoals onderzoeken en historische publicaties die betrekking hebben op Delft.

De vereniging reikt jaarlijks de **Le Comteprijs** uit voor een verfraaiing van het Delftse stadsbeeld.

De **Commissie Behoud Stadsschoon** waakt voor het behoud en het herstel van cultureel erfgoed in Delft.

Gemiddeld acht keer per jaar verzorgt de vereniging een **lezing** over veelal specifiek Delftse thema's.

Jaarlijks organiseert de vereniging enkele **excursies**, waarvan minstens één buiten Delft.

De vereniging houdt leden op de hoogte van deze activiteiten door middel van het **Cultuur Historische Bulletin Delf** en een **nieuwsbrief**.

De vereniging heeft een **website**:
<http://www.delfia-batavorum.nl>.

Lid worden

U kunt het werk van de Historische Vereniging Delfia Batavorum steunen door lid te worden. U levert daarmee een bijdrage aan het behoud van het historische erfgoed in Delft. Bovendien kunt U dan deelnemen aan de activiteiten van de vereniging.

Aanmelden kan bij het secretariaat:

**Delfia Batavorum, Pater Doumenstraat 9,
2286 PP Rijswijk, e-mail info@delfia-batavorum.nl.**

